En l'espai llegim el temps

Arquitectures molt viscudes al Cassà del segle XX

CONFERÈNCIES DE L'ARXIU; 2

Dolors Grau – Rosa M. Gil (coords.)

EDITA: Ajuntament de Cassà de la Selva

SUPORT ECONÒMIC: Diputació de Girona

COORDINACIÓ: Dolors Grau i Ferrando
Rosa Maria Gil i Tort

AUTORS: Enric Bagué i Vilà
Sílvia Cañellas i Martínez
Pere Bosch i Cuenca
Josep Ferrer i Serra
Núria Gil i Farré
Joaquim Nadal i Farreras
David Pujol i Fabrelles
Anna Santolària i Tura
Pep Vila i Medinyà

REVISIÓ LINGÜÍSTICA: Carme Xifre i Suñer

DISSENY I MAQUETACIÓ: Palahí Arts Gràfiques

Primera edició digital, novembre 2019

FOTO COBERTA: Imatge de l'interior del cafè Mercantil, conegut popularment com cal Noi Martí.
Font: AMCS, Fons L'Abans-Cassà. Josep Dalmau

ÍNDEX

Sigles i abreviatures 4

Pròleg 5

1. INTRODUCCIÓ. 7
Rosa M. Gil

2. LA MÀGIA DEL MÓN ALS CINEMES DE CASSÀ 11
Josep Ferrer i Serra

3. PATRIMONI VISCUT, MEMÒRIA RECUPERADA. CAN NADAL, DEL PRIVAT AL PÚBLIC. 23
Joaquim Nadal i Farreras

4. ELS INICIS DEL SINDICALISME AGRARI. L'EXEMPLE DE CASSÀ DE LA SELVA (1907-1939). . 37
Pere Bosch i Cuenca

5. L'ART I ELS VITRALLS, BELLESA PÚBLICA DE DINS CAP ENFORA 53
Sílvia Cañellas, Núria Gil i Anna Santolària

6. EL CASSÀ DELS CASINOS 73
Enric Bagué i Vilà

7. ESCOLES I MESTRES DE CASSÀ DE LA SELVA. 89
David Pujol i Fabrelles

8. HOSTALS, FONDES, CUINES, DOLÇOS, LICORS, REMEIS I ARRENDAMENTS
A CASSÀ DE LA SELVA 97
Pep Vila i Medinyà

9. APÈNDIX DOCUMENTAL. 119

10. BIBLIOGRAFIA 123

Sigles i abreviatures

ADG	Arxiu Diocesà de Girona
AHG	Arxiu Històric de Girona
AMCS	Arxiu Municipal de Cassà de la Selva
AMGI	Arxiu Municipal de Girona
BOEOG	Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona
DCVB	Diccionari Català Valencià Balear
IACSI	Institut Agrícola Català de Sant Isidre
coord.	coordinador
ed.	editor
f.	foli
núm.	número
p.	pàgina
vol.	volum

PRÒLEG

Joan Casabó
Regidor de Cultura i Promoció Econòmica

Quan hom pensa en un arxiu de caire institucional, com és el de l'Ajuntament de Cassà de la Selva, s'imagina lleixes plenes de documents, curosament classificats, ordenats i catalogats. Documents de continguts densos o simples actes administratius que aporten petits moments d'història considerats dignes de ser recordats.

No obstant, a pesar del clar interès que tenen per a la societat, la seva consulta o lectura no és habitual per la població en general. Tots som capaços de llegir-los, però comprendre'n la magnitud i la importància en el seu conjunt és una tasca que requereix temps i coneixements.

Cada document és un petit punt, un píxel d'una foto que ens explica la història. Necessitem que algú ordeni aquests píxels per poder tenir una imatge interpretable i clara del que passava al nostre municipi.

En aquesta ocasió s'ha escollit fer aquesta ordenació a partir d'espais. El cicle, coordinat per la doctora Rosa Maria Gil, porta per títol *En l'espai llegim el temps*. És a dir, l'espai físic i la seva evolució com a nexe argumental per explicar la història del nostre poble. Els espais escollits han estat set: cinemes, patrimoni històric, cooperatives, art i vitralls, casinos, escoles, i hostals i cuines. Les conferències, celebrades entre setembre del 2018 i maig del 2019, han estat impartides per historiadors i activistes culturals amb un nexe comú que dona valor a aquest cicle: l'amor i l'estima pel poble de Cassà, els seus espais i la seva gent.

El resultat és un retrat preciós de la nostra societat i de la nostra història a través de documents i fotografies que tornen a la vida espais, la majoria d'ells desapareguts o conservats només en la memòria d'alguns afortunats que els han pogut viure.

La importància d'aquest cicle no rau en grans descobriments històrics, sinó en reconstruir, mostrar i preservar la memòria d'uns espais utilitzats de forma diària per cassanencs i cassanenques que participaven, de manera similar a com ho fem nosaltres, en el dia a dia del seu poble. I possiblement aquest és el valor més important d'aquest cicle: demostrar-nos que la història s'escriu dia a dia. Demostrar-nos que les accions que portem a terme ens transcendeixen a nosaltres mateixos, per simples que siguin, per passar a formar part d'una comunitat que les interpreta i les conserva.

Finalment, no vull acabar aquestes línies sense agrair la participació de tots aquells que han treballat per portar a terme aquest cicle, des dels tècnics de l'Ajuntament fins a les persones que han col·laborat aportant-hi els seus coneixements. I crec que és de justícia fer una menció especial a l'equip de govern del mandat 2015-2019 per la seva implicació en aquesta iniciativa. Els resultats en les eleccions municipals del 2019 han fet que sigui un nou equip de govern i un nou regidor qui tingui l'honor de prologar aquest cicle de conferències.

A tots vosaltres, moltes gràcies. Seguirem tenint cura de la història del nostre poble perquè ens ajudi a entendre el present i anticipar-nos al futur.

1. INTRODUCCIÓ

Rosa Maria Gil Tort

En l'espai llegim el temps. Arquitectures molt viscudes al Cassà del segle XX

Entre la tardor del 2018 i la primavera del 2019, la sala de can Trinxeria va acollir-nos per parlar d'arquitectura, des de la dimensió més social d'aquesta disciplina. L'arquitectura com a receptacle de les activitats col·lectives humanes. El mateix continent era el millor exemple del contingut del cicle.

Si anem al diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, trobarem l'arquitectura definida com "la concepció d'espais o de conjunts per a l'ús i l'ambientació de les persones". Tan senzill i tan complex com això. Aquesta raó de ser de l'arquitectura convoca els professionals, des dels orígens de la professió. El mateix Vitruvi, en el llibre primer del tractat *De arquitectura*, escrit al segle I aC, ja fixa els tres principis bàsics que han d'assistir un bon edifici. La utilitat, els edificis es fan per satisfer les necessitats humanes; la fermesa, els edificis han de ser sòlids i resistents, han d'aguantar el pas del temps; i la bellesa, els edificis han de ser bells. Molts segles més tard el crític d'art John Ruskin ens deixava la seva visió de l'arquitectura com "l'art en què es disposen i adornen els edificis plantejats per l'home... i la seva visió contribueix a la salut mental, el poder i el plaer d'aquests". Als valors de solidesa i bellesa hi afegíem així la capacitat dels edificis d'influir en els sentiments de les persones. El cercle el podríem tancar amb la idea que de l'arquitectura té el premi Pritzker 2016, Alejandro Aravena, quan ens la defineix com "donar forma als llocs on viu la gent, no pas més complicat que això, però tampoc més senzill". Amb el gruixut llibre de Vitruvi sota el braç, el pensament de Ruskin i la clarividència d'Alejandro Aravena, ens vàrem animar a reconèixer aquestes virtuts entre els edificis patrimonials del nostre entorn immediat. Així vàrem identificar set diferents tipologies com a escenaris singulars de la vida de Cassà, que van ser presentats, analitzats i en alguns casos visitats, en el curs de les diferents sessions.

La proposta tenia un enfocament multidisciplinari on el valor patrimonial i la memòria col·lectiva es conjugaven amb la reflexió sociològica, i sobretot l'anàlisi històrica amb perspectiva social. Per això el cicle es va titular *En l'espai llegim el temps*. Aquesta frase de Friedrich Ratzel ens introdueix la mirada històrica cap a aquells espais que conserven la memòria d'una vida local molt intensa i d'unes històries particulars que recollides ens parlen d'un temps passat, d'unes necessitats, estratègies i valors.

El cicle s'organitzà al voltant d'una reflexió gairebé antropològica, sobre aquells espais que varen propiciar la trobada, la formació i l'abastiment dels cassanencs de fa poc o molt un segle. Hem estudiat equipaments nascuts amb voluntat col·lectiva i d'altres que el pas dels anys els ha atorgat aquesta dimensió. Hem resseguit la genealogia de petites grans gestes socials, com els casinos, ateneus, cooperatives i sindicats agrícoles, el glamur de les sales de ball, la gresca de cafès i tavernes, els cinemes i la promesa de les noves escoles, per a totes les ideologies i valors. Tot plegat per confegir el retrat participatiu d'aquella vila tapera que avui s'emmiralla en aquells valors inspiradors per no oblidar el que eren i el que els va fer com són avui.

Estem convençuts dels valors del patrimoni com a lligam identitari de les comunitats, imprescindibles en la configuració d'un sentiment de pertinença, i aquest cicle cercava posar en valor aquesta funció. La proposta va convocar els especialistes en cada una de les tipologies, molts dels quals, en una feliç coincidència gens habitual, tenien estrets lligams amb Cassà. Va ser requisit, també, que cada conferència es basés en una recerca prèvia en els fons documentals de l'Arxiu, assegurant així la pertinència de les afirmacions i aprofundint la recerca local sempre tan necessària i estimulant per a tots els ciutadans.

La primera conferència va estar dedicada al món del cinema a Cassà, a càrrec de Josep Ferrer i Serra, cofundador del Cineclub Vuitimig de Cassà de la Selva el 1988, i autor de diversos treballs sobre el tema. Si una arquitectura engloba per tipologia, funció, simbolisme i capacitat de generar memòria col·lectiva, en aquest cas plaent perquè va lligada al lleure, com els valors que cercàvem en plantejar aquest cicle, aquesta arquitectura és la del cinema. Josep Ferrer, la persona que probablement coneix millor la història del cinema de Cassà, ens va conduir per l'origen, rivalitats, sociologies i esdeveniments lligats a cada sala, portant al present el testimoni de tot un món que les noves tecnologies han postergat del nostre dia a dia, convertint en mítics aquells anys en què cinc sales de projeccions agrupaven els cassanencs tots els diumenges i festes, per veure el món per un forat i somniar desperts, escapant d'una realitat a voltes dura i de mal pair.

En la segona sessió vàrem gaudir de la conferència de Joaquim Nadal i Farreras, en qualitat de director de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural i net dels propietaris de can Nadal, avui seu de la Casa de la Vila. El nivell del conferenciant, al costat de la seva qualitat d'especialista en patrimoni cultural, i sobretot de membre de la família Nadal, que en el seu dia va fer donació de la casa de Cassà, va fructificar en una sessió brillant, des de tots els punts de vista. Joaquim Nadal va compartir una memòria familiar íntima i inèdita com a nen de postguerra que cada diumenge visitava els avis, acompanyat dels seus pares i germans. Ens va descriure la casa, en tots els seus detalls, els usos de cada peça i els costums familiars, en part definits per la cultura francesa de l'àvia Angèle. També va aportar suggerents reflexions sobre els valors del patrimoni, fent referència expressa a la política d'adquisicions i conservació d'elements patrimonials endegada pel consistori cassanenc. En aquest sentit va valorar molt positivament l'adquisició i restauració de can Trinxeria, i la recent de can Frigola, per esdevenir nous equipaments ciutadans.

La següent conferència va resultar també molt interessant, perquè l'historiador Pere Bosch Cuenca va saber aprofundir en les diverses manifestacions del moviment cooperativista a Cassà, centrant-se especialment en la fundació, el 1907, del Sindicat Agrícola de Cassà, per part de quinze propietaris rurals de la vila. El sindicat va arribar a ser en les primeres dècades del segle XX una potent entitat amb funcions de cooperativa de consum, caixa d'estalvis i previsió i espai de sociabilitat catòlica. Del seu origen i trajectòria, ben poc es coneixia abans de la recerca objecte d'aquesta conferència.

La sessió del mes de gener va tenir com a objecte la bellesa dels vitralls, que a Cassà compta amb exemples públics i privats de valor excepcional. La conferència *L'art i els vitralls, bellesa pública de dins cap a fora*, a càrrec d'Anna Santolària, Sílvia Cañellas i Núria Gil, tres especialistes en el patrimoni vitrallístic del país, va presentar els diferents exemples conservats a la vila, alguns dels quals varen poder ser observats en un recorregut guiat, de gran interès, que va permetre la divulgació i posada en valor d'aquestes petites meravelles pensades per ennoblir els espais a través de la bellesa.

Enric Bagué, especialista en els locals de lleure i socialització del poble, ens va convidar a un documentat recorregut pels casinos, societats, cafès i tavernes del Cassà de la primera meitat del segle XX. La seva recerca documentada i contrastada amb la premsa de l'època i la consulta als arxius va servir per identificar locals oblidats i reviscolar records i vivències entre els assistents. L'evocació va ser encara més intensa amb la cloenda que es va fer al *Centru*, amb la presentació del *Descobrim Cassà* dedicat a aquella entitat i el vermut amenitzat amb cançons com a fi de festa.

Un cicle que aprofundia en la dimensió col·lectiva de l'arquitectura no podia oblidar les escoles, espais sovint precaris i només excepcionalment dissenyats per a la seva funció, on els cassanencs de diverses generacions varen passar-hi les hores d'estudi. David Pujol va aprofundir en la trajectòria d'institucions tan incardinades en la vila com les diverses escoles, els seus mestres, la itinerància per diferents locals, així com l'obertura de l'escola Vilaret i el desplegament dels col·legis religiosos com la Salle i les monges, que van marcar generacions de nens i nenes.

La sessió dedicada a la gastronomia i les fondes va ser també un bon exemple de com la recerca acurada porta a una divulgació dels valors de patrimoni més identitari. Pep Vila ens va presentar una veritable història gastronòmica i social de les taules de Cassà, des de les menges del castell medieval del segle XIV als inventaris de les cuines d'època moderna, a través dels inventaris *post mortem*, passant per la dieta dels malalts de l'hospital al segle XIX i arribant a les taules de festa i gresca de les festes majors de fa quatre dies, centrant-se en els menús recuperats de can Filipinus i can Quirze, la fonda on va tenir lloc la conferència, amb degustació final inclosa.

Totes aquestes aportacions varen culminar en la darrera sessió, en la qual vàrem comptar amb una lectura de l'escriptor Joan-Lluís Lluís, amb arrels cassanenques, que va activar el ressort de la memòria dels assistents amb el seu text *Me'n recordo dels estius a Cassà de la Selva*, publicat al número 303 de la Revista de Girona. L'emotiva lectura es va completar amb una visita a diferents espais patrimonials de la vila, que havien tingut el seu protagonisme en les diferents sessions, i es va finalitzar a la Casa de la Vila, per recordar el que havia estat can Nadal.

El balanç del cicle ha estat molt positiu. Els bons oficis dels historiadors, al costat de les aportacions i l'interès dels mateixos assistents, varen omplir de vida els records del que avui són unes parets inertes que serven la memòria d'altres temps i de moltes vides viscudes, a l'ombra d'arquitectures al servei de la comunitat, que les ha utilitzat i avui les honra plenament integrades en el seu patrimoni particular i personal.

2. LA MÀGIA DEL MÓN ALS CINEMES DE CASSÀ[1]

Josep Ferrer i Serra

Respondre a la pregunta de quina va ser la primera pel·lícula projectada a Cassà és complicat per diverses raons, no només relacionades amb la manca de documents o de fonts existents: considerem "la primera pel·lícula" una pel·lícula vista en una barraca de fira o en una sala de teatre preparada per acollir el nou invent? Si es tracta d'una barraca, ¿és el mateix si la pel·lícula es veu i es viu en forma d'experiència individual en un aparell com el Kinetoscopi inventat per Edison l'any 1894, o bé una experiència col·lectiva com el Cinematògraf presentat pels germans Louis i Auguste Lumière a París el 1895? Quan vaig escriure l'opuscle *El cinema a Cassà* l'any 1996, dues persones del poble em van informar, per separat, que a l'era de Can Carbó un firaire hi havia projectat cine; i van coincidir que anunciava el seu innovador espectacle amb el títol deliciosament bilingüe d'*Habla, canta, riu i plora*. Però no hem trobat cap document que ho certifiqui, ni molt menys sabem com era la projecció, si és que es tracta d'un fet real i no llegendari, és clar. Una llegenda no convertida en un fet viscut, sentit, majoritàriament, pel poble: és preferible, doncs, imprimir la història dels primers cines locals.

El 1996, quan consultava tots els llibres d'història del cinema al meu abast, la coincidència era inevitable: el nou art neix amb la presentació del Cinematògraf dels germans Lumière al Saló Indien del Grand Café de l'Hotel Scribe, al número 14 del Boulevard des Capucines, París, el 28 de desembre de 1895, una sessió que per accedir-hi calia pagar el preu de l'entrada i amb l'assistència, només, de trenta-tres espectadors, dos d'ells periodistes. Però el públic en sortí entusiasmat de veure "fotografies animades" (aquest és el significat de les dues paraules gregues que formen part del nom "cinematògraf") i tot seguit el nou espectacle s'escampà a tot el món, gràcies també als operaris dels Lumière, que filmaven pellícules allà a on anaven amb la mateixa màquina que, posteriorment, els servia de projector. És clar que una mica abans ja havia aparegut el Kinetoscopi de Thomas Alva Edison, amb el suport del seu ajudant, Dickson, un aparell pensat per a la contemplació d'imatges a través d'un visor, la ràpida successió de les quals permetia reproduir fidelment la il·lusió del moviment. Sense exagerar, doncs, podem considerar Edison com un creador del cinema entès com a experiència individual i els Lumière com els difusors (anomenar-los creadors potser seria injust, trobem altres inventors a l'època mereixedors de ser inclosos en aquest estudi, i ara mateix no és possible per falta d'espai ni tampoc és la seva finalitat) del cinema entès com a experiència col·lectiva.

Qui encara atribueixi aquest invent que ha tingut tanta influència en tot el segle XX fins arribar als nostres dies als Lumière potser no té en compte que la majoria de la població actual no veu les pellícules en una sala de cinema, sinó a casa còmodament instal·lats tot mirant la televisió, l'ordinador, la tauleta o fins i tot el telèfon mòbil. Com diu Albert Pla Nualart, en la distinció entre "veure" i "mirar",

1. Aquest text és fruit de la conferència que va tenir lloc a can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 29 de setembre de 2018.

en català "tendim a veure com més concebem l'experiència com un tot passat o futur. Tendim a mirar com més la vivim dins d'un present en curs. No és un criteri gaire diferent del que regeix l'ús, en frases semblants, de *to see* i *to watch* o *voir* i *regarder*". La història, com la llengua, és una complexa narració ordenada i verídica dels esdeveniments relatius a una persona o a un objecte, una exposició sistemàtica dels esdeveniments que afecten un poble. La visió de qui l'explica es fa a través de la seva mirada creada pel nostre passat i modulada per l'anàlisi immediata del nostre present.

1. ELS PRIMERS CINES

Tal com llegim al setmanari de Palafrugell *La Crònica* del 31 de gener de 1908, el primer cinema de Cassà es va inaugurar el 18 de gener del mateix any i va ser al teatre del Círculo Recreativo, actual Sala Centre Recreatiu. Era gestionat per Ignasi Aguilera Balanzó, de Barcelona, i sabem que el projector funcionava amb acetilè i oxigen, encara no hi havia electricitat a Cassà.

Una setmana després obre les portes el Lion d'Or, un edifici situat al carrer Ample, cantonada Baixada Reverend Bosch, i que durant molts anys va ser conegut com el Casal Familiar. Hi cabien 350 espectadors i era gestionat per Feliu Boet i Emili Puell, de Sant Feliu de Guíxols.

Altres pobles gironins com la Bisbal o Calonge ja tenien sales cinematogràfiques. La seva arribada a Cassà es va fer esperar una mica; en tot cas, com es pot comprovar, va ser contundent: per la Festa Major del mateix any obre les portes el Cinematógrafo Cassanense, més conegut com cal Limbo, situat al passeig Vilaret. Era propietat del cassanenc Francesc Baus, tenia cabuda per a 266 persones, i la projecció no venia de darrere de l'espectador sinó de davant, entre ell i la pantalla; una pantalla, per cert, de roba blanca, molt senzilla, que filtrava la lluminositat de l'arc voltaic, i que per evitar molestar el públic el maquinista la mullava abans de començar la sessió amb una galleda i un pot, davant la presència de tothom.

Durant molt de temps, molts cassanencs creien que el Limbo va ser el primer cine del poble. L'equivocació és comprensible, lògica: mentre que l'Aguilera, que canvià poc temps després el seu nom pel de Moderno, i el Lion d'Or van funcionar de forma intermitent a causa de problemes de seguretat –recordem que a l'època les pel·lícules eren inflamables–, el Cassanense va funcionar de forma regular fins a principis dels anys 30.

Els programes de l'època consistien en pel·lícules –també en deien cintes– de poca durada cada una, no és estrany que en projectessin deu títols a cada sessió i una sessió durés una hora. No trobo correcte afirmar, com es creu de forma popular i generalitzada, que el cinema en els seus inicis era exclusivament en blanc i negre: és sabut que hi havia pel·lícules en color o en colors, acolorides, això sí, de forma manual, com el famós *Viatge a la lluna* de Georges Méliès. També és erroni, al meu entendre, pensar que les sessions eren mudes: si de cas, no eren dialogades, no existia encara la tècnica del sonor, però era habitual acompanyar la projecció amb música en directe o a través d'aparells de l'època com el gramòfon. Normalment hi havia un pianista a la sala, i en ocasions especials, es comptava amb un quintet de música i, en algun cas, fins i tot amb l'orquestra local La Selvatana. En els primers temps sabem de l'existència d'explicadors a les sales que comentaven en veu alta les imatges vistes a la pantalla. Als ulls actuals, el cine ja devia ser un espectacle en molts sentits.

2. CINC CINEMES A CASSÀ

Als anys 20 el cinema és un espectacle popular a tot el món. Hollywood ja és un gran productor de somnis per a una població que busca entreteniment a bon preu, amb conegudes productores com Paramount, Fox o Warner que compten amb actrius i actors capaços d'atraure el públic a les sales: l'Star System, tal com el coneixem, era representat per *celebrities* com Ramon Novarro, Louise Brooks o John Gilbert. La contribució de la publicitat era important, bàsica, per convertir les seves pel·lícules al màxim de taquilleres, s'imprimeixen cartells i programes de mà setmana rere setmana.

Cassà, amb una població de 5.295 habitants, disposa de cinc cinemes el 1929, un cop inaugurat el Kursaal. A més del Limbo, que no trigarà gaire a tancar, els altres quatre locals eren:

Kursaal: Situat al passeig Vilaret, era propietat del casino Centre Econòmic, una entitat de tendència política conservadora. La seva gestió anava a càrrec de l'empresa CINAES, que tenia més de quaranta sales a tot Catalunya, entre elles l'Albèniz i el Coliseu Imperial de la ciutat de Girona. Va ser el primer cine sonor del nostre poble, en concret el 3 de juny de 1931 amb la pel·lícula *París*. El preu de les entrades era 1,25 pessetes a preferència i 1 pesseta a general.

El cinema Kursaal al passeig Vilaret, el primer cine sonor de Cassà. Font: AMCS, Arxiud'Imatges. Col·lecció Joan Maymí i Coloreu. Ed. Guilera.

Moderno: Després d'haver funcionat de manera intermitent, aquesta sala passa a ser la més important de Cassà fins a la Guerra Civil gràcies a la bona feina del seu empresari, Josep Taché. Era el local de les grans estrenes del moment, com *Ben-Hur* o *La hermana San Sulpicio*.

Catalunya: Sala situada a la baixada de Mossèn Cinto Verdaguer, havia estat anteriorment la seu del reputat Orfeó Catalunya. L'any 1922 el rector del poble, Joaquim Bosch, hi instal·là una cabina de projecció. Va ser un local modest, senzill, lluny de les grans estrenes del Moderno o dels avenços tecnològics del Kursaal. Per posar un exemple, fins al 1934 no va disposar d'un aparell de cine sonor. Va tancar durant la Guerra Civil i es va convertir en un magatzem de saques de taps. Encara conserva una part de la seva estructura, un patrimoni a reivindicar.

Núria: L'antic Lion d'Or va canviar de nom, explotat ara per la parròquia. El seu primer maquinista va ser l'entranyable "Sixto" Viñas, qui, tal com m'explicava fa vint-i-cinc anys, recordava molt bé com projectava les pel·lícules el dia abans de cada sessió acompanyat de mossèn Gay, i com li feia tallar les escenes en les quals els protagonistes es feien un petó o es donaven la mà. El Núria anava dirigit a la mainada cassanenca, on podien entrar amb l'assistència que els donaven a les classes de doctrina. El 1936, quan esclata el conflicte bèl·lic, és col·lectivitzat.

Els programes són formats per dos llargmetratges, un curt còmic, molt de tant en tant un d'animació –aleshores un gènere cinematogràfic poc rellevant–, i un noticiari. Per fer-nos-en una idea, en la inauguració del Kursaal l'11 d'octubre de 1929, es van projectar el curtmetratge d'humor *La mamá del Tío Tom*, la comèdia distribuïda també per Seleccions Verdaguer-CINAES *El rey de la mermelada*, i *Amorosos delitos*, totes elles americanes.

Em sembla interessant destacar la importància dels noticiaris, aleshores produïts per diferents empreses catalanes com Verdaguer o CINAES, o europees i dels Estats Units. El públic anava al cine amb la finalitat bàsica de passar l'estona les tardes dels diumenges i altres dies festius, ben cert, però també podia veure l'actualitat social i política com la proclamació de la República el 1931. En una època sense televisió ni internet, una ràdio encara incipient i uns diaris amb poques fotografies i de pobríssima resolució, les pantalles cinematogràfiques eren autèntiques finestres del país i de tot el món.

Un espai a reivindicar: l'antic cine Catalunya, tancat des de fa més de 70 anys, encara conserva una part del seu interior. Autor: Xavier Albertí.

Entre el 1933 i el 1935 al nostre poble es publicà la revista quinzenal *Horitzó*, portaveu de l'Ateneu Cultural. Segons l'escrit de presentació, *Horitzó* havia de ser "una tribuna oberta a tothom que porti com a bandera el lema de la cultura", el seu propòsit era "emprendre una croada ferma i decidida a favor de la cultura". Respecte al cinema, el consideraven "indubtablement un eficaç col·laborador de la cultura" i per això hi dedicaven una secció del periòdic. Hi escrivien persones joves com Ricard Mestres Massa, potser un dels primers crítics literaris i de cinema de Cassà. Llegir les seves opinions és un bon exemple de les inquietuds socials del moment, l'esperança que la cultura ajudaria a millorar i transformar una societat necessitada de modernització, il·lusionada amb el futur, sensacions truncades per la guerra del 36-39, una altra croada plena d'intencions ben allunyades de la dels col·laboradors d'*Horitzó*.

Fixem-nos, per altra banda, a on eren situades les quatre sales: a la plaça de la Coma, al passeig Vilaret, i a dues entrades del barri vell: al costat de la rectoria (el Casal) i a prop de la plaça Mossèn Cinto (el Catalunya). Si tenim en compte que els límits geogràfics de Cassà eren molt més reduïts que els actuals, es pot dir que el cine, l'espectacle més important de l'època, quedava força repartit en tot el municipi.

3. ELS CINES DELS GRANS I ELS CINES DELS PETITS

Acabada la guerra, el cine de la Coma i el del Passeig, tal com eren coneguts popularment, canvien el seu nom: el Moderno passa a dir-se Nacional i el Kursaal, Victoria. No eren casos aïllats: moltes sales del nostre país adoptaren aquestes dues denominacions, a causa de la repressió exercida pel nou govern dictatorial espanyol. Per aquesta raó trobareu tants cinemes Victoria, sobretot, en altres pobles. És curiós el cas del Kursaal: és un nom d'origen alemany, aleshores el règim de Hitler era aliat de Franco, en el començament de la Segona Guerra Mundial semblava que el nou ordre mundial seria nacionalsocialista; malgrat tot, va preferir canviar el seu nom pel de Victoria, molt més explícit i adulador dels governants espanyols, encara que en altres llocs es va mantenir el nom de Kursaal.

La forta repressió feixista no es limità a la nomenclatura de les sales: en els programes de mà que anunciaven les pel·lícules de cada cine, que ja existien a finals dels anys 20 i s'havien convertit en la forma més important de publicitat, era necessari incloure, fins a principis dels anys 40, les salutacions corresponents a Franco a més de la inscripció *"Arriba España"*. Moltes escenes eren retallades pel fet de ser considerades immorals, una gran quantitat de pel·lícules no eren estrenades pel fet de ser americanes –fins que la guerra no la començaren a guanyar les potències democràtiques–, o pels seus continguts gens condescendents amb la ideologia de les autoritats espanyoles. A mitja part de cada sessió la gent havia de posar-se dreta i, amb el braç dret enlaire, cantar l'Himne Nacional en direcció a la pantalla, on hi havia una diapositiva del dictador. A partir de 1943, quan l'exèrcit de Hitler comença a perdre batalles tan importants com la de Stalingrad i s'intueix que la guerra la guanyaran els aliats, es fa obligatòria la projecció del NO-DO (Noticiario Documental) a tots els cinemes. Acaba, doncs, la varietat informativa característica d'uns anys abans dels diferents noticiaris, sigui pel seu origen ideològic o geogràfic (nord-americans, alemanys, espanyols...), i s'imposa a la població un únic punt de vista, una unificada manera de veure el món, la de Francisco Franco i el seu règim nacional-catòlic.

La riquesa i la diversitat de les cartelleres també és un record del passat: abans de la guerra, els cassanencs tenien unes quantes opcions a escollir per anar al cine, ja hem vist que n'hi havia quatre fins al 1936, tots ells amb pel·lícules diferents. A partir de 1939, però, només hi ha programació estable a dues sales: la de la Coma i la del Passeig, i la majoria de vegades fan els mateixos títols. Hi havia un treballador que anava Barraquetes amunt i Barraquetes avall amb els diferents rotlles per poder dur a terme les sessions dels diumenges a la tarda. Les pel·lícules venien des de les distribuïdores de Barcelona en saques, les quals contenien els diferents rotlles de cel·luloide; a les cabines de les sales hi havia dos projectors, moltes vegades de les marques Ossa o Marín, amb una forta lluminositat generada per barres de carbons. D'aquesta manera era possible que un local comencés la projecció una estona abans que l'altre, hi havia prou temps per anar canviant els rotlles corresponents i en ordre cronològic i seqüencial.

Si la programació era la mateixa, com es dividia el públic cassanenc? És curiós constatar com el cine de la Coma, que abans del conflicte bèl·lic formava part d'una societat d'idees republicanes, ara passa a ser el lloc preferit de gent benestant i conservadora, mentre que el del Passeig es converteix en el cine de la gent més senzilla i contrària al règim franquista. Per accedir al de la Coma, calia travessar, com ara, el bar del Centre Recreatiu, el popular Centru. A molts espectadors els molestava que certes persones, des de la taula a on seien, els veiessin entrar al cine. No és estrany que més endavant s'acabés construint un passadís lateral per tal de separar l'entrada del bar.

El programa de cada diumenge era format per dues pel·lícules: una era anomenada "la bona", la d'estrena. L'altra rebia diferents noms: "l'altra", "el complement", "l'espanyola" (signe del poc prestigi i escassa comercialitat del cinema estatal: des dels anys 20, tal com hem vist, el cine de Hollywood domina la programació setmanal). En el cas del cine de la Coma, "la bona" era penjada a la cartellera de l'entrada del passadís per accedir al cine, a l'esquerra de l'actual façana, mentre que "l'altra" era penjada a la cartellera de la dreta. El NO-DO també era present. La seva projecció va ser obligatòria abans de les pel·lícules fins a gener de 1976, tot i que es va poder mantenir voluntàriament fins al 1981. La seva peculiar sintonia, igual que les repetides imatges del dictador Franco inaugurant embassaments, han quedat gravades en diverses generacions. La música del NO-DO era de Manuel Parada, compositor de bandes sonores com la d'*Els últims de Filipines*.

Hi havia una excepció notable: la festa major. Els dos cines programaven només un títol, no dos, això sí, complementat amb un curtmetratge còmic o d'animació i l'inevitable NO-DO. Cada dia de la festa es podia veure una pel·lícula diferent: com si fos ara recordo els pasquins o cartells enganxats a la paret del bar del Centru anunciant les pel·lícules de la festa del 77 o 78: *Abismo* el dissabte i diumenge, *Lipstick* el dilluns, *Malizia* el dimarts, *Los 3 días del Cóndor* el dimecres i *El puente* el dijous, dia festiu en coincidir amb la celebració del Corpus. A la festa de Cassà les sessions cinematogràfiques eren unes grans protagonistes, com es pot comprovar.

La majoria de les sessions eren destinades a un públic més gran de 14 o de 18 anys. A vegades es projectava una pel·lícula d'animació i l'entrada era permesa a tots els públics, però passava poc sovint: les pel·lícules d'aquest gènere, tan habituals

Façana del cine del Casal Familiar. Fins als anys 90 va ser un lloc d'esbarjo per a la gent del poble, sobretot la mainada. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Fons Llumiguia.

en la cartellera actual, aleshores eren escasses, gairebé sempre de la casa Disney.

A partir de la mort del dictador, s'estrenen un munt de pel·lícules de contingut eròtic i pornogràfic, prohibides fins aquell moment, i que tenien la calificació "S" ben visible en el cartell o pasquí. Era l'època del cine de *destape*. A la Coma es van programar uns quants títols els dijous al vespre: *Abortar en Londres*, *Salón Kitty*, *Crónica de una violación...* La controvertida *El último tango en París*, de Bernardo Bertolucci, també arriba finalment al nostre poble, la famosa escena de la mantega era en boca de tothom. És clar que uns quants cassanencs ja l'havien vist en alguna prèvia excursió a Perpinyà.

La moda d'anar a veure pel·lícules eròtiques va ser efímera, i les sales començarien a tancar per diferents raons. Una de les últimes pel·lícules va ser *Danesas del placer*, a la Coma: recordo com si fos ara una cua d'adolescents davant la taquilla, un diumenge a la tarda, a l'expectativa de poder passar-s'ho bé amb una pel·lícula *picant*. El taquiller no sabia què fer: si deixava entrar tan sols els més gran de 18 anys, a dintre no hi hauria ningú, en aquells moments molta gent del poble freqüentava els cinemes de Girona, una forta tendència en augment els últims anys del segle XX. La seva decisió va ser... deixar entrar els més grans de 12 anys.

I si la Coma i el Passeig eren els cines dels grans també hi havia unes sales destinades a tots els públics: el Casal Familiar i, a partir de 1973, el de l'escola pública, més conegut com a cine de les Escoles, situat a sota del menjador del col·legi, actual Teatre Puig d'Arques. Per dir-ho ràpidament: la mainada de La Salle (els "*hermanos*") anava al Casal, i la de les Escoles, al seu cine. Era la distracció habitual els diumenges a la tarda, tal com passava amb els cines dels grans: dues pel·lícules i el NO-DO, d'obligada projecció fos quin fos el seu públic. És clar que el públic no sentia cap impediment d'aplaudir amb entusiasme l'acabament del reportatge adulador de Franco, en espera de la pel·lícula següent, normalment protagonitzada pels herois de l'època: Tarzan, Maciste, Trinidad, eren noms habituals i coneguts per als nascuts a la dècada dels 60.

En totes les sales es feia mitja part entre pel·lícula i pel·lícula. Els espectadors solien anar al bar: els deliciosos triangles de cabell d'àngel de can Cristià al Centru, les ensaïmades de can Vila al Casal i la beguda refrescant marca Iris així com les *gracioses* de can Batallé eren les aportacions locals en uns espais en els quals s'hi compraven paquets de crispetes, de blat de moro (ara en diuen "*kikos*"), regalèssia negra i vermella, sidral i alguns altres productes. Ben proveïts de menjar (sic), els espectadors tornaven a la taquilla amb el tiquet de "*salida*" que se'ls havia ofert per evitar tornar a pagar l'entrada, i consumien les llaminadures, en aquells temps també en deien porqueries, dintre la sala, en el cas del Casal i les Escoles.

Quan el cine de la Coma i el del Passeig van començar a programar per separat, cada empresa disposava de distribuïdores en exclusiva. En el cas dels anys 70, per exemple, el primer comptava amb els catàlegs de Cinema International Corporation, distribuïdores d'algunes de les més importants *majors* de Hollywood: Paramount, Metro Goldwyn Mayer i Universal; altres cases de pel·lícules, la majoria amb seu a Barcelona, eren DIASA, Izaro Films, Rey Soria Films, CEPICSA... El segon treballava sobretot amb Warner i CB Fims, distribuïdora creada per Casimiro Bori i que comptava amb el catàleg de United Artists, una altra gran productora americana; altres cases eren Manuel Salvador, Incine...

El cinema era un espectacle tan popular, tan massiu, que a vegades calia comprar l'entrada diumenge al matí per poder assegurar-se un seient a la tarda. Les cues formades davant les taquilles eren considerables: el meu pare, qui ja amb nou anys repartia programes de mà casa per casa i més tard es dedicà a gestionar els cines de la Coma i el del Casal, recorda haver vist cues d'un costat a l'altre del passeig Vilaret, davant del Victoria. Quan parles amb la gent que hi anava setmana rere setmana coincideixen en el fet que era una forma barata de passar l'estona, de no tenir fred a l'hivern –la majoria de les llars cassanenques no disposaven de calefacció, a diferència dels cines–, i, en una situació de forta repressió i de tancament del país davant la comunitat internacional, un lloc a on evadir-se de la grisor existent. El seu període més esplendorós arriba fins a finals de la dècada dels 70: aleshores a Cassà es projectaven deu pel·lícules en un únic cap de setmana: dues a la Coma, quatre al Passeig (durant uns anys dues el dissabte i dues altres el diumenge), dues al Casal i dues a les Escoles. Impossible veure-les totes. Calia triar el programa preferit per part de cadascú.

4. JOSEP MESTRAS, UN REFERENT DEL CINE DE CASSÀ, I DE MÉS ENLLÀ

En una sala hi treballaven: el taquiller, el porter, l'acomodador (proveït de l'obligada llanterna) i almenys un maquinista i el seu ajudant. Quantes persones del nostre poble s'han tret un petit sou per la seva feina i han passat una bona pila d'hores en els cines locals! És clar que en alguns casos, com els dels petits, la gestió anava a càrrec de pares i mares desitjosos d'oferir un espai d'esbarjo els diumenges a la tarda per als seus fills. En tot cas, hi ha un nom a destacar enmig de tanta gent vinculada al setè art a la nostra població: el de Josep Mestras i Sors.

La seva importància va més enllà del nostre poble: Mestras va crear una patent, el Mestrascope, un objectiu de cinemascop més senzill però prou eficient, molt útil per a tants cines de poble mancats dels recursos necessaris per comprar els objectius originals. Recordem que el cinemascop permetia una projecció més allargada i menys quadrada del format de la pel·lícula, una estratègia comercial i tecnològica que els nord-americans inventaren per fer front a la competència creixent de la televisió, aleshores present en moltes llars dels EUA i que trigaria, encara, uns anys a arribar a Catalunya. El cinemascop és una clara mostra del magnífic espectacle que és el cine vist en pantalla gran, en oposició als aparells més petits de la televisió o l'ordinador. Però la projecció d'una pel·lícula en cinemascop només era possible si es disposava d'aquest objectiu, i a mitjan anys 50 cada cop més estrenes eren en aquest format, a les cabines hi havia dos projectors i, en conseqüència, es necessitaven dos objectius per sala. El cine del Passeig va ser el primer de Cassà a oferir aquesta innovació, per aquesta raó, durant un temps la seva programació no coincidia amb el de la Coma, que encara no havia actualitzat les seves màquines. Josep Mestras va vendre milers d'objectius de la seva patent a tot l'Estat i fins i tot a països com Cuba, majoritàriament a cinemes de pobles petits. Als anys 70 i 80 hi tornaria amb la gestió de sales com la de la Coma i a llocs com la Bisbal, Llagostera, Celrà..., a més de ser un dels pioners del cinema a l'aire lliure a l'estiu a través de l'empresa Quimeta Castañer.

Façana del cine de la Coma. Aquí es va fer la primera sessió de cinema de Cassà. Actualment és la Sala Centre Recreatiu. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Fons Llumiguia.

Però la seva contribució al cinema cassanenc no s'acaba aquí: va fer-se càrrec del Casal Familiar i el va convertir, durant dues o tres temporades, en forta competència directa de la Coma i del Passeig i des del qual va demostrar les seves inquietuds tecnològiques: la primera projecció a Cassà d'una pel·lícula en tres dimensions, un sistema que, un cop superat l'èxit i la sorpresa inicials, no va tenir continuïtat... fins fa uns deu anys, que va tornar amb els nous projectors digitals i tampoc va triomfar perquè a gaire ningú li agrada haver-se de posar-se unes ulleres un dia i un altre per poder seguir una pel·lícula (em sembla clar que devia ser l'excusa perfecta perquè els cinemes canviessin finalment els seus projectors analògics pels nous i actuals digitals). També és mèrit seu la primera sessió de cinema a la fresca, en aquest cas al pati de La Salle, el dissabte 9 de juliol de 1955, a 3/4 de 10 del vespre, la pel·lícula era *Sor Angélica* i la pantalla panoràmica, més gran que la del Casal. Aquestes sessions a l'aire lliure són un fet a tenir en compte si pensem que l'estiu era la temporada amb menys assistència de públic a les sales. Un altre punt a destacar és la innovació a l'hora d'anunciar les seves sessions: tal com he escrit abans, els programes de mà eren una de les millors maneres de donar a conèixer a la gent les pel·lícules previstes cada setmana. Es lliuraven als cinemes i també es repartien casa per casa. Però la redacció del programa de la part de darrere, encarregada pels empresaris a les impremtes locals, era, la majoria de vegades, monòtona i previsible: els títols corresponents, alguna frase publicitària, horaris i preus (la qual cosa no és cap obstacle per considerar aquests petits i deliciosos programes, com més va més difícils d'aconseguir, una important font escrita de la història cinematogràfica de cada poble). Mestras revoluciona els seus continguts amb l'anunci de sortejos, concursos de cançons i altres estratègies per convertir el Casal en un espai atractiu per a tothom.

També en aquest període alguns cines obren als vespres: sessions els dimecres al de la Coma,

moltes vegades per als socis de l'entitat, o els dissabtes al Casal. En va ser precursor en Josep Mestras? És un punt per ser aclarit.

5. EL CINECLUBISME, UNA ALTERNATIVA ABANS I ARA

Els cineclubs surten a la dècada dels 60, en un moment en què la societat civil catalana intenta recuperar la identitat cultural, tan perseguida i odiada pel franquisme. A Catalunya un grup d'empresaris, entre els quals Joan Baptista Cendrós, crea Òmnium Cultural, un referent, encara avui dia, en la defensa de la llengua i la cultura catalanes. A Cassà la Colla Excursionista canalitza aquestes iniciatives, ofereix xerrades sobre història, excursions per conèixer el nostre entorn i crea els Premis Literaris, uns dels més antics de les comarques gironines.

En el Cinema Club o Cinema Fòrum, com també era anomenat aleshores, hi solia haver un col·loqui complementari de la pel·lícula presentat per especialistes en el setè art com Miquel Porter i Moix, Josep Maria López-Llaví o Antoni Kirchner. La seva presència no era gaire ben vista per les autoritats del règim, receloses de l'organització d'actes públics sense la seva tutela. Per això els guions de la pel·lícula i del comentarista havien de ser aprovats prèviament pel Ministerio de Información y Turismo de Girona. A més, a cada sessió hi havia una parella de la Guàrdia Civil, moltes vegades vestits de paisà, per intentar controlar tot el que s'hi deia.

Les sessions eren mensuals i al cine del Passeig. La primera pel·lícula va ser *América, América*, d'Elia Kazan, el 2 de juny de 1965, a 2/4 de 10 del vespre, el preu de l'entrada era de 25 pessetes. La segona, *El ingenuo salvaje*, de Lindsay Anderson, el dimecres 7 de juliol, presentada per Miquel Porter, crític de la revista *Destino*. El 1977 es va celebrar la sessió número 100, amb un recull de títols projectats que anaven des dels inicis del cinema a l'aparició del sonor. El mateix crític tancaria aquesta etapa del cineclub de la Colla a principis dels 80 amb la presentació de *L'home elefant*, de David Lynch, una de les primeres pel·lícules en versió original subtitulades en català. Encara recordo el mestre Porter recomanant veure el cinema en VO i amb subtítols en la llengua pròpia de Catalunya, una necessitat encara no aconseguida en l'actualitat.

Seria injust valorar el cineclubisme de l'època des d'una perspectiva única de rebuig al govern espanyol, en contraposició a les democràcies europees. És cert que la considerable afluència habitual de 200 persones per sessió va minvar un cop mort el dictador el 1975. Però la funció formativa i divulgativa dels cineclubistes és un fet que mai agrairem prou tots aquells que creiem en el cinema com una eina cultural més enllà de la seva missió d'entreteniment. La llista seria llarga: les pel·lícules són en versió orginal subtitulada (una novetat a l'Espanya franquista), es donen a conèixer directors com Ingmar Bergman o Pier Paolo Pasolini, es recuperen clàssics injustament oblidats com Buster Keaton o Humphrey Bogart, es projecten títols provinents de filmografies poc comercials i desconegudes dels països comunistes de l'Europa de l'Est (com la polèmica *Cuerno de cabra*), alguns directors aleshores principiants com Vicente Aranda venen a Cassà a presentar les seves pel·lícules com *Fata Morgana*... Una vegada més, el cinema i la cultura al servei de la transformació de la societat, un nou horitzó a reivindicar i a impulsar.

Potser el buit deixat per la mort de l'entranyable Joaquim Cateura, capdavanter de l'última etapa del cineclub de la Colla, va ser un impuls a tenir en compte perquè el 1988 un grup de jovent del poble fundéssim el Cineclub Vuitimig, quan encara a Girona no hi havia un espai alternatiu com el Cinema Estudi Truffaut. La primera sessió va tenir lloc el 6 de maig al Casal amb la projecció d'*El maquinista de la General*, el gran clàssic del cine no parlat acompanyat al piano pel músic Ferran Martínez, en clar homenatge a una forma de gaudir del setè art desapareguda des de la dècada dels 30; un curtmetratge i un altre títol immens, immortal: *La noche del cazador*, dirigida per Charles Laughton. Era un moment delicadíssim per als cinemes de poble, moltes poblacions se'n quedaven sense i Cassà no trigaria a ser una excepció: el cine del Passeig tanca a finals dels anys 70, més tard vindria el de les Escoles i, a mitjan els 90, el de la Coma. Només quedarà el del Casal Familiar, gestionat per la nova entitat, amb una programació de pel·lícules en versió original subtitulada dos divendres de cada mes a l'hivern, el cinema de la mainada els diumenges i ben aviat també els dissabtes a la tarda i la recuperació de les sessions a l'aire lliure, en un principi a la plaça de l'església amb un projector en 16 mm i més tard a la plaça de la Coma, una activitat que va suposar un autèntic revulsiu per animar les avorrides nits d'estiu cassanenques, mancades d'oferta cultural fins aquell moment. A finals de 1996 el cineclub celebra el seu aniversari preferit, irrepetible, sota el lema "8

La mainada comprant llaminadures en el menjador del Col·legi Públic Puig d'Arques a la mitja part d'una funció de cinema. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Fons Xifró. Autor: Josep M. Xifró.

anys i mig de 8 i mig", una sèrie d'actes variats i destinats a tots els públics tot jugant amb el nom de l'entitat, extret de la famosa pel·lícula de Federico Fellini: les 8 hores i mitja de cinema, la projecció d'*Otto e mezzo* a càrrec del crític i llibreter Guillem Terribas, una cercavila per diferents racons cassanencs amb música de Nino Rota, creador de la seva banda sonora... El 1998 la programació es trasllada al renovat Cine-Teatre Puig d'Arques a causa de mal estat del sostre del Casal, un espai que avui continua sense funcionar, en espera de definir els seus usos futurs. A principis del nou segle l'entitat crea la MACCA, Mostra d'Animació i Curtmetratges de Cassà, un dels actes culturals referents del poble i un dels pocs festivals o mostres sobre cinema de les comarques gironines, que inclou el concurs Correcurts, consistent en la realització d'un curtmetratge en 24 hores, de durada limitada i amb la presència d'algun o alguns elements necessaris per ser valorats i premiats per un jurat. I si parlem de cine, no està de més esmentar que el cineclub va crear el premi Domènec Torrent i Gelmà, un dels fundadors de l'associació, mort de manera sobtada el 2004. Aquest premi és destinat a persones i institucions que, com feia l'entranyable Domènec, destinen de forma desinteressada el seu temps i els seus esforços a conservar el cinema al seu poble.

6. UN FINAL OBERT

Arribats en aquest punt, és fàcil concloure que el cinema és cosa del passat, un espectacle del segle XX que avui, en el millor dels casos, només es gaudeix en l'àmbit domèstic. Podem afirmar que Edison ha guanyat la partida als Lumière, les pel·lícules són pensades per ser vistes a les nombroses pantalles al nostre abast: televisió, ordinador, tauleta... el mòbil?! Potser tenen raó els qui creuen que anar al cinema ha passat de ser un costum conservat pels més nostàlgics –la gent gran és la protagonista de molts actes culturals, siguin els que siguin–, mentre que el jovent, en el millor dels casos, va poc al cine, gens atret per la clàssica justificació de poder gaudir millor d'una pel·lícula en pantalla gran que en una de petita. I què, si és veritat? Quedar-se a casa i triar, per exemple, un títol de l'enorme catàleg de Filmin també és un acte cinèfil, i el fas quan

vols i a l'hora que et va bé, és més econòmic, tens més gèneres per escollir, la varietat de les propostes és gairebé interminable, pots valorar el que has vist, escriure un comentari... A més, a la gran majoria de pobles del nostre país i dels barris de les grans ciutats com Barcelona ja no queda cap sala d'exhibició. El debat està estancat en un bucle permanent, com les antigues pel·lícules en suport 35 mm: no vaig al cine perquè em queda lluny, no obren més cinemes perquè la gent ja el té a casa; no vaig al cine perquè és massa car, no és fàcil abaixar el preu de l'entrada perquè no està garantit que el públic torni a venir de forma assídua i constant.

Hi ha una cosa clara, evident, i l'expresso amb el màxim respecte per tots els que han fet possible que el cinema hagi estat un hàbit il·lusionant i engrescador per a tantes persones durant cent anys: abans la gent anava al cine perquè no hi havia gaire res més a fer els caps de setmana. Un habitant de Cassà o de tants altres pobles, el diumenge a la tarda, què podia fer? L'ús del cotxe no comença a ser massiu fins als anys 60 i 70, amb unes comoditats tan precàries com moltes de les carreteres per on circulaven. Agafar el tren, vigent al nostre poble fins al 1969 i plantar-se en un cine de Girona per gaudir d'una estrena avançada i que no arribaria a la Coma o al Passeig fins, a vegades, un any o dos més tard, no era una pràctica generalment estesa. La televisió entra a les cases a finals de la dècada dels 60, però, tal com deia el genial humorista català Perich, "Televisió Espanyola és la millor d'Espanya", no n'hi va haver cap altra fins als anys 80, amb l'aparició de TV3 i alguns canals privats –tot i que no em puc estar de destacar dos excel·lents programes de l'UHF, aquell canal que emetia poques hores al dia: *Revista de Cine* i *La Clave*, una mena de cineclub televisiu en el qual es veia una pel·lícula seguida d'un debat entre diferents especialistes, moderat pel gran José Luis Balbín. Videojocs, internet... encara trigarien a arribar.

Els anys 80 és quan comencen a tancar molts cinemes, tant als pobles com al barris de ciutats com Barcelona. Es diversifiquen les possibilitats d'oci i puja el nivell de vida: a més del que hem escrit, es popularitza el fet d'anar a esquiar –precisament en la temporada més important per a la taquilla cinematogràfica com és l'hivern–; es revitalitzen les festes majors amb l'augment de propostes al carrer obertes a tothom –en les quals el cinema hi havia tingut una presència destacada–; apareixen fires a tot arreu dedicades a tot tipus de productes –és ben atractiu per a un públic, sobretot familiar, que valora gaudir del dia a l'aire lliure–. Però també es diversifiquen les possibilitats de veure cinema a casa: el vídeo entra amb força a la gran majoria de llars del poble, en un principi en tres formats: VHS, Beta i 2000, i s'acaba imposant el primer –per cert, era millor el Beta de Sony, però això és una altra història. A Cassà alguns dels primers videoclubs són a cal Curt o a Gener Casadevall, dues botigues d'electrodomèstics del carrer Major, i és possible allò que poc temps abans semblava impossible: veure una pel·lícula en un bar sense haver de dependre dels horaris televisius!, ho saben els clients del desaparegut Can Gaspar al carrer Ocata, per dir només un exemple, que podien triar quina pel·lícula, quina cinta de vídeo preferien. I tot plegat sense haver de pagar entrada o abonar només el lloguer de la cinta de vídeo, sempre més barat i fàcil de compartir amb qui et sembli. El cinema s'escrivia amb un nou guió, sense saber-ne el final.

Als cines els passa una mica com a les botigues: primer desapareixen les més petites i familiars, després es concentren en les ciutats o bé en multisales envoltades de supermercats i altres espais d'oci i de restauració, i acaben tancant o havent-se d'adaptar, una vegada més, a la inexorable competència d'internet. La comparació no és fora de lloc: fins fa quaranta anys a tot arreu hi havia empresaris de cinema que es guanyaven la vida i que pleguen quan deixen de fer negoci. Tan sols sobreviuen i ofereixen una programació regular les sales municipals, com a Torroella o Ripoll, o les gestionades per entitats, com a Camprodon i Vila-rodona. En altres poblacions, com la nostra, associacions sense ànim de lucre com el Cineclub Vuitimig ofereix una programació que, en part, substitueix l'antiga programació setmanal, tot i que amb una freqüència menor i amb una resposta del públic generalment més baixa, excepte en les sessions de l'estiu a la plaça de la Coma, que a vegades apleguen 400 i 500 persones. Ara resulta que hi ha més espectadors a l'estiu que a l'hivern, qui ho havia de dir...

Què cal fer, en conseqüència? Donar-ho tot per perdut és poc estimulant i excessivament arriscat, tinguem en compte que vivim en una societat inestable i canviant en la qual, com diuen els més grans, tot torna, encara que no ens ho sembli. El cinema havia tingut una forta rellevància en la vida dels cassanencs i en la configuració del nostre poble, fins i tot a àmbit urbanístic: quan tanca el

cine del Passeig, aquesta zona deixa de ser un espai d'esbarjo i es concentra l'oci a la plaça de la Coma. Anar al cine sempre havia estat una distracció senzilla per a gent senzilla, sense gaires més pretensions que passar l'estona o gaudir del nivell artístic d'una pel·lícula. Anar al cine a Cassà era, també, una manera de fer poble, de trobar les teves veïnes i veïns i compartir-hi una bona estona: tres o quatre hores –aleshores els programes eren dobles–, per un preu mòdic. És fàcil culpar els preus de les entrades de la baixa assistència del públic a les sales, estic d'acord que pagar 7 o 8 euros per una entrada no és car: és caríssim! Però algú pot assegurar que si fos més reduïda es recuperarien les altíssimes xifres d'espectadors de la dècada dels 70? Qui pot assegurar que la gent tornaria cada setmana a gaudir del setè art en pantalla gran, o bé continuaria alternant-ho amb les diverses, gairebé interminables, possibilitats d'oci que la nostra societat ofereix dia a dia? Recuperar el cine a Cassà i a totes les poblacions del país vol dir tornar a apostar per unes formes de vida més senzilles, menys consumistes, més respectuoses amb el medi ambient, cada cop més degradat i en un moment de plena crisi climàtica. Deixar de banda el cotxe, contaminant i car de comprar i mantenir; deixar de creure que sortir del poble és l'única opció per passar-s'ho bé; deixar de consumir a la recerca d'una felicitat material efímera i enganyosa, i començar a valorar la sort que tenim de comptar, a diferència dels nostres avis, amb una eina com internet que permet connectar-nos a qualsevol part del món. Quan en siguem conscients, quan en siguem sensibles, potser serà el moment de tornar a anar caminant fins al cine de Cassà un dissabte al vespre o un diumenge a la tarda i compartir, amb sana humilitat i bona predisposició, una pel·lícula amb la gent del nostre poble.

América, América és l'inici del cineclubisme a Cassà, encara vigent. Font: Arxiu Josep Ferrer.

3. PATRIMONI VISCUT, MEMÒRIA RECUPERADA. CAN NADAL, DEL PRIVAT AL PÚBLIC[1]

Joaquim Nadal i Farreras

Aviat farà trenta anys que can Nadal és la seu de l'Ajuntament de Cassà de la Selva i trenta-cinc (1984) des que els germans Nadal Oller van cedir la casa a l'Ajuntament de Cassà amb la condició que es dediqués al servei públic. En el tracte s'hi afegia el terreny de l'hort, que es venia a l'Ajuntament pel preu de vuit milions de pessetes.

La casa es va pensar i es va construir per destinar-la a residència familiar d'una de les nissagues taperes de Cassà de la Selva, els Nadal. Manel Nadal Carbó (1854-1938), el meu besavi, va adquirir el terreny l'any 1904 i l'any 1906 hi va edificar aquest immoble de segell modernista –eclèctic, diuen alguns autors– amb un gran jardí i un hort annex i edificacions auxiliars que complementaven el conjunt residencial d'una superfície considerable.

Hi ha més incògnites que certeses al voltant d'aquest edifici i encara a hores d'ara desconeixem qui en va ser l'autor, si bé tot sembla que va ser un arquitecte de Barcelona.

Una descripció recent i parlant ja del nou ajuntament afirma que la casa "destaca per la riquesa ornamental de les seves façanes i pels elements decoratius interiors. Volem destacar els vitralls modernistes, l'enteixinat de guix del sostre de la sala de plens i la barana de forja de l'escala". I jo hi afegiria l'estucat de l'escala de textura brillant i d'un color rosat de marbre.

Els Nadal havien dedicat la seva activitat a la fabricació de taps de suro per a vi i durant un temps van tenir la fàbrica a Girona, a la carretera de Barcelona, a l'edifici que més tard seria l'escola de les Carmelites, avui més conegudes com les Vedrunes.

El meu avi Joaquim Nadal i Vilallonga (1888-1977) havia adquirit a l'empresa familiar els coneixements de la fabricació de taps i un nas molt especial i l'agudesa necessària per ser un molt experimentat comprador de suro en brut destinat a la seva transformació a la fàbrica.

L'any 1918 el meu avi Joaquim Nadal Vilallonga es va casar amb Àngela Oller Viader (1892-1993), filla de Francisco Oller Martinell i de Joana Viader Fullà. L'àvia Angèle havia nascut a la casa pairal dels seus avis materns, el mas Viader de Bescanó, però era de formació francesa i va viure i créixer a Reims fins que el seu pare, Francisco Oller Martinell, al final de la Primera Guerra Mundial, li va encarregar que anés a fer-se càrrec de la fàbrica de Cassà.

Un cop casats, passat un temps, l'àvia Angèle va cedir la direcció de la fàbrica de Cassà al seu marit, Joaquim Nadal, que d'aquesta manera integrava dues nissagues sureres i taperes, els Nadal i els Oller, i tancava la seva empresa paterna per dedicar-se de ple a l'empresa del seu sogre i en un cert sentit de la seva dona i els seus cunyats: Lluís, Helène i Yvonne Oller. Amb un punt d'ironia repetien sovint *"Oler" avec deux "l"*.

El matrimoni Nadal-Oller va viure entre 1918 i 1940 a la casa que els Oller tenien al carrer de

1. Aquest text és fruit de la conferència que va tenir lloc a can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 27 d'octubre de 2018.

L'edifici de can Nadal en una fotografia dels primers anys del segle XX. Font: AMCS, Fons L'Abans-Cassà. Pere Arderiu.

Marina, i que s'havia rehabilitat per ser el domicili de Francisco Oller i de Joana Viader quan esporàdicament visitaven Cassà des de Reims.

Manel Nadal Carbó va morir l'any 1938 i, un cop acabada la Guerra Civil i amb el retorn de la família Nadal Oller a Cassà després de tres anys entre Reims i Perpinyà, s'instal·laren a partir de 1940 a can Nadal, que així va esdevenir la casa familiar dels meus avis.

Els avis Nadal Oller, Joaquim i Àngela, van tenir vuit fills:

Josep M. (1919), Francisco (1920), Conxita (1921), Manel (1923) el meu pare, Narcís (1925), Lluís i Jordi, bessons, (1929) i Maria Àngela (1932).

Cap d'ells, doncs, no havia nascut a can Nadal i quan s'hi van traslladar alguns ja havien acabat la carrera i d'altres van començar a estudiar primer a Girona però molt aviat a Barcelona. Els fills, doncs, van gaudir poc de la nova casa de la Rambla de davant de l'estació del tren de Sant Feliu amb l'excepció dels períodes de vacances i encara sovint si era l'estiu les passaven a la casa de la Fosca. Però can Nadal va esdevenir des de 1940 el centre de les trobades familiars, de totes les celebracions, i durant més de quaranta anys una referència per a una família extensa que acabaria reunint 48 cosins.

La majoria dels germans Nadal Oller van anar a viure a Barcelona tret de l'oncle Francisco, que es va quedar a treballar a la fàbrica Oller de Cassà, la va acabar dirigint, i durant un temps va assumir les tasques de l'alcaldia de Cassà de la Selva (1960-1966); la tia Conxita, que es va casar amb el Dr. Josep Ruscalleda, i que han viscut sempre a la casa Ruscalleda del carrer Ample, i el meu pare, que va anar a treballar a Girona a can Farreras i es va acabar casant amb la filla única dels avis Farreras, la meva mare Montserrat Farreras Forns.

Els meus pares es van casar l'any 1947, el 10 d'abril, a la capella de Santa Maria de la Fosca acabada de construir amb les aportacions d'una bona colla de famílies estiuejants. Jo vaig néixer

Al jardí de la casa de Francisco Oller i de Joana Viader al carrer de Marina. Els germans Josep Maria, Francisco, Conxita, Manel, Narcís, Jordi i Lluís Nadal Oller. Falta la Maria Àngela, que va néixer l'any 1932. Els bessons havien nascut l'any 1929. La fotografia ha de correspondre als primers anys trenta. Font: Arxiu família Nadal.

Maria Àngela Nadal Oller amb els bessons Jordi i Lluís, a la sortida posterior de can Nadal. Font: Arxiu família Nadal.

l'any 1948 a Girona, a la casa familiar. L'any 1954 tenia sis anys. El meu pediatre des que vaig néixer va ser el doctor Pompeio Pascual i Carbó, que acabava de tornar de l'exili que havia passat a Xile. Durant tota la meva infantesa i la primera adolescència no vaig ser mai conscient que abans del seu retorn de Xile el Dr. Pascual havia estat regidor de l'Ajuntament de Girona, president del GEiEG i impulsor de la revista Víctors.

Va ser el doctor Pascual que em va diagnosticar unes palpitacions que puc acreditar amb unes analítiques que encara guardo, prescrites pel Dr. Pascual i fetes pel Laboratorio Folch de la Rambla de Girona. La primera analítica va ser del 24 de març de 1954 i la segona va ser del 6 d'abril del mateix any; en totes dues el que es volia mesurar era la "*velocidad de sedimentación globular*". Arran del diagnòstic de les palpitacions em van recomanar una estada fora de casa en un lloc tranquil, un clima una mica diferent, i amb una vida de repòs absolut. Els meus pares van decidir, doncs, enviar-me a Cassà de la Selva a casa dels avis.

A can Nadal l'any 1954 hi vivien els avis Nadal Oller, la Rosita, una minyona de tota la vida que dominava i conduïa amb fermesa la cuina i els espais de les feines auxiliars domèstiques, i la filla petita dels avis, la tia Maria Àngela.

Recordo vagament els sopars al menjador tots quatre i els intents reiterats dels grans de fer-me prendre la píndola del medicament que m'havien prescrit; tenia molt mal gust i jo tenia una capacitat d'empassar més aviat justeta i encara no havia desenvolupat cap de les habilitats que quan m'he fet més gran he anat enginyant-me per fer empassador un objecte estrany. La majoria de les vegades tractaven de dissimular la píndola a la sopa, però el paladar té una sensibilitat molt fina que acaba localitzant amb gran facilitat els cossos estranys enmig d'una massa líquida; si no era gens difícil de trobar quan n'hi havia els grumolls, encara ho era menys la identificació d'un objecte sòlid menut impropi de la sopa.

Sigui com sigui, si ens atenem a les dates extremes de les dues analítiques puc deduir que vaig

Lluís i Jordi Nadal Oller, davant d'un dels dos cedres del jardí i amb la caseta auxiliar al fons. Font: Arxiu família Nadal.

viure a Cassà entre dues setmanes i un mes a finals de març i principis d'abril de 1954.

D'aquella estada recordo nítidament el menjador, la llar de foc encesa i els avis asseguts davant del foc en dues butaques d'orelles on llegien els diaris i comentaven la jornada. Però havent sopat, com que jo era petit, em tocava anar de seguida a dormir i no puc pas dir que m'hagi quedat cap record de la meva tradicional i reconeguda tafaneria que de més gran he desenvolupat intensament.

La taula sempre ben parada, la galeria tancada a les nits per protegir el menjador del fred, un enteixinat notable que encara es manté i uns mobles foscos i sòlids que complementaven un menjador amb tot el mobiliari corresponent i el bufet on es guardava el parament de la taula.

El règim de vida fixava unes normes rigoroses i durant el dia no es podia pujar al pis de dalt, on hi havia les habitacions i que no recordo gens perquè, tímid com era, mai no vaig explorar més enllà de l'habitació on jo dormia. Mai no vaig veure les altres habitacions i mai no vaig pujar a les petites terrasses de la torre que després he observat reiteradament en les meves observacions exteriors de la casa i de la mateixa manera mai no em vaig aventurar a explorar les golfes.

L'estada de l'any 1954 es complementa amb les reiterades visites que cada diumenge fèiem a Cassà amb els pares. El nostre pare tenia ganes de veure els seus pares, de parlar amb el seu pare de negocis i de veure la seva mare, que amb la meva mare i algunes ties passaven la tarda del diumenge xerrant i comentant la setmana i els detalls de l'evolució de les respectives famílies.

Les anades a Cassà, cada any amb un germà més, començaven de seguida havent dinat, i un cop passada la recta de Llambilles i arribant a l'últim repetjó de la carretera jugàvem a saber qui era el primer que cantava que havia vist el campanar de Cassà. Un cop a Cassà fèiem sempre el mateix recorregut fins a baixar cap a casa els avis pel carrer Ample després de donar la volta a la plaça de l'Església.

Fetes les salutacions de rigor, sempre molt complimentoses, la canalla ens n'anàvem a jugar al jardí i a l'hort. Era tot un món. El jardí era un espai ombrívol amb arbres potents i coronat a la part del

Angèle Oller Viader i Joaquim Nadal Vilallonga, a la sala de rebre, amb l'arbre de Nadal al fons. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

darrere de la casa amb dos cedres esplendorosos. A la banda del carrer una tanca separava en alçada la finca i aprofitant el mur de tancament hi havia un gran dipòsit d'aigua que es feia servir per regar l'hort i que havia esdevingut una immensa peixera. La resta del jardí era sobretot un espai perimetral de la casa dominat per l'entrada principal, on s'arribava per una petita pujada des de la porta d'entrada; una mena de porxo, un cobert rectangular enquadrat per columnes que aguantaven una terrassa d'una de les habitacions del pis superior, feia com de cancell exterior de la casa amb una porta ferrenya de fusta. Després d'un cancell interior una porta amb vitralls, sempre tancada, era l'entrada efectiva a la casa on entràvem després de tocar el timbre.

A la dreta de la porta hi havia el despatx de l'avi. Algun quadre, una taula de treball i alguns mobles amb llibres, plànols, escriptures, i no sé si m'ho imagino ara o si de veritat el record m'hi porta, en algun dels racons del despatx em sembla com si hi hagués una caixa forta encastada a la paret. A l'esquerra de la porta d'entrada hi havia una sala de rebre, una sala d'estar, separada del menjador, amb un tresillo, sofàs, tamborets, cortines molt decorades, tot d'un to verdós i d'un ambient floral, amb un aire més femení que el despatx, i un empaperat de la paret amb detalls decoratius de les mateixes característiques que les cortines.

El vestíbul de la casa era un espai ampli, un distribuïdor que passades les dues habitacions que he comentat agafava encara més dimensió per encabir l'escala que pujava als pisos superiors i per obrir-se a les dues portes que donaven entrada al menjador. Dessota l'escala hi havia un espai més ampli que donava a una porta lateral de la casa, a la cuina, al quarto de bany, i a una escala que menava a un soterrani amb funcions de carbonera, rebost i la caldera de la calefacció. En aquesta part hi havia també crec recordar el safareig. Al fons del vestíbul s'obria una altra habitació o tribuna que feia les funcions de cosidor.

Ja he explicat de forma ràpida com era el menjador però m'he deixat que una porta corredissa tancava el menjador per la banda de migdia que donava a una galeria molt lluminosa, amb mobles estiuencs o de terrassa, amb unes escales que també donaven al jardí i amb un aire com d'hivernacle amb una estructura lleugera i molts vidres.

Angèle Oller Viader amb la seva mare i una altra persona, a l'hort de can Nadal. Font: Arxiu família Nadal.

Joaquim Nadal Vilallonga amb altres familiars, a l'hort de can Nadal amb uns incipients fruiters. Font: Arxiu família Nadal.

Maria Àngela Nadal Oller, sortint per l'escala de la porta posterior de la casa. Es poden apreciar amb un cert detall els vitralls de la porta. Font: Arxiu família Nadal.

Conxita Nadal Oller, davant de les escales i les vidrieres de la tribuna lateral pel costat de l'estació del tren. Font: Arxiu família Nadal.

Rosalia Giralt, Angèle Oller Viader i Joaquim Nadal Vilallonga, a la tribuna. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

L'hora del cafè a la tribuna amb les persianes abaixades. De perfil, fumant, Josep M. Nadal Oller; a l'esquerra de la foto, Francisco Nadal Oller. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

Joaquim Nadal Vilallonga, Mercè Sánchez, esposa de Lluís Nadal, d'esquena Conxita Nadal Oller i a la dreta, amb una tassa a la mà, Montserrat Ruscalleda Nadal. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

Conxita Nadal Oller, Reis Badal, esposa de Josep M. Nadal Oller, Montserrat Ruscalleda Nadal, Angèle Oller Viader i, de perfil, Joaquim Nadal Vilallonga. La tia Reis i l'àvia Angèle, fumant una cigarreta. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

Lluís Nadal Oller, amb pipa. Joaquim Nadal Vilallonga i Jordi Ruscalleda Nadal. Es pot apreciar l'ombra de les vidrieres a la paret i els estucats de la paret que separa la tribuna del menjador. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

Al jardí hi havia com una edificació auxiliar i a l'hort hi havia un magatzem més ampli per a les eines i on s'hi guardaven, com si d'una marca de la casa es tractés, pilons de *serradures de suro* (tosca) i algunes peces de suro que suposadament es devien fer servir cada any per al pessebre.

A l'hort hi regnava molt ordre i una gran regularitat, amb un sistema de rec a manta que funcionava molt bé i que permetia anar conduint l'aigua per les diverses regues amb un cop de tràmec que anava tancant les regues que ja havien rebut prou aigua. A l'hort s'hi distribuïen diversos fruiters que sempre van cridar més l'atenció a algun dels meus germans que a mi.

En aquesta casa hi vaig viure unes setmanes, hi vaig anar durant una colla d'anys molts diumenges i hi he celebrat molts Nadals i molts Caps d'Any que ara ja estan definitivament amagats al refugi de la memòria, amb tants refugis com parents i cosins acudíem a aquelles celebracions.

Per assegurar l'ordre de les celebracions l'àvia Angèle tenia establert que els de Girona, els Nadal-Farreras, havíem de fer el dinar de Nadal a Girona; fins a la meitat dels oncles havien de fer el mateix en d'altres indrets amb les respectives famílies. Els que no havien dinat a can Nadal per Nadal els hi tocava el dia de Cap d'Any, que en el nostre cas era obligat perquè era el sant del nostre pare; sant Manel es celebrava a Girona la nit de Cap d'Any i a Cassà a can Nadal a l'hora de dinar del dia 1 de gener.

Però tant els que els hi havia tocat dinar a Cassà com els que no, el dia de Nadal desfilàvem a partir de mitja tarda i anàvem entrant a la sala de rebre on els grans prenien cafè i on tota la cosinada s'acostava a la baba Angèle i a l'avi (aquest no tant), li fèiem un petó i paràvem la mà per rebre l'obsequi del Père Noël. "Père Noël, Père Noël" era la cantarella de tots els cosins i cosines fins arribar el nostre torn davant de l'àvia. Moltes vegades l'avi s'havia tancat amb algun dels seus fills al despatx i deixava que fos l'àvia la que portés la veu cantant de la festa.

El dinar del dia de Cap d'Any era un esclat de solemnitat; un parament de taula amb cristalleria, coberteria de plata, vins i xampanys, embotits afrancesats, cap de porc, la corresponent pularda. Els coberts tenien una mena de suport de nacre o de marfil i a la taula hi havia sempre mantega en abundància enroscada en boles buides i amb les estries de l'estri amb el qual s'havien extret les boles de la massa de mantega originària. El grèvol era un element de decoració imprescindible i el conjunt de la decoració nadalenca reproduïa tant com l'àvia podia un aire de gust francès que sempre havia mantingut des dels seus anys de Reims.

Els diumenges normals sovint ens enviaven a can Ruscalleda i d'aquí moltes vegades al Casal parroquial, on hi havia sessió de cinema. Els pares amb el dos cavalls inevitable (GE 11201 i GE 34057) ens passaven a recollir just a l'hora que acabava el cinema, enfilàvem el camí de Girona i ja negra nit i mig endormiscats assistíem impertorbables al res del rosari que inevitablement els pares plantejaven només de sortir. Arribats a Girona i després de sopar una mica, cap al llit falta gent. L'endemà era dilluns, s'havia de matinar, i havíem d'anar a escola.

El nostre radi d'acció a Cassà era doncs molt limitat. Recordo haver anat al carrer de Marina a la casa dels Oller només una vegada, a veure la besàvia Joana. La plaça de la Coma i el passeig Vilaret eren una referència abstracta, La Salle era l'escola on havien anat a estudi el pare i els oncles abans d'anar als "Fossos" de Figueres i puc assegurar que mai, mai, no havíem anat de petits, ni de més grans, a la fàbrica primer al carrer de Marina i més endavant al polígon el Trust.

Quan finalment can Nadal es va cedir a l'Ajuntament es tancava una etapa de la nostra adolescència i l'únic lligam remot amb Cassà, cosins a part, era la fàbrica Oller, un perfum que impregnava l'atmosfera de suro bullit, i el convenciment que aquella activitat econòmica havia estat important per a la família però mai no hi havia volgut involucrar emocionalment la llarga cua de nets. Al cap d'un temps de tancar el calaix de la casa familiar es tancava també fins a un cert punt el calaix de la fàbrica quan el grup portuguès Amorim va comprar-la per integrar-la en el seu gran grup surotaper. La majoria dels descendents Oller (els descendents de la baba Angèle, de l'oncle Lluís i de la tia Elena; la tia Yvonne no tenia descendència i havia dedicat el seu capital a la cava del xampany Edouard Bésserat) van vendre les seves accions. El pare, però, en un gest sentimental, i algun germà més no van vendre; i malgrat la seva posició de socis minoritaris els Amorim van voler que el meu germà número 8, en Jaume, en fos el president. I així fins ara. Podem dir que no sent ja gaire nostra sentim la fàbrica més a prop que mai.

Des de la nostra infantesa ha quedat fixat per sempre un gest ritual: en el moment d'obrir una ampolla de xampany i abans de començar a ser-

L'arbre de Nadal i el pessebre a la sala de rebre. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

vir-lo era, i segueix essent, obligat examinar amb detall el tap. Els més entesos podien distingir la qualitat, les peces del tap, el recurs o no a l'aglomerat. Els que no hi hem entès mai prou ens conformàvem sempre anant a buscar en algun racó més visible o no tant del tap alguna referència a la indústria que l'havia fabricat: Agglo o F.O. eren senyal de procedència Oller i amb un gest d'íntima satisfacció passàvem a assaborir el líquid delicat i de bombolles lleugeres.

L'aproximació detallista i detallada amb ressons autobiogràfics a can Nadal no tindria cap sentit més enllà d'un exercici nostàlgic si no ho emmarquéssim en un context i una reflexió més generals.

Hem de preguntar-nos pel sentit i l'abast del patrimoni i la seva doble dimensió d'herència rebuda i de memòria acumulada i sedimentada. Les capes del patrimoni, els plecs de la memòria, són el paral·lel més evident a les capes d'un palimpsest. Llegir el paisatge i llegir el patrimoni com el fruit acumulat de sedimentacions successives és un exercici altament productiu i eloqüent. En un exercici constant per reconstruir el passat, entendre'l i interpretar-lo, sense perdre mai de vista el caràcter inexorable i irreversible del pas del temps que modifica i altera la funcionalitat del patrimoni. La pèrdua de la funció primigènia d'un element patrimonial ens aboca a la seva reutilització i adaptació. En un exercici retrospectiu sovint identifiquem traces del passat per vestigis incrustats. La història del món, de la humanitat en el territori, és un continu de construccions, destruccions, reconstruccions i reutilitzacions.

En l'imaginari familiar és l'exercici que ara hem de fer i que podem fer els que vam conèixer can Nadal com a residència d'una família burgesa i ara el podem veure dedicat a les tasques de seu de l'Ajuntament de Cassà. Saber-ne els usos del passat, ser conscient d'una etapa curta de tancament i desolació, i prendre consciència del canvi d'ús i de funció amb preservació del seu valor patrimonial incorporat al patrimoni col·lectiu del municipi.

Una bella imatge en aquest sentit és el campus del Barri Vell de Girona. A l'edifici de les Àligues, de seu de l'Estudi General al segle XVI a seu del Rectorat de la Universitat de Girona al segle XX; d'antic seminari a Facultat de Pedagogia a l'edifici del que havia estat en la més immediata postguerra el Seminari menor: de centenars de seminaristes (ens ve sempre al cap la imatge ordenada dels seminaristes desfilant aparellats amb sotana negra i faixa blava o vermella) a centenars d'estudiants universitaris. I finalment, d'antic convent de dominics al convent de Sant Domènec a Govern militar com a edifici desamortitzat i de caserna militar a Facultat de Lletres i Turisme.

És des d'aquesta perspectiva i en aquest marc que s'escau de parlar de Cassà de la Selva i el patrimoni.

El concepte patrimoni és ambivalent. Pot referir-se al patrimoni moble i immoble de famílies i institucions i mesurat pel seu valor material. Però pot referir-se també al valor cultural i històric del patrimoni, a les capes de civilitat acumulada, en un edifici que sense perdre el seu valor patrimonial material té un valor superior de patrimoni espiritual.

Hi ha però un moment en què les dues accepcions del patrimoni, la material i la cultural, confluei-xen i es troben. És quan les institucions públiques incorporen al seu patrimoni, a l'inventari del seu

Al menjador, també amb un arbre de Nadal, Josep M. Nadal Badal recitant el vers de Nadal sota l'atenta mirada de la seva mare, la tia M. Reis Badal. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

patrimoni, el patrimoni històric, artístic, de valor i empremta culturals. Quan arriba aquesta situació preval la propietat pública, la condició de bé comunal, del comú, de tot un poble en un sentit o altre.

Naturalment en un món on preval la propietat privada el sector públic no ho pot pas acaparar tot i en els casos del patrimoni cultural en mans privades les institucions han de proveir les polítiques i els instruments de protecció i salvaguarda per obligar els privats a tractar el seu patrimoni de forma ajustada al seu valor cultural.

A França, que com és sabut van fer i van completar un procés revolucionari, la Revolució Francesa, una gran part dels immobles de l'antic patrimoni religiós va passar de les mans de l'Església a les de l'Estat, que en tot cas sense renúncia de la propietat en cedeix l'ús.

No és el nostre cas. La revolució liberal va fer malament el procés desamortitzador amb efectes devastadors sobre el patrimoni i sense els efectes de dinamització de l'economia que se n'esperava. Molts elements del patrimoni van ser dispersats, desvirtuats o simplement destruïts, i només es van salvar aquells que van mantenir-se a l'esfera de la titularitat pública simplement perquè per les seves característiques o la seva localització no era fàcil de treure'n un profit lucratiu.

Recompondre el mapa del patrimoni, restituir-lo en el seu paper i en el seu valor cultural i de civilització és un imperatiu polític i moral de les institucions públiques.

Per això justament cal atorgar molt valor i sentit de l'oportunitat a les operacions d'adquisició de patrimoni cultural per part dels ajuntaments.

Contra l'argument dels que pensen i diuen que és una pèrdua de recursos, de temps i de diners, l'adquisició de patrimoni en mans públiques aporta un valor afegit a les polítiques urbanes, de rehabilitació i de regeneració urbana, i assegura una

La sala de rebre amb el llum engalanat per Nadal i el piano al fons. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

Diversos cosins Nadal fent cua a la sala de rebre per recollir el seu "Père Noël". Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

lectura culta i sensible del passat amb força per transformar amb sentit de progrés el present.

Parlo, de moment sense dir-ho, de l'esforç de l'Ajuntament de Cassà de la Selva per constituir un patrimoni públic d'edificis amb valor i significació històrics. Quan les famílies es dispersen, quan els patrimonis es desintegren, el paper de les institucions pot ser l'avalador de la preservació del patrimoni. És en molts sentits i atorgant-li una funció el que ha passat amb can Nadal en el seu trànsit de privat a públic com he tractat d'explicar.

Comprar patrimoni, fer una bossa d'edificis amb valor patrimonial, és un camí encertat. Fins i tot no hi fa res que durant un temps no es tingui clar quin serà el destí final que la corporació reserva a l'element patrimonial adquirit.

Hi ha una gran diferència entre tenir-lo i no tenir-lo. Tenir-lo és una oportunitat i aporta un valor afegit. No tenir-lo, en canvi, és un risc; el risc de destrucció de les arrels, dels fils que lliguen i expliquen la relació entre passat, present i futur.

Però no es tracta només de fer elucubracions abstractes i benintencionades. Em vull referir a diverses adquisicions que amb el temps ha anat fent l'Ajuntament de Cassà i que ara li permeten exhibir un bagatge patrimonial considerable.

El cas de can Nadal, com deia, ja ha estat explicat a bastament.

Però fixem-nos en la casa on s'ha desenvolupat aquest cicle de conferències. Es tracta de la casa Trinxeria, amb ressonàncies d'una continuïtat familiar i patrimonial des del segle XIII i amb testimonis físics i documentals que ens aproximen a la història d'una nissaga: els Llach/Güitó/Trinxeria, en la qual destacaria en Marçal de Trinxeria i de Bolós, autor del llibre sobre *La Liga Aduanera hispano-portuguesa*, publicat l'any 1893. Adquirida per l'Ajuntament l'any 2000, aquesta casa d'estil historicista i medievalitzant i construïda per l'arquitecte Josep Balet i Duran el 1897, ha estat rehabilitada i reconvertida en un centre cívic i cultural.

Joaquim Nadal Vilallonga, Carles Susanna, Josep Maria Nadal Oller, Angèle Oller Viader i Conxita Nadal Oller, amb diversos cosins i dues persones girades que no es poden identificar, al menjador de can Nadal. Font: Arxiu família Ruscalleda-Nadal.

Uns anys abans l'Ajuntament havia adquirit la Sala Galà, obra d'Isidre Bosch i construïda en els anys 1910 i 1911 per Josep Negre per encàrrec de Narcís Abellí. Sala de ball primer (la Perla Cassanense) i discoteca més tard (Sir Thomas), va acabar tancant l'any 1993 i presentava un estat ruïnós l'any 1997. Adquirida per l'Ajuntament l'any 1998 i rehabilitada, ha esdevingut la seu d'un Centre Cultural, Biblioteca Municipal, Escola Municipal de Música i Escola Municipal d'Art.

I finalment, l'adquisició més recent. La compra l'any 2018 de can Frigola. Una casa fortificada del segle XVI (1555), dotada de finestrals gòtics modificats al segle XVIII, que inclou la Torre Salvana, que ja era de propietat municipal i que havia fet les funcions de torre i presó. La documentació que aporta l'adquisició feta per l'Ajuntament enriqueix el patrimoni documental del municipi alhora que amb aquesta compra s'incorpora l'edifici de més ressonàncies històriques al patrimoni públic de Cassà de la Selva.

No cal dir que darrere les petjades de can Nadal i la Sala Galà, can Trinxeria i can Frigola esdevenen nous puntals de la voluntat del municipi de refer els seus fonaments històrics sense renunciar a cap de les evidències que configuren a dia d'avui el seu patrimoni històric més visible.

4. ELS INICIS DEL SINDICALISME AGRARI. L'EXEMPLE DE CASSÀ DE LA SELVA (1907-1939)[1]

Pere Bosch i Cuenca

El 15 d'abril del 1907, una quinzena de propietaris de Cassà de la Selva i rodalia es van reunir per tal de fundar un sindicat agrícola. No sabem l'hora ni el lloc en què es va produir aquell esdeveniment. I disposem de molt pocs detalls sobre les gestions prèvies. En una crònica apareguda mesos després en una revista gironina, hom remarcava que la iniciativa havia estat el resultat *"de muchos tanteos, de mucho estudio, muy profundo, y muy detenido y muy prudente"*; i especificava que havia estat necessari *"suavizar asperezas y vencer dificultades"*[2]. Més enllà de les qüestions específicament locals i personals, molt probablement, aquestes asprors i dificultats que va recollir el cronista poden vincular-se a les que sorgien amb qualsevol projecte cooperatiu, com ara la complexitat de superar els interessos particulars i embrancar-se en una fórmula comunitària, més si tenim en compte la diversitat de situacions i interessos que hi havia en joc[3]. La qüestió és que una vegada superats aquests entrebancs, *"apareció por fin la fundación de un Sindicato Agrícola y después de una Caja de Ahorros"*. Es van crear, doncs, dues entitats en un mateix moment. I, de fet, tant l'acurada reflexió que es pot deduir quan es llegeixen els estatuts aprovats com la rapidesa amb què es van produir les primeres passes, posen de manifest que els treballs previs havien estat intensos i que els promotors tenien una idea molt clara de l'entitat que volien crear.

Pocs dies després d'aquella reunió, el governador civil de Girona autoritzava el funcionament del Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva i sa comarca. I, de forma gairebé simultània, també ho feia el vicari capitular del Bisbat; una aprovació, aquesta darrera, que no era preceptiva, però que posava de manifest la vocació dels seus fundadors de situar-se sota l'autoritat eclesiàstica. Es tracta, també, d'una primera pista sobre l'orientació ideològica de la nova entitat. De fet, entre els 15 signants que van validar l'acta de constitució, el perfil dels quals resseguirem més endavant, hi havia Joaquim Bosch, el rector de la parròquia de Sant Martí, a qui el cronista (no sabem si per fidelitat al personatge o a la realitat) caracteritzava com a *"alma y vida de este movimiento"*. Fos com fos, en aquell moment encara mancava l'autorització realment important, la del Ministeri d'Hisenda, que no arribaria fins l'any següent. Tot i això, el Sindicat ja estava preparat per funcionar i per *"romper la capa de hielo y de indiferencia que le rodea"*. En altres paraules, per engrescar el conjunt de pagesos de Cassà de la Selva i rodalia, els seus principals destinataris.

El Sindicat es va presentar públicament un mes després d'aquella primera referència, concretament el 15 de maig. En aquest cas, l'escenari escollit va ser "l'espaiós local" (tal com se'l definia en una crònica apareguda a la premsa) de l'Orfeó Catalunya; una entitat catòlica amb la qual la novella entitat tenia evidents complicitats i que, més

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 24 de novembre de 2018.

2. *La Regeneración*, 16 de novembre de 1907, p. 595-596.

3. Una bona reflexió sobre aquesta temàtica a Samuel Garrido (1996), sobretot pàgines 87 a 112.

enllà de les seves qualitats musicals, l'autor de la ressenya qualificava com una obra de "democràcia cristiana". En aquell acte, el primer president, Lluís Maria Salvador, va ser l'encarregat d'explicar "el pla" del Sindicat, que no era altre que aconseguir "el bé moral i material de la classe agrícola, procurant-li per adquirir tot l'avançament possible en l'art de conrear la terra". Es tractava d'una proclama molt genèrica i carregada de bones intencions. I, de fet, podem trobar-la recollida en bona part dels estatuts dels primers sindicats agrícoles.

Lluís M. Salvador, la primera cara visible de l'entitat, no era una persona desconeguda; ans al contrari. En algunes cròniques ens és presentat com a "propagandista catòlic". I, de fet, la seva trajectòria havia estat prou coherent en aquest sentit. El 1894, per donar-ne exemple, havia participat en el Congrés Catòlic de Tarragona; i alguns mesos després de la fundació, el 1908, es convertiria en el delegat d'Acció Social Popular a Cassà de la Selva. Les dues referències eren significatives. En el primer cas, havia estat una convocatòria en la qual el catolicisme social havia posat de manifest una preocupació més intensa cap a la qüestió social; i, si bé aquesta s'havia canalitzat sobretot cap al món urbà, hom havia expressat la necessitat que "l'associació professional, mixta, aquella en què participen ambdues classes, ha de ser la forma preferida sempre que sigui possible". No sabem si va arribar a participar en la convocatòria del 1899, però en aquest cas es va incidir específicament en el món rural i en la necessitat d'organitzar els petits pagesos a partir de cooperatives[4]. En el cas d'Acció Social Popular, es tractava d'una entitat fundada el juny del 1907, poques setmanes després del Sindicat de Cassà de la Selva, per part del sacerdot Gabriel Palau amb la idea de "promoure, per tots els mitjans legítims, l'acció social catòlica, especialment entre les classes més nombroses", tal com es remarcava en l'article primer dels seus estatuts. A banda del lideratge que representava assumir el càrrec de president, doncs, és molt probable que Lluís M. Salvador també fos un dels principals ideòlegs de l'entitat, una de les persones que van amarar-la de la doctrina social de l'Església. Per tal de completar mínimament aquest perfil del president, val la pena remarcar la seva adhesió als principis del tradicionalisme, un corrent ideològic que nodrirà de forma significativa el primer sindicalisme catòlic. A nivell social, Salvador era un dels propietaris surers més notables de les Gavarres i una persona que es va comprometre en les accions en defensa del sector.

Però tornem a la diada del 15 de maig. A banda de Lluís M. Salvador, en l'acte fundacional també va fer ús de la paraula Josep M. Vilahur, aleshores vicepresident de la Diputació de Girona i fill d'un dels fundadors del Sindicat. Segons el cronista, Vilahur "es trobava per casualitat al local". Fos per l'atzar o no, en la seva intervenció va defensar "la necessitat i la conveniència de l'agremiació en general i la de la classe agrícola en particular" que estava, en paraules seves, "molt necessitada a causa de l'abandonament del qual havia estat objecte". Les paraules de Josep Maria Vilahur, una persona novament vinculada al tradicionalisme, es troben a mig camí de la nostàlgia pel desballestament del sistema gremial de resultes de la revolució liberal i la necessitat de participar en la construcció del nou teixit associatiu i refermar l'autoritat de la classe propietària al món rural[5].

Els dies següents, com acostumava a succeir, la premsa catòlica informava amb entusiasme dels avenços de la novella entitat, que es veia afavorida "per l'allistament d'un número considerable de socis" i per projectes que començaven amb molta empenta; unes informacions que, si bé en alguns casos estaven carregades d'exageració, en el cas del Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva eren un bon presagi d'una entitat que, amb el pas dels anys, assoliria una dimensió prou considerable i es situaria com un dels sindicats agrícoles més potents de les comarques gironines. Abans de resseguir aquesta qüestió, però, val la pena que expliquem el context en el qual va néixer l'entitat i que resseguim el seu model de funcionament, concretat en els seus estatuts.

---

4. Sobre el tractament dels problemes agraris, Feliciano Montero (1983), pàgines 376 a 386.

5. *La Regeneración*, 18 de maig de 1907, p. 248.

LA DOCTRINA SOCIAL DE L'ESGLÉSIA

Més amunt hem començat a desvelar algunes informacions sobre l'orientació ideològica del Sindicat, però val la pena que incidim en aquesta qüestió. La crònica que va publicar *La Regeneración*, que hem utilitzat com a punt de partença d'aquest estudi, duia un títol molt significatiu: *"Una obra de democracia cristiana en Cassà de la Selva"*. El seu autor era Anselm Herranz, catedràtic de sociologia del Seminari de Girona i un dels principals promotors del catolicisme social al Bisbat. A banda de reflectir amb entusiasme les seves impressions sobre la visita, Herranz valorava la tasca del rector i remarcava que "això és estimar pràcticament el poble, cooperar als desitjos i tendències socials de l'Església en l'època present i aspirar a la regeneració dels pobles en Jesucrist, lliurant-los de les utopies socialistes". Podríem arribar a pensar que el cronista estava confonent el desig amb la realitat; o, dit en altres paraules, que estava exagerant aquest perfil catòlic del Sindicat per tal d'incorporar-lo a la seva causa. Però més endavant, quan ens aturem a analitzar els seus estatuts i algunes de les primeres accions que va dur a terme, ens adonarem que el catolicisme social era un dels puntals ideològics de la novella societat[6]. En tot cas, les reflexions que va incorporar Anselm Herranz en la seva crònica són un bon punt de partença per resseguir quines eren les "tendències socials" de l'Església a principis del segle XX i quina era la seva particular proposta per "regenerar els pobles" i lliurar-los de les "utopies socialistes"; conceptes, tots ells, que apareixien en la crònica.

En aquest sentit, des de finals del segle XIX, alguns sacerdots i propietaris, clarament imbuïts pel catolicisme social que arrenca de l'encíclica *Rerum Novarum* (1891), van llançar-se a fundar entitats de caire ben divers, des de mutualitats escolars fins a orfeons, des de cercles d'obrers fins a sindicats agrícoles. El comú denominador d'aquestes associacions era la vocació, per part de l'Església, d'implicar-se a fons en la qüestió social. I això no només pel temor que suscitava l'expansió de les idees socialistes i republicanes entre amplis sectors de la població, sinó també perquè hom percebia un procés de descristianització de la societat (i, en alguns casos, directament d'anticlericalisme) i considerava que calia "anar al poble", no només amb prèdiques des del faristol, sinó sobretot amb obres socials.

Aquest procés es donarà, amb major o menor intensitat, arreu d'Europa i de l'Estat espanyol; i, en el cas del Bisbat de Girona, estarà clarament condicionat per l'actitud de la jerarquia eclesiàstica, amb períodes de clara implicació, altres de retraïment i alguns, finalment, de reculada[7]. Aquesta actitud provocarà que l'èxit de les entitats socials catòliques estigui molt vinculat a la tasca d'alguns sacerdots que es convertiran en autèntics puntals, com ara Carles Grassot a Lloret de Mar, Sants Boada a Sant Feliu de Guíxols o Pere Dausà a Banyoles; però també a alguns propietaris locals, que acceptaran o es faran seva la doctrina social de l'Església. En el cas de Cassà de la Selva, ja podem avançar que el protagonisme l'assumiran molt més els propietaris que no pas els sacerdots. En aquest sentit, algunes de les primeres cròniques que feien referència a la primera junta directiva del Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva remarcaven que estava integrada per "rics propietaris catòlics". No citava noms, però si resseguim l'acta de constitució podem traçar el perfil dels seus impulsors. A banda del cas de Lluís M. Salvador, que hem destacat més amunt, un altre nom rellevant era el de Lluís Frigola, pèrit agrícola, qui acabaria esdevenint l'ànima de l'entitat i la persona encarregada d'obrir-la a les innovacions que apareixien. També destacava el nom de Francesc Vilahur i Gruart, pare del diputat provincial i destacat tradicionalista, Josep Maria Vilahur. També hi havia altres noms, com ara Narcís Dalmau Adroher, Josep Maria Almeda, Antoni Salvà, Josep Cristià, Tomàs Vall-llovera, Josep Presas i Dausà, Narcís Tibau, Antoni Alemany (veterinari), Francesc Tió, Francesc Bota o Francesc Casadevall.

Des d'un punt de vista socioeconòmic, el perfil dels promotors del Sindicat Agrícola de Cassà és molt clar. Si analitzem les dades de la contribució rústica, sempre estimatives, els trobem entre els principals propietaris del terme, si descomptem els forans; una dada que es confirma si ampliem el focus d'atenció als municipis del voltant. De fet,

6. *La Regeneración*, 16 de novembre de 1907, p. 595-596.

7. Sobre les actituds dels diferents bisbes gironins respecte a l'acció social catòlica, resulta molt útil l'article de Josep M. Marquès (1993), p. 73 a 115. També n'hem parlat a Pere Bosch (2010), pàgines 462 a 474.

Estatutos del Sindicato Agrícola de Cassá de la Selva y su comarca

Título primero

Artículo 1º Entre los que suscriben y los que se adhieran a estos estatutos se crea una Sociedad llamada: el Sindicato Agrícola de Cassá de la Selva y su comarca, asociación profesional que se regirá por los disposiciones que a seguir.

Artículo 2º El domicilio social del Sindicato será en los bajos de la casa de la calle de los Molinos, número 15 de esta villa, donde no se permitirá blasfemar ni faltar a las buenas costumbres.

Artículo 3º La Asociación se colocará bajo la protección de San Isidro, labrador y celebrará su fiesta el domingo que sigue á después del día quince de Mayo.

Artículo 4º Los miembros de la Asociación no tratarán en ningún trabajo los domingos y días festivos, salvo en caso de urgencia é imprevisto.

Título segundo

Composición del Sindicato.

Artículo 5º Podrán formar parte del Sindicato, los propietarios, arrendatarios, colonos, aparceros, obreros empleados en

En els estatuts del Sindicat Agrícola de l'any 1907 s'especifica que la raó social de l'associació era al carrer Mesures. Font. AMCS, Fons Sindicat Agrícola.

BOLETÍN

DEL

SINDICATO AGRÍCOLA

DEL PARTIDO DE OLOT

y

del Sindicato de Cassá de la Selva

REVISTA MENSUAL | Gratuita para los asociados

Precios de suscrición — ESPAÑA — Un año. . . . . 2 ptas.

ANUNCIOS á precios convencionales

Redacción y Administracion — SINDICATO AGRÍCOLA — Clivillers, 5 i 7 — OLOT

SUMARIO

Fixeushi bé. Facilitats que se 'ns posen a l' alcanç pera l' avenç de nostra agricultura.—Les Oficines del Institut Agrícola.—La alimentació de l'home, per Jaume Raventós.—Resum metereològic de Novembre.—Noticies.—Mercat.

Año XIII Dbre. de 1915 Núm. 155

Portada del *Butlletí del Sindicat Agrícola d'Olot i Cassà de la Selva* de l'any 1915.

aquesta font també ens permet constatar l'alt nivell de concentració de la propietat al terme de Cassà de la Selva. Segons aquesta, el 1910, 27 propietaris controlaven el 54% de la riquesa rústica del terme i 9 locals ho feien del 16%. Alguns d'aquests propietaris, a més a més, no només van exercir el seu lideratge a àmbit local, sinó que van assumir alguns càrrecs de representació a àmbit de comarques gironines, com ara Francesc Vilahur, qui va esdevenir un dels impulsors i primer tresorer de l'Associació de Propietaris Surers de la província; o Lluís Frigola, qui el 1920 va ser escollit per formar part del consell provincial de Foment en representació de les entitats agrícoles; o Narcís Dalmau, qui havia estat representant local dels propietaris en l'Institut de Reformes Socials el 1904. La implicació de destacats propietaris en l'impuls del Sindicat Agrícola posa de manifest el paper director que assumirà la classe propietària. En tot cas, no sempre serà així i l'actitud majoritària dels hisendats gironins oscil·larà entre el desinterès o el boicot. En el cas de Cassà de la Selva, però, és evident el lideratge i el compromís que van assumir alguns propietaris locals, els quals van abocar-hi els seus capitals per garantir l'èxit de la iniciativa; si bé, com veurem més endavant, sense mostrar-se disposats, en cap moment, a perdre el control del Sindicat. De fet, és aquest un dels elements principals que explicaran l'èxit de projectes cooperatius com el de Cassà de la Selva, Castelló d'Empúries o Banyoles.

A banda del protagonisme de l'Església i dels propietaris locals, la crònica no ens proporciona algunes informacions que, malgrat tot, val la pena remarcar en aquesta primera aproximació i que podem reconstruir a través d'altres fonts. La primera d'aquestes fa referència al context en el qual es produeix la fundació del Sindicat, tant a àmbit estatal com també local. El 28 de gener de l'any anterior el govern espanyol havia aprovat una llei

de sindicats agrícoles. La promesa dels avantatges fiscals i els rumors sobre la possibilitat que només es permetés l'existència d'un sindicat per poble van propiciar una autèntica cursa per fundar entitats. Segons les dades de l'Institut de Reformes Socials, el 1916, gairebé deu anys després de l'aprovació de la llei, hi havia un total de 34 sindicats agrícoles a la província de Girona i 1.754 en el conjunt de l'Estat. Però es tractava, en paraules de Pere Dausà, consiliari del Sindicat Agrícola de Banyoles, d'un "ruixat d'estiu"; i bona part de les entitats creades durant aquells anys van desaparèixer ràpidament o només mantenien un funcionament virtual pocs anys després de la fundació.

En tot cas, els ingredients que hem destacat fins ara serien perfectament aplicables a qualsevol altra població. Però la fundació es va produir a Cassà de la Selva i en un context molt específic, un escenari que condicionaria (i molt) l'origen i el desenvolupament de la novella entitat, per la qual cosa val la pena resseguir-los. Un dels elements que cal destacar és el pòsit d'associacionisme existent. Quan es va fundar el Sindicat, Cassà de la Selva ja disposava d'una sòlida tradició de cooperativisme, molt lligada al pes del sector surer i que va conèixer un període de forta expansió a finals del segle XIX. Un dels millors testimonis d'aquest fet el constitueix la cooperativa La Protectora, fundada el 1884 i que cal situar en el marc de la llei del 1877, que també donaria fruits a tot el Baix Empordà i a la Selva Marítima. La societat, que va arribar a aplegar més de 400 associats, permetia adquirir tota mena de productes a preus molt reduïts; i, segons els seus estatuts, també havia d'ajudar una família de treballadors a "acumular sumes que arribin a ser respectables, i que permetin disposar d'una reserva en casos de necessitat". També es va fundar, en aquest cas el 1886, una cooperativa anomenada L'Obrera Cassanenca, dedicada al treball. Al marge del sector agrari existia, doncs, un pòsit de cooperativisme ben remarcable, que de ben segur els promotors del Sindicat Agrícola de Cassà i la seva comarca van tenir molt presents des de bon començament. Altrament, convé no oblidar la crisi del sector surer que es produeix durant aquells anys i l'interès, per part dels propietaris (alguns dels quals tenien interessos directes en el sector), per evitar que el malestar s'estengués al camp.

EL CONTROL DELS SOCIS FUNDADORS

El Sindicat Agrícola de Cassà es va regir per uns estatuts que val la pena resseguir amb detall; sobretot, perquè ens proporcionen moltes pistes sobre les intencions dels seus impulsors. Es van aprovar el 15 d'abril de 1907, el mateix dia en què es va constituir l'entitat, però es van presentar al Govern Civil exactament amb el mateix contingut el 1929, amb motiu del sufragi corporatiu que va intentar impulsar la dictadura de Primo de Rivera, per la qual cosa hem de suposar que no s'hi van introduir modificacions en aquests vint-i-tres anys. D'altra banda, cal remarcar que si bé bona part dels estatuts dels sindicats agrícoles gironins copiaven o partien d'un mateix model que els promotors del catolicisme social s'encarregaven de repartir o difondre, en el cas de Cassà de la Selva la redacció i el sistema de funcionament que ens defineixen els seus estatuts són totalment originals, amb una estructura i uns objectius adaptats exactament a allò que volien els seus promotors. I, si tenim en compte la seva durada, sembla evident que van acabar encertant un model *perdurable*, que es va demostrar útil malgrat el pas dels anys.

La primera dada interessant que ens ofereix aquest document fa referència a l'accés a l'entitat. A priori, hom no establia limitacions i deixava la porta oberta a l'ingrés d'un ampli perfil de persones vinculades al camp, des de "propietaris, arrendataris, colons, majordoms, obrers de l'agricultura i, en general, qualsevol persona que exerceixi professió connexa amb l'agricultura". El ventall era, doncs, ben extens; i es deixava entreveure una clara vocació de bastir una entitat interclassista, en la qual trobessin aixopluc totes les classes socials al camp, d'acord amb allò que propugnava el catolicisme social. El president de la Federació Sindical Agrària de Girona, Jaume Rosich, ho expressaria de forma molt clara el 1919, en plena crisi de la postguerra europea: "Convé que tots s'ajuntin en associació mixta, puix, sols així, queda complet l'ideal de germanor que deu impulsar sempre una obra social que té per principal missió, demés d'impulsar el progrés agrícola, evitar la lluita de classes."[8] La teoria, doncs, era molt clara. Una altra cosa és determinar si aquests objectius es van complir o no. O, dit d'una altra manera, si la base social del Sindicat acabaria sent realment interclassista.

8. Jaume Rosich (1919), p. 7.

El Sindicat també s'oferia (i aquesta era una proposta molt innovadora) per procurar que si "alguna dissidència, qüestió o lluita d'interessos s'iniciés entre algun o alguns socis del Sindicat sigui amistosament resolta per la Junta Directiva, degudament assessorada pel Conseller o per qui afecti la indicada dissidència, qüestió o lluita". Això volia dir que no només s'oferia per afavorir la cooperació entre els socis amb nous instruments o per procurar pel seu progrés material, sinó també per resoldre els conflictes que poguessin sorgir entre ells o amb altres persones. Podem interpretar aquest objectiu de forma molt àmplia i, òbviament, caldria comprovar de quina manera es va aplicar realment; però és evident que els socis fundadors es mostraven clarament imbuïts per l'esperit del catolicisme social i volien anar més enllà en el seu objectiu interclassista. Val la pena remarcar que a partir del 1918, en un context de major conflictivitat social, alguns sindicats catòlics, com ara el de Banyoles, van crear juntes arbitrals per dirimir els conflictes entre propietaris i conreadors; i fins i tot la Federació Sindical Agrària de Girona, de la qual parlarem més endavant, va imposar aquest mecanisme en els seus estatuts, si bé alguns socis propietaris van abandonar l'entitat perquè no estaven disposats a sotmetre's a un arbitratge d'aquest tipus. És evident, en tot cas, que la creació d'aquesta mena de canals per resoldre els conflictes socials representava l'essència d'un catolicisme social que no es limitava a proclamar la concòrdia entre les diferents classes socials al camp, sinó que estava disposat a convertir-se en un instrument efectiu (amb accions molt concretes) per tal de fer-la realitat.

Val a dir que l'aposta interclassista també es va intentar aplicar en el sector surer. Per donar-ne un exemple, podem citar un article que es va publicar el 1908, en el qual el president del Sindicat Agrícola i, al mateix temps, empresari del sector, Lluís M. Salvador, proposava la constitució de sindicats mixtos "compostos d'industrials i propietaris, que a la vegada siguin fabricants i exportadors"; i manifestava que, a parer seu, aquests tindrien "força moral davant del Govern per obtenir mesures protectores i aranzels favorables; i com a societats mercantils, avantatjosament podrien oferir-se als mercats mundials, ja que en els punts de destinació els taps no han baixat sensiblement el seu valor"[9]. Hi havia l'interès, doncs, d'erigir-se en un interlocutor de pes davant els poders públics; i la fórmula d'aplegar tota la comunitat era, lògicament, la més idònia per assolir aquest objectiu. En tot cas, les temptatives que proposava Lluís M. Salvador van existir, tant a Cassà de la Selva com a d'altres poblacions, però la recepta del catolicisme social no va funcionar en l'àmbit industrial i els obrers van contemplar, en termes generals, els sindicats catòlics amb prevencions i fins i tot amb una hostilitat ben manifesta.

Si tornem a les condicions d'accés, hom *només* exigia que la persona que volgués ingressar al Sindicat "gaudeixi de bona fama, sigui presentada per altres dos socis i sigui acceptada per la junta directiva". L'admissió de nous socis, doncs, no era un procés automàtic; sinó que la junta es reservava la capacitat per obrir la porta a qui ho volgués. Igualment, es perdia la condició de soci, a banda que l'interessat ho manifestés expressament "a través de carta certificada al president o firmés en el registre especial" i que ho determinés la junta directiva, ja fos per incórrer "en procediments notòriament reprensibles en contra de la moral o els bons costums, per manca de pagament després d'un avís o per fer participar un tercer dels avantatges del Sindicat". Tant l'accés com la sortida de l'entitat, doncs, quedaven en mans, en darrer terme, del criteri de la junta, tot i l'establiment d'alguns supòsits.

Pel que fa als socis, hom distingia entre diferents tipologies, tal com feien bona part de les entitats d'aleshores, ja fossin sindicats o cercles. Hi havia, en aquest sentit, els socis honoraris, els fundadors i els "associats". Els primers eren aquells que "per les seves rellevants virtuts, mèrits o protecció mereixin aquesta distinció a criteri de la junta directiva". Desconeixem quins socis van merèixer aquesta distinció, però en els estatuts es concedia al rector de la parròquia a qui, a més a més, es donava el títol de president d'honor del Sindicat; i també sabem que ho era el marquès de Camps, un dels principals propietaris de les co-

9. *Diario de Gerona*, 18 d'agost de 1908, pàg. 3-4, "La crisis surera", de Lluís M. Salvador.

marques gironines. Per la seva banda, els socis fundadors eren, com ens podem imaginar, aquells que s'havien inscrit en el moment de constituir l'entitat; mentre que tota la resta tenien la consideració d'associats. Totes les categories pagaven la quota de cinc pessetes anuals, que calia fer efectives durant el mes de gener de cada any. Tot i això, l'única diferència que s'establia entre aquests socis era certament rellevant i feia referència a l'accés a la junta directiva.

En aquest sentit, en el títol quart es detallava l'administració. El Sindicat era governat, en el seu dia a dia, per una junta directiva formada per un president, dos vicepresidents, un secretari, un vicesecretari, un tresorer i tres vocals. El primer era l'encarregat de "presidir les sessions, dirigir els debats i els treballs del Sindicat, representar-lo en els Tribunals i en tots els actes de la vida civil i ordenar els pagaments". A més a més, disposava d'un vot de qualitat en cas d'empat. El secretari, per la seva banda, tenia la funció de "redactar les actes, portar la correspondència, un llibre de registre dels socis i dur a terme les convocatòries per ordre del president". El tresorer, finalment, era l'encarregat de cobrar les quotes, fer front a les despeses amb el vistiplau del president i retre comptes de la situació financera una vegada a l'any. La junta es reunia el primer dimecres de cada mes, coincidint amb el mercat setmanal, o bé sempre que el president ho considerava convenient.

En tot cas, l'aspecte més rellevant en allò que fa referència a la junta directiva no era aquest repartiment de funcions, molt habitual, sinó els condicionants que s'establien per formar-ne part. El primer de tots era que alguns dels càrrecs havien de ser ocupats per socis residents a Cassà de la Selva. També es fixava una quota mínima de "dos càrrecs, com a mínim, de la junta directiva, que han de ser confiats a socis obrers o arrendataris". Es tracta d'una dada interessant, que revela la voluntat de no restringir la junta a socis propietaris i de garantir una mínima representativitat des d'un punt de vista social; una circumstància que no acostumava a donar-se en els sindicats catòlics, en què les juntes directives eren sovint ocupades per mitjans o grans propietaris.

Malgrat tot, aquesta *concessió* (que, de fet, no afectava la majoria a l'hora de prendre decisions) quedava totalment aigualida per un condicionant certament sorprenent. En els estatuts s'imposava que els càrrecs de la junta directiva havien de ser "exercits per socis fundadors". Si hi afegim que aquests podien ser escollits tantes vegades com volguessin i que, com hem vist més amunt, tenien la potestat per acceptar o no l'ingrés de nous socis, és evident que hom estava dissenyant un sistema a pany i forrellat en el qual els socis fundadors es reservaven, des del primer moment, el control total de l'entitat, des del funcionament fins a la composició. La junta directiva, per acabar-ho d'adobar, tenia el dret a vetar qualsevol proposta de modificació dels estatuts (art. 27), amb la qual cosa no hi havia cap possibilitat de canviar la dinàmica. És evident, doncs, que els fundadors del Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva i sa comarca no volien perdre el control de l'entitat en cap moment. Dit d'una altra manera: els propietaris rurals estaven disposats a invertir recursos i destinar energies per impulsar una obra cooperativa que pogués beneficiar altres sectors socials, sempre que això no signifiqués renunciar al seu paper dirigent o a perdre'n el control en cap moment. Aquests eren els límits de la classe propietària, com a mínim en el cas de Cassà de la Selva. Aquesta circumstància condicionava, com ens podem imaginar, qualsevol altra consideració sobre el sistema de govern. En tot cas, en els estatuts es fixava una reunió anual per a l'assemblea de socis, que havia de celebrar-se cada 23 de setembre. En aquesta, el secretari tenia l'obligació de "llegir una memòria donant compte del moviment i obres del Sindicat durant l'any transcorregut"; mentre que el tresorer havia de sotmetre a aprovació l'estat de comptes. Els socis podien instar la convocatòria d'una assemblea extraordinària, que podien convocar si aconseguien vint signatures. En allò que feia referència a la part econòmica, els ingressos del Sindicat provenien de les quotes, els llegats i donatius i els possibles beneficis derivats de la compra i venda de mercaderies.

A més a més del sacerdot, es designaven sis consellers més, si bé en cap moment es definia qui els nomenava. N'hi havia un, el conseller advocat, encarregat d'assessorar la junta directiva "en els assumptes jurídics legals, socials i econòmics"; un altre (el metge) que havia de "visitar, sempre que la junta directiva ho cregui convenient, els socis malalts pobres" i, a més a més, havia de fer "alguna conferència sobre higiene"; un (el comerciant) que havia de donar "el seu parer i consell (...) sobre negocis mercantils, mercats, compres i vendes, preus subministres i altres"; un de químic, un d'enginyer o pèrit agrònom; i, finalment, un de manescal.

ELS SERVEIS PRESTATS

El Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva i sa comarca, com tots els que van néixer a principis del segle XX, va començar amb un munt de projectes i aspiracions. En aquest sentit, en els estatuts es definien diversos objectius que val la pena destacar: d'una banda, promoure i afavorir les proves de conreus, adobs i llavors i assajar "els instruments perfeccionats propis per tal de facilitar el treball", augmentar la producció i disminuir el seu cost; de l'altra, promoure i difondre l'ensenyament agrícola a través de conferències, fullets o revistes; també, "facilitar l'adquisició d'adobs, instruments, animals, llavors i matèries primeres o fabricades que siguin útils per a l'agricultura"; i, finalment, procurar els instruments agrícoles destinats a ser llogats als socis i afavorir la venda de productes agrícoles. Els objectius, doncs, ens mostren el perfil d'uns propietaris interessats tant a convertir el sindicat en una via per introduir la innovació tècnica al camp com també per oferir l'adquisició de matèries primeres i maquinària als seus associats.

Com ens podem imaginar, però, una cosa és allò que es proclamava en el moment de fundar l'entitat i una altra, ben diferent, allò que es va aconseguir en realitat. En aquest sentit, val la pena advertir que les fonts de què disposem per resseguir l'activitat de l'entitat són força limitades i no ens permeten dur a terme una radiografia precisa. No disposem ni de les actes dels òrgans de govern, ni tampoc de la correspondència, ni d'un registre de socis o llibres de comptabilitat; documents, en el seu conjunt, que ens permetrien dur a terme una diagnosi molt més fidel de l'entitat. Malgrat tot, a través de notícies aparegudes a la premsa i de les fonts oficials, força escadusseres, podem descobrir algunes dades que ens poden ajudar a entendre quin pes tenia i com funcionava.

L'entitat va disposar, en un primer moment, d'un local arrendat. Però ben aviat va començar a construir "una casa i un magatzem propis"[10]. El local es va convertir, amb el pas dels anys, en l'espai de referència per als seus associats. Es fa difícil seguir les modificacions arquitectòniques que es van dur a terme, però sabem que el 1912 es va ampliar per tal d'encabir-hi la secció de la Joventut Catòlica, que s'havia fundat com a secció del Sindicat[11]. L'espai, que encara es conserva dempeus, té un pati d'accés des del carrer del Molí, amb un edifici situat a la banda esquerra i l'estructura principal al fons de tot, paral·lela al carrer. A l'interior, a la banda dreta, encara es conserven algunes de les estructures originàries i fins i tot algunes peces de l'antic molí, si bé en un estat de deteriorament bastant notable. El Sindicat Agrícola també va arribar a disposar d'un cafè, situat a la plaça de la Coma.

A banda d'això, però, quins altres serveis prestava? De forma paral·lela a la fundació del Sindicat es va posar en funcionament una caixa d'estalvis que, en un primer moment, es va mantenir al marge de l'entitat, si bé els impulsors van ser els mateixos. Es tractava d'un servei bastant habitual en els primers sindicats agrícoles. En un informe del 1915 referent a la província de Saragossa, hom remarcava que *"puede decirse que son pocas las asociaciones rurales que no cuentan con su caja de crédito (...) aunque sólo fuese para préstamos de abonos químicos y de simiente"*[12]. A finals del 1907, en una crònica publicada a La Regeneración, s'informava que en quatre setmanes de funcionament portava més de 260 imposicions i un capital acumulat de 5.000 pessetes; i, al mateix temps, recollia alguns exemples de la missió caritativa que els propagandistes catòlics volien donar a aquests tipus d'entitats: "a més a més d'altres casos que potser ignorem, hi ha dos exemples preciosos de caritat i que de ben segur han sorprès les classes humils d'aquesta parròquia, estimulant-les a l'estalvi i a l'economia. El senyor rector a tots els nens del conegut Orfeó de Cassà i el fabricant catòlic Sr. Figueras a tots els seus treballadors tapers, els han obert i regalat una llibreta amb la seva corresponent imposició". Segons la mateixa crònica, en aquells moments es prestava amb un interès del 80% que oferien els socis protectors[13]. La caixa es va acabar convertint en una secció vinculada al Sindicat, tot i que els estatuts no s'hi referissin explícitament. Hem de suposar,

10. *La Regeneración*, 16 de novembre de 1907, p. 595-596.

11. *El Norte*, 17 d'agost de 1912, pàg. 2; també, *El Norte*, 3 de setembre de 1912, pàg. 1.

12. *Cooperación* (1915), I, p. 21.

13. *La Regeneración*, 16 de novembre de 1907, p. 595-596.

Garbelladora del Sindicat Agrícola que està dipositada al museu de les eines del camp de Campllong. AMCS, Arxiu d'Imatges. Autora: Dolors Grau.

però, que existia un reglament específic que regulava el seu funcionament. En tot cas, les dades de què disposem, molt fragmentàries, apunten a un nivell d'arrelament prou significatiu d'aquesta secció, que es va convertir, al costat del molí, en un dels puntals del Sindicat. El 1918, per exemple, va acumular 1.373 imposicions per un valor de 46.446,63 pessetes[14]. I, setze anys després, concretament el 1934, les imposicions s'havien situat en les 60.883,93 pessetes i els préstecs havien arribat a les 23.441,05 pessetes; unes quantitats prou significatives i que permeten situar-la com una de les més potents de les comarques gironines. No sabem quin tipus de crèdit va vehicular i si aquest va permetre accedir a la propietat de la terra o a determinada maquinària. Si ens atenem a les quantitats, sembla més aviat que el préstec devia permetre la compra d'adobs o de llavors i de petita maquinària, però poca cosa més. En alguns estudis s'ha estimat que l'oferta de crèdit de les caixes rurals i els sindicats agrícoles només va arribar a cobrir, cap al 1924, el 5% de les necessitats del sector; però és evident que cal avaluar aquesta xifra i el conjunt de l'oferta cooperativa des d'un punt de vista qualitatiu, tenint en compte l'estat del sector agrari i les limitades possibilitats del petit agricultor per accedir al crèdit en unes condicions mínimament avantatjoses[15].

L'entitat també duia a terme compres col·lectives de fertilitzants químics, llavors i pinsos. En alguns

14. *BOEOG*, núm. 11, 31 de maig de 1919, pàg. 306. El butlletí oficial del Bisbat va publicar, entre el 1917 i el 1919, algunes dades força telegràfiques sobre aquesta i altres caixes en una secció que apareixia periòdicament i que s'anomenava "Movimiento Social".

15. Pedro Carasa (1991), p. 306.

Maquinària del molí que està dipositada al museu de les eines del camp de Campllong. AMCS, Arxiu d'Imatges. Autora: Dolors Grau.

casos, de forma permanent i, en d'altres, molt més puntuals, com ara amb l'adquisició de polisulfur per tal de protegir les vinyes o de verí per fer front a l'anomenada cuca de la userda. En tot cas, es tractava d'una secció molt estesa en aquesta mena d'entitats. En un informe del 1915, per donar-ne un exemple, hom destacava que *"puede decirse que no existe asociación agrícola en España que no realice, con carácter permanente o accidental, la compra en común de materias útiles para la agricultura, como abonos y semillas"*[16]. També va arribar a disposar d'una assegurança de bestiar boví, una activitat que es trobava en fase d'expansió a principis del segle passat.

En allò que fa referència a la maquinària, sabem que, des de bon començament, el Sindicat va disposar d'aparells relativament barats, com ara una segadora, una dalladora, un esterrossador Zulueta, un cultivador americà, una classificadora, una sembradora i un rampí a mà; instrumental que es llogava als socis a "un preu molt baix", segons es remarcava en una crònica apareguda a la premsa. De fet, bona part dels primers sindicats es van centrar a facilitar als socis petita maquinària tradicional millorada, sense possibilitats d'assolir *"esa especialización que demuestra en otros países un grado superior de perfeccionamiento y desarrollo"*[17]. En tot cas, la principal fita del Sindicat i la que li va permetre fer un salt endavant considerable en allò que fa referència a la seva base social, va ser la instal·lació d'un molí fariner. Les notícies són, en aquest sentit, molt fragmentàries, però ens permeten constatar el potencial de l'equipament i els esforços de la junta directiva per millo-

16. Cooperación (1915), II, p. 21.

17. Cooperación (1915), II, p. 21.

rar-lo constantment. A mitjan 1919, el Sindicat va adquirir l'edifici que fins feia poc havia servit de rectoria amb l'objectiu d'instal·lar, segons se'ns explica a la premsa, "un motor i un molinet triturador"[18]. Es tractava d'un Molin Samson número 3 de la casa Forgarona-Albareda de Barcelona, que va permetre moldre tota mena de grans, farratges, palles o polpes i que va representar un cost de 2.800 pessetes[19]. En aquella informació ja es deixava constància de la voluntat d'establir, "en poc temps, un molí fariner". L'any següent, la junta va convocar una assemblea general extraordinària en la qual es va acordar instal·lar un molí fariner[20].

En conjunt, el Sindicat de Cassà de la Selva, a diferència de bona part dels de les comarques gironines, va aconseguir un ventall de serveis molt remarcable. El Sindicat d'Olot, amb el qual publicava conjuntament un butlletí, tenia el 1915 un actiu de 220 pessetes, bona part de les quals provenien de la valoració d'elements tan *útils i innovadors* com un carretó, una bàscula de 200 quilos i una imatge de Sant Isidre[21]. De fet, la major part dels sindicats gironins es trobaven bastant descapitalitzats, sense una nòmina de serveis atractiva i, en bona part dels casos, sense una seu en propietat. Si ens atenem al capital efectiu, segons el Cens del 1934 (un dels més fiables que es van arribar a publicar) el Sindicat de Cassà de la Selva es situava com el cinquè de les comarques gironines, amb un volum de 58.661 pessetes. La dimensió que va arribar a adquirir no era fruit de l'atzar o d'unes circumstàncies molt específiques de Cassà de la Selva; sinó que cal vincular-la, molt probablement, a la implicació dels propietaris locals, que van abocar-hi els seus capitals i les seves energies en una aposta que no es va donar en altres poblacions. Una altra cosa és ponderar o constatar amb quines condicions es va fer aquesta aposta.

El Sindicat va tenir un pes social prou important: 119 socis el 1923, 250 el 1927, 264 el 1929 i 250 el 1934, ja durant la Segona República[22]. L'increment experimentat a partir dels anys vint cal vincular-lo, molt probablement, a la posada en funcionament del molí fariner, que es va convertir en un autèntic revulsiu per a l'entitat. En tot cas, la xifra de 250 associats, que es va mantenir entre el 1927 i el 1934, resulta prou important. Si tenim en compte que la població de la vila es va mantenir força estable al voltant dels 5.000 habitants durant el primer terç del segle passat (4.969 el 1900 i 4.945 el 1936, just abans de l'esclat de la Guerra Civil), ens adonem que es tracta d'una entitat amb un pes específic força remarcable. Si extrapolem aquestes dades al número d'unitats familiars i considerem que no hi havia més d'un soci per família, constatem que una de cada quatre famílies de Cassà de la Selva estava vinculada al Sindicat a través d'algun dels seus membres, principalment de l'home. Malgrat tot, cal puntualitzar que és molt probable que un percentatge significatiu dels socis formessin part de les poblacions del voltant.

A banda del pes en el teixit social de Cassà de la Selva, si el comparem amb la resta de sindicats gironins, ens adonem que era el cinquè amb un major volum de socis, només per damunt de la Cambra Agrícola de Figueres (amb 324 el 1928), el sindicat de Castelló d'Empúries (423), la Caixa Rural de la Bisbal (496) o el de Banyoles (622). D'aquests, però, només els de Castelló i Banyoles oferien un volum d'activitat semblant, en el primer cas gràcies a alguns serveis innovadors, com ara l'arrendament col·lectiu de terres, i en el segon, a causa del poder d'atracció de la farinera, l'única de caire cooperatiu de les comarques gironines. El Sindicat Agrícola de Cassà, doncs, era una entitat amb un pes específic molt notable a la seva vila i un dels més potents de les comarques gironines.

---

18. *El Norte*, 22 de juliol de 1919, p. 3.
19. Jaume Rosich (1919), p. 53-54.
20. *El Norte*, 13 d'agost de 1920, pàg. 2.
21. *Boletín del Sindicato Agrícola del Partido de Olot y del Sindicato Agrícola de Cassà de la Selva*, núm. 146, març de 1915, p. 1748-1749.
22. Les dades del 1923 s'han tret de l'Arxiu Històric de Girona, INE, Lligall 274, Cens General d'Associacions. Les del 1929 corresponen al Cens electoral agropecuari, publicades a *Butlletí de la Federació Sindical Agrària de Girona*, núm. 133, 15 de març de 1930, pàgines 5-6. Les del 1934 s'han extret del *Censo de Sindicatos Agrícolas y Comunidades de Labradores,* editat pel Ministerio de Agricultura el 19 de gener de 1934.

UN ESPAI DE SOCIABILITAT CATÒLICA

El Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva i sa comarca tenia un perfil eminentment catòlic; un aspecte que quedava perfectament reflectit en els estatuts. En aquest sentit, si bé ni en el nom de l'entitat ni en l'articulat no hi havia cap referència explícita a aquesta adscripció (com sí que feien altres associacions de la província, que o bé afegien l'adjectiu de *catòlic* o bé feien constar la seva adhesió als "principis del catolicisme social"), en diferents articles es deixava entreveure la preocupació per la moral catòlica. En aquest sentit, els estatuts remarcaven que als socis no els era permès "blasfemar ni faltar als bons costums" al local de l'entitat. També hi havia un article específic a remarcar que "els membres de l'associació no treballaran ni faran treballar els diumenges i dies festius, llevat d'un cas d'urgència o de necessitat"[23]. No sabem quin nivell d'exigència va haver-hi en aquest aspecte, però és evident que els seus impulsors estaven fermament convençuts de la necessitat de condicionar el perfil dels socis a unes mínimes pautes de moralitat i de compromís des d'un punt de vista eminentment catòlic.

Una altra dada significativa que posa de manifest el perfil catòlic del Sindicat és la presència d'un sacerdot (concretament del rector de la parròquia, Joaquim Bosch, a qui també se li donava el càrrec de president honorari) en la junta directiva; si bé a diferència del que succeïa en bona part de les entitats confessionals (ja fossin cercles, mutualitats o sindicats), en les quals era incorporat com a consiliari (amb més o menys atribucions en funció de la voluntat dels seus fundadors), en el cas de Cassà de la Selva el sacerdot era un conseller més, definit com a "espiritual" i encarregat, segons els estatuts, de "la direcció i revisió de tot allò que afecti la moral, vetllant a més a més perquè el Sindicat no s'aparti mai del seu caràcter religiós i patriòtic". Val la pena destacar aquesta vinculació que s'estableix entre religió i patriotisme; un aspecte que no trobem en altres models d'estatuts.

El Sindicat es situava sota la protecció de Sant Isidre (art. 3); i una de les diades assenyalades en el calendari era aquesta festivitat, que és celebrada el diumenge abans o després del 15 de maig. La jornada tenia un format que es va mantenir pràcticament inalterable durant molts anys i que podem situar a mig camí entre la celebració religiosa i el vessant propagandística o formatiu sobre el cooperativisme. A primera hora del matí, tots els socis, encapçalats per tota la junta directiva, es dirigien en comitiva fins al temple parroquial als acords d'una marxa. Tot seguit, s'hi celebrava un ofici en el qual acostumava a predicar algun sacerdot convidat, preferentment una figura representativa del catolicisme social, com ara Pere Dausà, consiliari del Sindicat Agrícola de Banyoles; Francesc Armendares o Anselm Herranz, catedràtics del Seminari de Girona i, en aquest darrer cas, "un dels millors oradors que ha tingut la diòcesi", segons destacaven les necrològiques que es van publicar amb motiu del seu traspàs[24]. Una vegada acabat l'ofici, els socis s'aplegaven de nou al davant del local del Sindicat, ballaven algunes sardanes i eren convidats a participar en un dinar col·lectiu. A primera hora de la tarda, els actes es reprenien amb una conferència o un concert. Després de la xerrada, els socis tornaven en processó fins a l'Església parroquial i tornaven a ballar sardanes. A banda de la festa de Sant Isidre, la secció d'assegurança del bestiar també celebrava la festivitat de Sant Antoni; i, en algunes ocasions, el Sindicat també s'afegia a la festa major del poble amb alguna proposta específica.

En alguna ocasió, a més a més dels actes de caire religiós, la celebració també incorporava una vetllada literària musical, en aquest cas organitzada per la secció de Joventut Catòlica. I, durant alguns anys, també es va dur a terme una distribució "entre els pobres, de bons de pa, carn i arròs"[25]; una iniciativa que, molt probablement, cal vincular al context de la crisi de la postguerra europea. En aquest sentit, una comunicació adreçada a l'alcalde de Cassà de la Selva a principis del 1919 denunciava "l'intolerable encariment de les subsistències, que fa impossible la vida en la llar obrera, més castigada en aquesta vila que en altres poblacions, degut a la roïnesa dels salaris (més baixos

23. AHG, *Estatutos del Sindicato Agrícola de Cassà de la Selva y su comarca*, article. 2.

24. *El Norte*, 18 de maig de 1920, p. 2.

25. *BOEOG*, núm. 11, 4 de juny de 1917, p. 252.

que abans de la guerra) que perceben, principalment dels que depenen de la indústria del suro, nervi vital de la població"[26].

El Sindicat no només expressava el catolicisme a través del control als seus associats, sinó que també es va afegir a les mobilitzacions o les protestes de les entitats catòliques contra els intents de secularització impulsats des de l'Estat, sobretot durant la segona dècada del segle XX. En aquest sentit, juntament amb altres entitats de la població i de la resta del Bisbat, el trobem en llistes de protesta publicades per la premsa, com ara en la que es va promoure per adherir-se al míting catòlic que es va celebrar el 17 de juliol de 1910 a Girona (en la qual també hi havia La Caixa d'Estalvis, l'Orfeó Catalunya i una llarga llista d'entitats religioses del municipi) o per afegir-se a les protestes contra el projecte de decret que es va promoure el 1912 per tal de suprimir l'ensenyament del catecisme a l'escola[27]. És precisament aquest vessant reivindicatiu, compartit per bona part dels sindicats agrícoles catòlics, el que incomodava els partits liberals i el que ens pot ajudar a explicar les prevencions amb què els governs de torn van contemplar aquest tipus d'entitats; més tenint en compte que representaven instruments potencials de mobilització en un escenari, el rural, clarament dominat pel caciquisme. Hi havia el temor, doncs, que aquests es convertissin en un contrapoder en el territori i una forma incontrolable de mobilització de la població.

Finalment, val la pena destacar que el 1912 el Sindicat va acollir la fundació d'una Joventut Catòlica. Bona part dels seus fundadors tenien vincles familiars amb els socis del Sindicat, però la novella entitat naixia amb la idea de coordinar esforços en la defensa del catolicisme. En una de les primeres vetllades que va organitzar, el seu president, Narcís Vilahur (qui esdevindria alcalde durant la dictadura de Primo de Rivera i la franquista), expressava la necessitat que "a més a més de la cultura a través de bones lectures i conferències, objectius propis de la institució, hem de procurar la propagació de la bona premsa, no només per contrarestar la profusió de les males lectures, sinó també per aniquilar la mala premsa, o premsa impia, que tants mals produeix en la família i la societat"[28]. Els vincles entre les Joventuts Catòliques (originàries de la segona meitat del segle XIX però que van renéixer a principis del XX) i els Sindicats Agrícoles eren molt freqüent i, en molts casos, es traduïen en una relació orgànica o en la utilització d'espais o seus comunes.

ELS VINCLES EXTERNS

El Sindicat també es va convertir, de forma puntual, en un intermediari davant l'administració per tal d'aconseguir millores en infraestructures o reclamar una major atenció per al sector primari. La manca d'informació de primera mà, bàsicament de la correspondència de l'entitat, ens impedeix conèixer amb detall aquest vessant, però la premsa ens ofereix algunes informacions escadusseres. A principis del 1909, per donar-ne un exemple, el corresponsal del diari *El Tradicionalista* informava de la inclusió d'un pont al riu Onyar entre la carretera de Riudellots a la Bisbal i ho posava com a *"palpable muestra de la labor intensa de nuestro Sindicato Agrícola"* i de les gestions del marquès de Camps, *"dignísimo Senador y benemérito socio honorario de este Sindicato"*[29]. I, alguns mesos després, en aquest cas a través de la Federació Agrícola Catalana Balear (a la qual estava integrada el Sindicat), el delegat de l'entitat a Barcelona, Manuel Carreras, va llegir una comunicació en què es proposaven diferents mesures per resoldre la crisi del sector del suro, que afectava de ple alguns dels propietaris de l'entitat[30].

Més enllà d'aquesta funció com a lobby de pressió davant els poders públics, el Sindicat de Cassà de la Selva va mantenir relacions amb altres entitats; i fins i tot va participar, de forma activa, en alguns

26. AMC, Correspondència, 1915-1920, Lligall, núm. 10.

27. En el primer cas, *El Norte*, núm. 158, 6 de juliol de 1910, pàg. 1-2, "Adhesiones recibidas para el Mitin católico de Gerona del 17 de julio. En el segon, *El Norte*, núm. 983, p. 1, "El catecismo en la escuela. Contra el sectarismo del Gobierno".

28. *El Norte*, núm. 1342, 26 de maig de 1914, p. 1, "En Cassá de la Selva. La Fiesta del Sindicato Agrícola".

29. *El Tradicionalista*, 7 de febrero de 1909, p. 1-2.

30. *La Lucha*, núm. 9970, 9 d'abril de 1910, p. 2, "Federación Agrícola Catalano Balear".

Estat de l'interior del molí del Sindicat Agrícola l'any 2019. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Autora: Dolors Grau.

intents d'articular el sindicalisme agrari des d'un punt de vista provincial. La primera vinculació de la qual tenim coneixement va establir-se amb el Sindicat Agrícola del Partit d'Olot, amb el qual poques setmanes després de l'acte de fundació va publicar conjuntament un butlletí que va passar a anomenar-se *"del Sindicato Agrícola del Partido de Olot y del Sindicato de Cassà de la Selva"*. Desconeixem d'on va sorgir la idea de compartir el portaveu, però cal remarcar que es tractava d'una iniciativa pionera i que posa de manifest la voluntat, per part dels primers promotors del sindicalisme agrari, d'establir vies de cooperació amb altres entitats. Això no obstant, si ens atenem a les informacions aparegudes a la mateixa publicació, la implicació de la junta directiva del Sindicat de Cassà de la Selva no va ser excessivament entusiasta.

En tot cas, la relació més significativa del Sindicat Agrícola de Cassà es va establir amb la Federació Sindical Agrària de Girona (d'ara endavant, la FSA), una entitat fundada el 1918 amb la idea d'articular els sindicats agrícoles catòlics del bisbat. Va ser necessari l'impuls del president de la Confederació Nacional Católico-Agraria (la CNCA), Antonio Monedero, qui va dur a terme una campanya de propaganda a Catalunya amb l'objectiu d'articular i impulsar el sindicalisme agrari[31]. Finalment, el 28 de maig de 1918, representants de 29 sindicats gironins es van aplegar al Palau Episcopal de Girona per tal de constituir la FSA, en un acte en què hi va participar una nodrida delegació del Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva, entre els quals hi havia quatre membres de la junta directiva i el rector del poble, mossèn Gay[32]. El creixement de la FSA de Girona en els primers anys va ser espec-

31. Josefina Cuesta (1978), p 219 a 240.

32. *El Norte*, 1 de juny de 1918, p. 2.

tacular: el 1921 ja tenia 59 entitats federades i el 1927 arribà a les 64, el sostre.

El Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva va participar en la fundació de la FSA i s'hi va mantenir adscrit, de forma ininterrompuda, fins al 1934, quan la federació va decidir dissoldre's. El representant de l'entitat a la junta directiva va ser, durant molts anys, Josep M. Almeda, que va exercir com a vocal. En tot cas, més enllà d'aquesta adscripció, la participació del Sindicat en les dues principals seccions de la FSA, la comercial i la caixa, va ser estrictament testimonial; i, en qualsevol cas, molt inferior a la que hauria pogut establir una entitat amb un pes social com el seu. En aquest sentit, si prenem com a referència els informes presentats a les assemblees anuals de la FSA, comprovem que si bé el Sindicat Agrícola de Cassà es trobava entre els cinc primers pel que fa al volum de socis, baixava fins a les darreres posicions quan es comptabilitzen les compres fetes a través de la secció comercial o bé si tenim en compte la seva participació en la caixa, ja fos a través d'imposicions dels sobrants (tal com feien altres entitats i com es suposava que s'havia de finançar la caixa federada) o de l'accés al crèdit. No es tractava d'un cas aïllat, fruit d'una política específica de l'entitat (els motius de la qual desconeixem); ans al contrari. L'exemple del Sindicat Agrícola de Cassà posa de manifest, tal com hem remarcat anteriorment, fins a quin punt les entitats o els propietaris no van apostar per la FSA de Girona, ja fos perquè els avantatges que els oferia no eren prou engrescadors o bé perquè ja es sentien satisfets amb els canals que utilitzaven.

L'ADAPTACIÓ A L'ECONOMIA DE GUERRA

Alguns sindicats agrícoles van tenir, durant el període de la República, una enorme dificultat per aïllar-se de les tensions socials que van aflorar a la superfície. La convivència, en un mateix espai associatiu, de classes socials enfrontades, el fracàs del sindicalisme interclassista i la democratització associativa van generar tensions a moltes entitats. A Banyoles, per posar un exemple, alguns socis del Sindicat Agrícola, de caire catòlic, van intentar reconvertir l'entitat en una plataforma a través de la qual vehicular les reivindicacions socials; però la majoria van optar per mantenir l'apoliticisme, la qual cosa va propiciar la creació d'un sindicat de classe que s'anomenaria Acció Social Agrària. En tot cas, no tenim constància que el debat que es va produir en algunes poblacions, en les quals els

Detall del primitiu molí de vapor que hi ha a l'interior de l'edifici del Sindicat Agrícola. AMCS, Arxiu d'Imatges. Autora: Dolors Grau.

socis dels sindicats van maldar per donar a l'entitat un perfil reivindicatiu, es donés també a Cassà de la Selva. Ans al contrari, el Sindicat es va mantenir al marge del debat polític i social.

A partir del 18 de juliol de 1936, però, el Sindicat Agrícola de Cassà de la Selva i sa Comarca va entrar en una nova etapa, radicalment diferent de l'anterior. L'exili d'alguns dels seus dirigents i la pressió de nous sectors socials van provocar un gir radical en el govern de l'entitat. El govern va passar a mans dels arrendataris i petits propietaris, adscrits a les diferents centrals sindicals i a la necessitat d'adaptar el funcionament a les exigències de l'economia de guerra. Els presidents de l'entitat, Dalmau Massó (fins al setembre de 1937) i Àngel Dalmau (a partir d'aquesta data), eren pagesos sense terra. D'entrada, el nombre de socis es va incrementar de forma significativa. Però, en la mesura que el Sindicat es va convertir en el principal instrument de control de la producció i que el panorama estava dominat per les exigències de la guerra, aquest també es va convertir en un element de tensió de primer ordre, a Cassà de la Selva i a moltes altres poblacions. En tot cas,

les actes reflecteixen, cada vegada més, la manca de matèries primeres. En la reunió de la junta del 3 d'octubre de 1937, el president de l'entitat es feia ressò de "la situació anguniosa en què es troba la pagesia degut a la gran falta de pinsos i principalment alfals i ordi". Les actes reflecteixen una dificultat cada vegada més gran per proveir el molí i la vocació d'abastir el front de guerra; però, al mateix temps, l'impuls d'iniciatives que deixen entreveure una clara vocació de no aturar el progrés del Sindicat. És en aquest sentit que cal interpretar l'impuls, a partir d'un acord del 4 d'abril de 1937, d'obrir una llista amb accions de 25 pessetes per tal de crear una farinera.

5. L'ART I ELS VITRALLS, BELLESA PÚBLICA DE DINS CAP ENFORA[1]

Anna Santolària, Núria Gil i Sílvia Cañellas

L'entorn ornamental on ens movem diu molt de la nostra vida. Elements iconogràfics s'instal·len a les finestres dels espais religiosos i flors i geometries tanquen els espais civils.

Les finestres filtren les llums exteriors i alhora mostren enfora el gust i la riquesa de la família. Els panteons familiars dels cementiris es van omplir al segle XIX d'escultures, ferros forjats i també de vitralls que mostraven la condició de la família. De la mateixa manera, les façanes dels edificis i, amb elles, les seves vidrieres, es convertien en aparadors ornamentals que mostraven la riquesa dels seus habitants.

Les famílies destacades de Cassà de la Selva van seguir aquesta tendència i van fer de les seves cases una mostra cap al poble de la seva condició social. La situació econòmica florent, sobretot a partir de la indústria surera de Cassà, va donar també fruits arquitectònics que exposaven l'èxit socioeconòmic de les famílies. Can Serra, can Trinxeria, can Nadal o can Tolosà són bons exemples d'aquests fets.

Els vitralls han estat en aquesta població un element destacable que ens ha deixat bons exemples d'un art que molt sovint ha passat desapercebut i que cal valorar.

Darrerament l'equip que realitza l'Inventari dels Vitralls Catalans per encàrrec de l'IEC i la Generalitat de Catalunya ha realitzat l'inventari dels vitralls de Cassà de la Selva i va ser per aquest motiu que es van iniciar les recerques en aquesta població.[2]

Cal agrair a l'Ajuntament de Cassà i sobretot a la seva tècnica d'Arxius, Dolors Grau, haver posat a la nostra disposició tot el seu coneixement sobre el patrimoni de la població. Cal també agrair als propietaris de les cases particulars que ens hagin permès entrar en els seus espais domèstics.

1. VITRALL EN ESPAIS RELIGIOSOS

La tradicional associació entre l'art del vitrall i les manifestacions religioses es remunta als temps medievals i va lligada a tot un entramat filosòfic que va portar aquesta manifestació a un dels seus moments més esplendorosos durant el gòtic. A Catalunya això es va produir sobretot en el segle XIV, moment en el qual s'aixecaven algunes de les principals esglésies catalanes. A finals del s. XIX, en temps de la recuperació de les tendències goticistes, moltes esglésies, fins i tot de petites localitats, van intervenir en els seus temples i els vitralls van prendre de nou el seu protagonisme com a difusors i modificadors de la llum divina. Així, és corrent que moltes poblacions tinguin peces neogòtiques en ambients religiosos. En aquest sentit, Cassà de la Selva no n'és una excepció i la capella de les Monges n'és una bona mostra. D'altra banda, l'església de Sant Martí ens ofereix alguns bons exemples de vidrieres procedents de dife-

1. Aquest text és fruit de la conferència que va tenir lloc a can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 26 de gener de 2019.
2. L'equip de l'Inventari està format per les doctores en història de l'art Núria Gil i Sílvia Cañellas, el Sr. Antoni Vila i la historiadora de l'art Anna Vila.

Rosassa de la capella de les Monges, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Projecte de rosassa procedent del Taller Amigó. Font: Col·lecció Paloma Somacarrera. Autora: Sílvia Cañellas.

Òcul de la nau de la capella de les Monges, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

rents moments constructius que es prolonguen fins a finals del segle XX.

1.1. La capella de les Monges

Entre les escoles fundades a finals del segle XIX a Cassà, n'hi hagué de públiques i de privades gestionades per l'Església. En aquell moment, les germanes Filles de l'Immaculat Cor de Maria (fundació de 1863), van obrir l'escola de nenes i, poc després, els germans de La Salle (1881) van fundar la dels nens. Entorn 1906 les monges van fer construir, adossada a l'escola, la que en seria la seva capella. Les religioses van tancar la seva activitat l'any 1978 i el Patronat de les Escoles Cristianes va adquirir el conjunt per tal de seguir l'activitat escolar. La capella, que conserva el conjunt de vitralls originari, és, des del 2016, l'auditori de La Salle, Germà Salvador Coma.

La rosassa de la façana principal, d'aproximadament 180 cm, és un exemple de bon neogoticisme. Els sis òculs, tres a cada costat de la nau única de la capella, es disposen ben amunt i segueixen els mateixos dissenys d'inspiració vegetal que té la rosassa. D'uns 60 cm de diàmetre, són de rics colors i bona execució. El més proper a l'absis pel costat sud de la nau resulta opac per l'existència d'una construcció que impedeix l'entrada de la llum. El central de l'altre costat té els lòbuls inferior i superior paredats.

Tot el conjunt mostra els trets característics de la vitralleria neogòtica i, tot i alguns dubtes, sobretot pel fet de no utilitzar cibes en les peces circulars, té molts trets comuns amb algunes obres del taller barceloní dels Amigó que en podria haver estat el productor. Es tracta d'un dels millors tallers catalans de finals del XIX i principis del XX. Iniciat per Eudald Ramon Amigó i continuat pels seus fills Josep i Joaquim, i posteriorment només per Joaquim, recollia en el seu si la tradició vitrallera dels tallers barrocs i va comptar entre les seves files amb alguns dels principals artistes de la seva època com Claudi Lorenzale o Enric Monserdà. El taller va ser dirigit durant un temps per Josep Serra Carbó, fill de pares cassanencs, que havia fundat la seva primera empresa de vitralls al seu Mataró natal,

va treballar posteriorment amb el vitraller Antoni Oriach i més tard amb els Amigó. Després d'una estada a Amèrica, relacionada amb la venda de la patent de l'aglomerat de suro, va instal·lar la seva casa a Cassà, cosa que el relaciona de nou amb les famílies de la població.

1.2. L'església de Sant Martí

Edificada sobre unes restes anteriors, la construcció de l'actual església de Sant Martí de Cassà de la Selva data del s. XVI al XVIII. L'obertura dels grans finestrals de la nau és, però, posterior, ja de 1926. L'encarregat de l'obertura va ser l'arquitecte

Vitrall ornamental de la nau de l'església de Sant Martí, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Vitrall amb la Mare de Déu de les Sogues de la nau de l'església de Sant Martí, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Planta de situació de les vidrieres de l'església de Sant Martí, Cassà. Fotografies i muntatge: Sílvia Cañellas.

Vitrall amb Sant Martí, de la nau de l'església de Sant Martí, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Part del projecte dels vitralls ornamentals de l'església de Sant Martí, Cassà. Té el segell de Domus Artis. Font: Museu del Disseny de Barcelona. Fons Rigalt, Granell i Cia. Projecte MDB 3-401-0456.

Fèlix d'Azúa (1874-1939). Professor d'arquitectura amb obres a localitats com Sant Feliu de Guíxols i Barcelona, d'on va ser arquitecte municipal, Fèlix d'Azua i de Pastors estava vinculat a la població de Cassà on, any 1897, una de les seves germanes es casà amb l'hereu de can Trinxeria.

En el moment de l'obertura de les finestres, l'arquitecte va presentar també un projecte de vitrall que no es va realitzar. Tot i així, l'encàrrec que va veure la llum a finals dels anys 20 va tornar a comptar amb el mateix arquitecte i, aquest cop, amb el vitraller Lluís Arbós, que tenia a Barcelona el taller Domus Artis i que va ser el que es va encarregar de l'adaptació del projecte i la realització de les peces. Cal advertir que, entre els papers del Fons Rigalt del Museu del Disseny de Barcelona, s'ha localitzat un projecte que és clarament part d'aquestes vidrieres. En ell hi ha el segell de Domus Artis, però el fet que s'hagi localitzat al Fons Rigalt ens fa pensar en un lligam amb el taller que suposem també autor, com es veurà més endavant, de les vidrieres de can Nadal.

Aquí, es tracta de quatre vitralls de dissenys geomètrics i florals de caire neogòtic, de rica coloració amb les sanefes laterals més estretes que la central. Les traceries tenen també dissenys a joc. El mateix disseny es repeteix front per front, de manera que hi ha només dos models de vitralls.

Les vidrieres centrals dels dos costats de la nau, en canvi, són peces figuratives dissenyades pel cassanenc Joan Gener i Roca, i construïdes l'any 1942. Aquestes en substitueixen unes altres d'anteriors dedicades a l'Anunciació (nord) i el Baptisme (sud). Al nord hi ha actualment Sant Martí, a cavall, que parteix pel mig la seva capa per compartir-la amb el pobre, per sota, un filacteri diu

Rosassa de l'església de Sant Martí, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Rosassa de l'església de Sant Martí, Cassà. Detall de les signatures. Autora: Sílvia Cañellas.

"Martine Sancte Patrone Noster Ora pro Nobis" i hi apareix la imatge de la façana de l'església de Cassà. Al sud la figura central és la Verge de les Sogues, vestida de festa i sostenint a les mans les cordes de les campanes per fer fugir la pesta. El filacteri de sota seu té la inscripció *"Maria Sancta Advocata Nostra Ora pro Nobis"* i envolta l'escut de la població que capça les figures de dos àngels.

Hi ha encara un altre conjunt de vitrall interessant a la porta principal. Format per tres petits òculs a la part alta –florals els laterals amb l'escut arquebisbal el central– i uns motius geomètrics a sota. La curiositat principal rau en les formes circulars tallades per motius en aspa que coincideix totalment amb l'existent a les rosasses de l'església de Sant Martí de Torrelles de Llobregat i amb les que hi havia en les finestres petites de la capella, ja desapareguda, de l'antic cementiri de la mateixa població. Obres, aquestes darreres, de 1900 del taller barceloní de Manuel Luengo.

De la gran rosassa es tenen dades de l'existència a finals del segle XIX d'una vidriera dissenyada per Joan Pasqual, de Barcelona, que havia estat substituïda el 1928 per una altra vidriera que es va malmetre durant la Guerra Civil. Durant la postguerra es va cobrir l'espai de 3 metres de diàmetre amb vidres incolors i una creu central de vidres lleugerament acolorits de vermell. La gran rosassa té actualment el vitrall més recent de l'església, que substitueix aquest darrer i té la data d'execució i l'autoria inscrites en un lateral. L'arquitecte Ramon Pericay havia fet alguns dibuixos previs en restaurar l'edifici durant la postguerra, però l'obra no es va realitzar. Més endavant, i seguint el consell de Joan Vila-Grau, es va buscar un disseny més actual que es va encarregar a Domènec Fita. Cap d'aquests dissenys es va portar a terme i la gran rosassa va ser confeccionada l'any 1986 pel taller barceloní de Joan Villaplana segons un disseny de Pere Cànovas que mostra l'estil propi inconfusible del pintor, autor de peces de la catedral de Mallorca, Santa Maria del Mar i molts altres punts de Catalunya i de fora, sobretot a Amèrica del Sud. La inscripció als peus de la rosassa "MARTINUS CATECUMEN, HAC ME VESTE CONTEXIT"[3], que ja apareixia als dibuixos de Pericay, ens recorda l'episodi de l'aparició de Crist amb el mantell que Sant Martí havia compartit amb el pobre, al darrere del sant els soldats que fan referència a la seva situació de militar i de defensor del cristianisme. En contraposició a la representació de la nau, on Martí apareix amb el pobre als peus

3. El text, recollit a la Llegenda Àuria, procedeix (amb alguna variació) de la *Vita S. Martini Turonensis* escrita per Sulpicius Severus, Vegeu: https://archive.org/details/ned-kbn-all-00003158-001/page/n18.

Vitrall de la façana de l'església de Sant Martí, Torrelles de Llobregat. Vitraller: Manuel Luengo, 1900. Autora: Sílvia Cañellas.

rebent la capa, aquí és Crist qui pronuncia la frase i destaca el caràcter caritatiu del sant.

Així doncs, Cassà, com altres poblacions, té algunes vidrieres religioses interessants, que ajuden a donar una visió d'aquest art. Però a aquestes peces religioses, cal afegir-hi un volum molt interessant d'obres domèstiques que fan destacar la població sobre moltes altres.

2. CAN NADAL

Una de les característiques del vitrall modernista va ser la incorporació d'aquest com a objecte ornamental dins de l'espai domèstic, fent el salt dels espais religiosos, on tradicionalment trobem la major part de la producció en vitrall, als espais civils. Aquest pas va ser decisiu per a la regeneració d'aquest art ja que va comportar la modernització de les tècniques ja existents i la renovació de motius decoratius que ara s'havien d'adequar als nous espais.

Entre els exemples dels vitralls integrats en les arts decoratives de les cases particulars, hi ha el cas de can Nadal.

El 1904 Manel Nadal i Carbó (1854-1938) va comprar la finca de can Matas, on ja hi havia una casa torre de planta baixa i un pis, edificació que va fer enderrocar per construir una casa de nova planta per a residència familiar.[4] Manuel Nadal va ser un dels principals empresaris surers de Cassà de la Selva. El 1879 s'havia casat amb Enrica Vilallonga i Morell (1857-?), amb la qual va tenir cinc fills: Joaquim, Manel (eminent oftalmòleg), Narcís (ecle-

Detall de la finestra superior on es pot observar que originalment hi havia vitrall emplomat. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Fons L'Abans-Cassà. Col·lecció Joaquim Tolosà.

4. Informació facilitada pel registre de la propietat urbana de Girona.

Projectes de René Beauclair que van servir de base a les vidrieres de can Nadal, Cassà.

siàstic), Concepció i Josep Maria. Joaquim Nadal i la seva muller Àngela Oller van heretar el 1940 la casa que des de 1989 acull la seu de l'Ajuntament de Cassà de la Selva.

L'ajuntament de Cassà de la Selva va atorgar a Manuel Nadal una llicència d'obres el 9 de gener del 1906 per a la construcció d'un habitatge; malauradament per ara no s'ha trobat documentació que ens digui qui va ser l'arquitecte encarregat de l'obra.[5] És una construcció dintre del gust estètic del moment, el Modernisme. Un habitatge d'estil eclèctic que ens recorda l'arquitectura barroca pels acabaments de formes entretallades i arrodonides. S'hi combinen elements ornamentals extrets dels repertoris clàssics, com les garlandes o els grans copons esfèrics del coronament de l'edifici, amb altres d'inspirats en el món medieval com els elms que rematen les finestres i balcons, elements realitzats amb pedra artificial. La façana està arrebossada amb imitació de carreus en els angles, tècnica molt emprada a principis del segle XX per a l'embelliment dels edificis.

L'estructura de la casa ve marcada per una torre central que fa de crugia i d'eix de l'edifici aportant-li verticalitat. Així mateix, veiem que l'arquitecte torna a emprar aquest element constructiu en tres de les quatre façanes de la casa, exceptuant la sud que donava al jardí, creant així un joc d'alçades. La darrera planta estava destinada a golfes. Aquest tipus de construccions són freqüents en aquest període, és una versió modernitzada de l'arquitectura de les masies catalanes amb torre de defensa.

En la base d'una de les torres s'hi troba l'accés principal a la casa, presidit per un porxo de vuit columnes, que sosté una balconada amb balustres i copons de pedra artificial i, a la part superior, hi ha una obertura on trobem uns vitralls de colors amb marc de fusta. Segons es pot veure en les fotografies d'època de la casa, originalment aquesta

5. Es conserven plànols i documentació a l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva.

Porta envitrallada de l'entrada del cosidor, a can Nadal, Cassà. Autora: Núria Gil.

Porta envitrallada de l'entrada del cosidor, a can Nadal, Cassà. Detall dels vidres Autora: Núria Gil.

obertura anava decorada amb un vitrall emplomat, però per motius que desconeixem, al cap de poc temps va ser substituïda per la que es conserva actualment, que és una combinació de vidres impresos de formes rectangulars de diversos colors.

La casa era envoltada d'un gran jardí amb una tanca de pedra, espai al qual s'accedia a través d'una tribuna lateral de la casa que comunicava la part exterior amb el menjador així com també per les portes de les façanes est i nord. Originalment aquesta tribuna també tenia vitralls decorant la part superior, encara que actualment se'n conserven tan sols alguns fragments dels quals no tenim seguretat si tots pertanyen a aquest espai ja que n'hi ha alguns que pel motiu representat podrien provenir de la decoració d'un oratori.

A la planta baixa, la principal de la casa, hi havia el despatx, un saló, el menjador, al costat la sala de jocs, el cosidor i la cuina; en resum, la zona de rebre i de dia. A mà esquerra hi havia l'accés per la porta lateral i l'escala per accedir a la planta superior, segurament destinada als dormitoris familiars i del servei. De la decoració interior cal destacar la del sostre del menjador, els esgrafiats florals de l'escala i dos magnífics vitralls, el que ornamenta la porta del cosidor i el que dona llum a l'escala principal. Al soterrani hi havia el celler, la caldera i la carbonera.

De les poques notícies que s'han trobat de Manuel Nadal sabem que l'any de la construcció de la seva casa va posar a la venda la que devia tenir anteriorment i que, segons l'anunci que apareix al *Diario de Gerona de Avisos y Notícias* de 1907, venia junt o per separat amb la fàbrica d'elaboració de taps.

"Se vende en Cassá de la Selva junto ó por separado la casa, habitación y fábrica de elaborar tapones que don Manuel Nadal posee en la calle de la Industria.—Dirigirse al mismo interesado".[6]

6. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*. 31/7/1907. p. 9

Vitrall de l'escala de can Nadal, Cassà. Detall del disseny. Autora: Núria Gil.

Mostres d'alguns dels vidres procedents de can Nadal, Cassà. Conservats a l'Arxiu Municipal de Cassà (AMCS). Autora: Anna Santolària.

Vidrieres a la tribuna del menjador a can Nadal, a l'actual ajuntament a la rambla Onze de Setembre. Lluís Nadal, Narcís Nadal, Rosalia Giralt, esposa de Narcís, i Angèle Oller Viader, a l'hora del cafè. Font: Arxiu Família Nadal.

2.1. Els vitralls florals del cosidor i de l'escala principal

Els dos vitralls d'època que es conserven en aquesta casa són el de la porta del cosidor i el que dona llum a l'escala principal. Tots dos segueixen el mateix estil artístic i compositiu. Són dissenys de base vegetal i floral de dibuix geomètric molt simplificat i estilizat disposats en composició ascendent i amb eixos formats per les tiges vegetals que es cargolen i ens remeten a models compositius propis de l'Art Nouveau, molt similars al que s'estava fent a Escòcia per part de l'arquitecte Rennie Mackintosh a l'Escola de Glasgow i amb una clara influència de l'art japonès tan en voga en aquells anys. Aquesta tendència s'aplica als vitralls en la sintetització de les formes i l'absència de perspectives en els fons.

Gràcies a la recerca en diferents catàlegs d'època i la comparació amb altres obres contemporànies s'ha pogut identificar l'autor dels projectes. Aquests dissenys van sorgir de la mà de l'arquitecte i decorador francès René Beauclair, i van ser reproduïts en un repertori de vitralls publicats per J. Hoffmann el 1904 a Stuttgart i que portava per títol *Bunte Verglasungen*.

Era habitual que els artistes i artesans del modernisme rebessin en els seus estudis i tallers diversos àlbums de repertoris així com també revistes d'arquitectura i d'arts decoratives publicades per tot Europa, on sortia reproduïda obra d'artistes d'altres països amb representacions d'elements d'arts decoratives que els servien de models.

Tant tècnicament com artísticament ambdós vitralls representen l'essència del vitrall modernista, l'anomenat Vidre-Mosaic, que es caracteritza per la mínima intervenció pictòrica en el vidre, en el cas dels vitralls de can Nadal veiem que es dona aquesta absència total d'afegits pictòrics. El vidre ha passat a ser el protagonista, mitjançant la combinació de vidres de diferents tipologies i tonalitats que intensifiquen els jocs de llums, ombres i colors. Per la seva part el plom prendrà rellevància, a més de la seva funció bàsica com a element sustentant de les plaques de vidre, passarà a ser l'element principal del disseny, sent el que marca el dibuix.

Vitrall de l'escala de Can Nadal, Cassà. Autora: Núria Gil.

El vitrall de la porta d'accés al cosidor es troba dintre d'una estructura de fusta de línies corbes de quatre batents amb tarja en la part superior. El motiu representat són unes flors de forma circular amb elements geomètrics en el seu interior amb predomini de tonalitats liles, de les quals sorgeixen llargues i fines tiges decorades amb sintètiques fulles, creat a base de la combinació de diferents vidres impresos de colors.

De característiques molt similars és el vitrall que ornamenta i il·lumina l'escala principal de la casa. El trobem en el primer replà, entremig dels dos trams de l'escala. En aquest cas són tres plafons de vidre que representen un únic motiu floral, en la part inferior del plafó central hi trobem la base de la planta de la qual sorgeixen llargues tiges corbes que es separen per tornar-se a retrobar en la part superior amb els capolls florals.

2.2. El taller de vidrieres Rigalt, Granell i Cia.

L'execució dels vitralls a Cassà de la Selva s'atribueix al taller d'Antoni Rigalt i Blanch, vitraller capdavanter del vitrall modernista català. Aquesta atribució ve donada gràcies al fet que es conserven a Barcelona dos conjunts de vitralls executats per aquest artífex, els models dels quals estan extrets del mateix àlbum alemany. Un d'aquests vitralls és el que es conserva a l'Hotel Regina i que ornamentava l'antic menjador, també és disseny de l'artista René Beauclair (1877-1960), i sabem que és obra del taller Rigalt ja que apareix reproduït en un dels seus catàlegs publicitaris. Les altres peces es troben embellint una galeria interior del carrer Gran de Gràcia, 61, en aquest cas el disseny és de l'artista alemany Josef Goller (1868-1947). Aquest edifici havia estat construït per Jeroni F. Granell i Manresa, arquitecte i soci principal de l'empresa Rigalt, Granell & Cia.

Aquest taller barceloní, que va ser el més destacat de principis del segle XX a Catalunya, va ser molt actiu a la província de Girona, on era un assidu col·laborador de l'arquitecte Rafael Masó.

Les primeres dades sobre el treball professional del vitraller Antoni Rigalt, les tenim a partir de l'any 1884 quan va passar a ser soci comanditari i cap de la secció de vitrall del taller de les indústries artístiques de Francesc Vidal i Jevellí. Posteriorment (1890) es va independitzar muntant taller propi, associant-se amb la família Granell i creant la societat Antoni Rigalt & Cia. El 1903 hi va haver un nou canvi en la societat quedant com a director artístic el propi Rigalt i passant la gerència a Jeroni Granell i Manresa i a l'altre soci Josep Bartomeu.

Les dates de construcció d'aquests vitralls coincideixen amb el moment àlgid del taller, amb els grans encàrrecs. Hi ha més producció de vitralls i treballen per als artistes i arquitectes més importants del seu moment. En aquest període trobem obres de diferents estils artístics, arrencant des de les obres més modernistes, passant pel noucentisme i arribant fins a l'Art Déco.

Algunes de les dates a ressaltar dins d'aquest període són el canvi del nom el 1903 per Rigalt, Granell y Cía., la marca més important i més coneguda d'aquest taller. El 1914 va morir Antoni Rigalt i va passar a formar part de l'empresa com a director artístic el seu fill, Lluís Rigalt i Corbella.

3. CAN TRINXERIA

Un altre exemple d'interès per al nostre estudi és can Trinxeria.

El 1897 va ser un any convuls per als propietaris de can Llach, hereus d'una important nissaga de

Interior del sostre i vidrieres en marcs de fusta de la torre del molí de can Trinxeria a Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Vidriera en marc de fusta del primer pis de Can Trinxeria, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Mussolina del primer pis de Can Trinxeria, Cassà. Detall del disseny dels vidres Autora: Sílvia Cañellas.

propietaris forestals. Malgrat la disconformitat familiar, el seu hereu universal, Josep de Trincheria[7], va casar-se, en segon intent, amb Adelina d'Azúa, filla d'una família més modesta i germana menor de l'esmentat arquitecte Félix d'Azúa.

El mes de novembre d'aquell mateix any, Marçal de Trincheria, pare del nuvi i gran defensor dels interessos dels industrials tapers i dels propietaris de suredes, va morir a Girona amb 59 anys.

També l'any 1897, i com a conseqüència del recent matrimoni, van iniciar-se els treballs de remodelació de la propietat d'herència familiar. Can Llach, a mans de l'arquitecte Josep Baltet i Duran, va ser extensament remodelada i va passar a anomenar-se can Trinxeria, el nom que encara conserva el majestuós edifici que domina la plaça de la Coma, centre neuràlgic de Cassà de la Selva.

L'arquitecte tenia molt clares les aspiracions de la jove parella propietària de la casa. Havien de mostrar davant la incrèdula família que eren capaços de mantenir i fins i tot millorar el seu estatus econòmic i social. Can Trinxeria va ser projectada com una casa senyorial neogòtica, però tenint en compte que havia de ser costejada amb els diners d'un jove matrimoni, hereus d'una sola nissaga de propietaris forestals. Així doncs, Baltet i Duran va buscar solucions vistoses i exuberants, que imitessin de manera gairebé mimètica els materials i decorats dels edificis nobles.

Els característics elements escultòrics de la façana, com la mènsula del balcó de Sant Jordi i les escenes de caça de les balconades, van ser realitzats amb pedra artificial. A les estances interiors, trobem pintades representacions de falses arquitectures, fusteries i marbrejats, així com imitacions amb guix pintat amb tremp de cola de mènsules, frisos, florons, paraments de xemeneia i sostres enteixinats. La qualitat de les imitacions és tal, que durant l'última restauració, el sostre de fusta del menjador principal va aconseguir enganyar els ulls dels experts, que no van descobrir que es tractava de bigues de ferro embellides amb guix pintat fins que van posar-s'hi a treballar.

Dins d'aquest repertori de materials i solucions vistoses és on trobem els vidres decorats de can Trinxeria, que hem agrupat en tres tipologies. Els vidres de color instal·lats en marcs de fusta amb

7. El cognom apareix en l'antiga documentació escrit amb la grafia Trincheria.

elegants dissenys geomètrics, els vidres incolors decorats amb àcid i amb dissenys que recorden puntes al coixí i, finalment, un dels millors exemples coneguts de vitrofania, una tècnica original de l'Anglaterra victoriana, que consistia a decorar els vidres amb transparències de paper que imitaven el vitrall tradicional.

3.1. Vidrieres en marcs de fusta

Al jardí, trobem una torre de base octogonal amb un molí de vent al capdamunt, que tenia la funció d'extreure l'aigua del pou i emmagatzemar-la per a l'ús diari de l'habitatge. Aquest element d'inspiració mossàrab, construït amb rajol vist, conserva una abundant decoració interior a la part superior. Aquesta construcció, malgrat no haver estat projectada com un espai funcional, va ser tractada amb especial afecció probablement a causa de les bones vistes que oferia sobre la zona.

El sostre va ser pintat de color blau cel amb delicades representacions de branques i ocells a les parts més altes. Les finestres que encerclen la petita estança van ser decorades amb vidres de colors emmarcats en fusta i compostos en formes estrellades de vuit puntes. Existeixen dues variants que apareixen alternativament en les composicions de color, i que es combinen alternant subtils diferències de color.

Aquest model de vitrall, en el qual els vidres de colors vius s'emmarquen amb fusta, o sovint guix, creant patrons geomètrics, pot vincular-se als models que trobem en l'arquitectura islàmica. Els patrons geomètrics, sovint originats en cercles o formes estrellades, són fruit de la conveniència de representar el món sense recórrer a imatges figuratives. No obstant, a can Trinxeria, no només trobem aquest llenguatge ornamental dins de l'element mossàrab en qüestió, sinó que el trobem reproduït a dos dels finestrals que il·luminen els espais de pas del primer pis de l'habitatge. Per tant, els vidres de color emmarcats en fusta van ser considerats com l'element clau per fer lligar aquest element exterior i d'estil diferenciat, dins del conjunt monumental de l'edifici.

Per altra banda, aquest model ornamental, tot i reduir les possibilitats en el disseny, suposava una alternativa econòmica als vitralls emplomats. Aquests vitralls simplificats, que no requerien la implicació d'un vitraller, van resultar òptims per a la decoració de can Trinxeria i pels requeriments de la reforma de Baltet.

3.2. Porta amb mussolines

Les mussolines són uns vidres decoratius que van popularitzar-se durant la segona meitat del segle XIX a França, Bèlgica, Alemanya i part de la Península. Són peces realitzades majoritàriament sobre vidre incolor, que juguen amb la transparència del vidre i la translucidesa de l'esmalt aplicat, filtrant-ne la llum. Els seus dissenys recorden puntes al coixí, a causa de l'origen tècnic d'aquest tipus de vidre decoratiu.

Can Trinxeria conserva un bon exemple de mussolines en una de les portes corredisses del primer pis. Segons sembla, fins a la darrera reforma, existia una segona porta corredissa amb vidres mussolina, ambdues amb la funció de separar les avantcambres de les alcoves principals. Malauradament, la porta situada a l'alcova que donava al jardí va haver de ser retirada per donar pas a l'àmplia sala de conferències actual de can Trinxeria.

La tècnica de la mussolina es va començar a desenvolupar a França l'any 1826. Els primers exemples coneguts van ser fabricats manualment, utilitzant esmalt en pols sobre teixits reals, a manera de plantilla. A continuació, els vidres s'introduïen en espais amb alta humitat relativa per dissoldre l'esmalt sense bellugar-lo. Finalment les peces es posaven al forn per tal d'adherir l'esmalt a la superfície del vidre de forma permanent. Aquest origen lligat al disseny tèxtil i a les puntes al coixí ha acompanyat sempre la tècnica de la mussolina. Malgrat que el sistema per transferir els dissenys al vidre evolucionés ràpidament, l'essència del teixit va romandre al llarg de la seva història.

A partir dels anys 30, es comencen a desenvolupar sistemes per aconseguir reemplaçar els teixits per plantilles rígides, sempre imitant els seus patrons delicats i conservant el grau de detall en els dissenys. La tècnica per elaborar plantilles rígides va ser patentada a Lió l'any 1842 per un químic i un pintor de vidre que van firmar la patent amb el nom de Dumas i Godard. La seva tècnica consistia a fabricar plantilles de llautó i foradar-les amb àcid nítric. El disseny s'havia d'imprimir prèviament amb betum de Judea sobre el llautó, protegint així les parts que no haguessin de desaparèixer amb l'efecte de l'àcid. Un cop la plantilla es finalitzava, el treball sobre el vidre era molt més senzill i eficient. El vidre es pintava amb esmalt blanc i goma aràbiga, dissolts en aigua. Un cop l'esmalt era sec, es col·locava la plantilla i s'utilitzava un raspall de pues metàl·liques per eliminar la pintura visible a través dels espais foradats.

Porta de can Trinxeria amb els cavallers i decoració ornamental, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Les plantilles de llautó van facilitar molt la producció de mussolines, però va ser a partir de l'any 1870 que aquest tipus de vidre decoratiu va començar a produir-se en grans quantitats. Aquest salt quantitatiu va ser gràcies al pintor de vidre parisenc M.A. Gugnon, qui va perfeccionar el sistema de producció dissenyant una màquina senzilla, que tots els tallers de vitrall catalans acabarien adquirint. Aquesta màquina permetia subjectar les plantilles, evitant possibles moviments indesitjats, i permetia elevar les plantilles per canviar el vidre amb el qual es treballava. La màquina permetia canviar de disseny de forma senzilla i la mecanització del sistema va abaratir els preus de producció i va convertir les mussolines en el material idoni per separar espais i decorar interiors domèstics.

Al tombant de segle, es van començar a realitzar mussolines que substituïen el vidre pintat amb esmalt per vidre gravat a l'àcid, amb aplicació de sosa a la superfície del vidre, fet que dona uns resultats similars als anteriorment comentats, però més durables en el temps. Possiblement la mala conservació d'algunes de les mussolines realitzades al llarg del segle XIX va fer replantejar el futur d'aquesta tècnica. L'ús del gravat a l'àcid va incorporar-se naturalment per realitzar imitacions de tèxtils tradicionals. Les mussolines de can Trinxeria van ser realitzades amb aquesta variant moderna de la tècnica.

La fabricació de mussolines minvà fins a desaparèixer als volts dels anys 40, quan el vidre imprès a poc a poc va anar reemplaçant aquest tipus de vidre decoratiu.

3.3. La vitrofania de can Trinxeria (1897)

Els dissenys de Glacier, producte estrella de l'empresa irlandesa McCaw, Stevenson & Orr, encaixaven perfectament amb l'esperit de la nova residència dels Trincheria. Eren impressions litogràfiques que imitaven el vitrall i que podien ser fàcilment adherides als vidres de finestra conven-

"Glacier" Decoracion de Ventanas. Seccion A.

PIEZAS DE CENTRO.

Medida 71 × 26 centímetros.

100 Carlomagno. 101 San Jorge. 102 San Luis. 103 Príncipe Negro.

Precio 45'00 hoja.

El "GLACIER" está colocado en el Concejo Condal de Londres.

22

Pàgina del Catàleg Glacier on apareixen els dos cavallers reproduïts a can Trinxeria.

cionals. Els dissenys oferts per l'empresa eren molt diversos i, gràcies al subministrament de diferents marges i models, s'adaptaven tant als gustos com a les formes de tot tipus d'obertures i clients. Aquesta simplicitat en la idea de Glacier i els resultats de vius colors que van aconseguir van fer que durant més de tres dècades l'empresa rebés encàrrecs per catàleg no només de tot el Regne Unit sinó també dels Estats Units i d'Europa.

Durant anys, aquestes imitacions de vitrall han estat totalment menyspreades, no només pels amants del vitrall tradicional, enemics històrics de la tècnica, sinó també pels historiadors de l'art, que no reconeixien el seu estudi com a propi. A dia d'avui, la conservació d'aquestes delicades peces decoratives és tan insòlita que s'ha hagut de posar atenció en la necessitat d'estudiar-les i conservar-les. La fragilitat que ha acompanyat les vitrofanies des de la seva introducció al mercat ha portar a la pèrdua de la major part dels exemples d'aquesta manifestació popular del vitrall que ens descriu un moment històric i social de gran importància.

La vitrofania de can Trinxeria és avui una peça de gran importància a àmbit internacional, no només pel seu valor històric i la seva clara vinculació amb l'empresa McCaw, Stevenson & Orr, sinó també pel seu remarcable estat de conservació. Sortosament, les impressions litogràfiques conservades a can Trinxeria van ser instal·lades a la mampara divisòria de l'antic menjador principal, allunyades tant del sol, com de la humitat i dels constants canvis de temperatura. Gràcies a aquesta eventualitat, les vitrofanies de can Trinxeria són avui uns dels pocs exemples supervivents arreu d'Europa que encara conserven gairebé intacte l'esperit d'una època que apostava per la democratització de les arts i la popularització dels luxes.

3.3.1. La història de les imitacions de vitrall sobre paper

L'important ressorgiment de l'interès pel vitrall i la recuperació dels estils medievalistes del segle XIX, van anar acompanyats per l'aparició dels pensaments romàntics, derivats en part pel rebuig a la creixent industrialització. Curiosament, durant la segona meitat del segle, la indústria va interessar-se a reproduir els efectes del vitrall amb els nous materials disponibles al mercat. En les Exposicions Universals de mitjan segle, es van començar a presentar pintures i impressions sobre paper i lli per a finestres, llums i pantalles de xemeneia.

Com es pot imaginar, els resultats van provocar tanta admiració com controvèrsia. Per una banda, els entusiastes de les transparències victorianes i, per l'altra, els defensors de l'artesania i el vitrall tradicional. L'any 1880 la paraula *diaphanie* (vitrofania en català) es va començar a popularitzar arreu d'Anglaterra, per designar les impressions de vitrall sobre paper. Només dos anys més tard, una petita empresa de Belfast va crear un departament nou anomenat Glacier que es va dedicar exclusivament a realitzar aquestes imitacions de vitrall.

Des de la creació de Glacier la popularitat de les vitrofanies no va parar de créixer durant gairebé tres dècades. El departament de l'empresa McCaw, Stevenson & Orr va arribar a tenir més de 800 treballadors l'any 1894 i els productes Glacier van fer-se tan populars que van arribar a instal·lar-se a llocs tan emblemàtics com el Palau Windsor.

Les vitrofanies eren el material perfecte per decorar els interiors de les noves classes benestants, eren símbol de progrés i modernitat, reflex d'un important canvi social. La bona qualitat dels seus productes van fer minvar fins a gairebé desaparèixer altres petites empreses que van voler produir transparències similars. A més, l'estratègia de màrqueting de Glacier i la seva oferta de venda per catàleg els va portar a monopolitzar el mercat de les vitrofanies a àmbit mundial.

3.3.2.- Glacier, qualitat i bon vendre

Les impressions litogràfiques comercialitzades per Glacier es realitzaven sobre papers de polpa de cel·lulosa intensament batuts que resultaven un suport translúcid, idoni per a la imitació del vidre de color. Les tintes que utilitzaven eren a l'oli i aconseguien uns colors brillants molt resistents i durables. També el vernís utilitzat va ajudar a marcar diferències per damunt dels altres petits productors de vitrofanies. Glacier aplicava a les dues cares de les seves litografies una capa de vernís a base de resina de copal i oli, que feia els papers més flexibles que els que aplicaven vernissos a l'alcohol. Per tant, podem afirmar que part del seu èxit va ser gràcies a l'ús de materials de qualitat així com a l'encert en les seves composicions.

Dues altres raons van ser claus en l'èxit de les vitrofanies Glacier: d'una banda, la gran quantitat de dissenys que oferien, i de l'altra, l'innovador sistema ideat per oferir els seus productes al mercat. Als seus catàlegs, organitzats per temàtiques, trobem tant dissenys propis com còpies de multitud de pintures i vitralls existents: centres florals, figures al·legòriques, cavallers, evangelistes, dibuixos heràldics, escenes religioses, òculs, marges arquitectònics medievals, cortines, mosaics, escenes de caça, dissenys modernistes, paisatges, vaixells, fons gòtics emplomats, fons geomètrics, fons florals, mussolines, lletres... A més hi trobaríem marges i elements que ens ajudarien a adaptar el disseny desitjat a qualsevol tipus de finestra. Aquests catàlegs eren l'eina primordial per a les seves vendes i van suposar un plus de modernitat per al mateix producte. Els clients no havien d'haver vist necessàriament les vitrofanies reals abans d'encarregar-les, i rebre-les al seu domicili, acompanyades d'unes instruccions de muntatge simples i que encoratjaven el client mateix a realitzar la instal·lació. Els seus catàlegs van ser traduïts a diversos idiomes i van arribar a vendre's a gran part d'Europa i als Estats Units.

A més, l'aparició de Glacier va coincidir amb un moment en què el mercat anglès estava anhelós de nous productes assequibles de decoració. La industrialització va portar molta gent a les ciutats, i les oportunitats laborals van permetre l'aparició d'un nou grup de consumidors potencials. Les noves classes mitjanes, recentment establertes a les ciutats, se servien dels interiors domèstics per demostrar el seu nou estatus social i econòmic. Les classes mitjanes emergents, tot i que sovint vivien en habitatges de lloguer, utilitzaven la decoració dels interiors per demostrar el seu èxit a la ciutat. Els interiors victorians densament decorats van ser l'espai idoni per fer créixer les vendes d'aquest assequible producte 'embellidor', que a més ajudava a cobrir les vistes industrials que tenien la major part dels habitatges urbans.

També mereix ser esmentada l'estratègia comercial immillorable que Mc Caw, Stevenson and Orr va triar per vendre el seu producte estrella. La imatge publicada a la revista *Graphic* de l'any 1890 mostra que Glacier es venia gairebé com un *hobby* per a la

mestressa de la casa de la nova classe benestant. Aquest anunci, que ara pot arribar fins i tot a semblar-nos ofensiu, és en realitat un indicador del canvi de rol en el paper de la dona en l'ambient domèstic.

3.3.3.- Els cavallers de can Trinxeria

En aquest context, hem d'imaginar el que va significar per als propietaris de la nova can Trinxeria el fet d'adquirir per catàleg un nou producte de moda del Regne Unit per decorar els vidres del menjador del seu palauet urbà. Per molt que es tracti d'una imitació de vitrall, la vitrofania de can Trinxeria és una peça històrica de gran importància, símbol inequívoc de modernitat.

Podem deduir que els dissenys escollits per Adelina d'Azúa i Josep de Trinxeria van ser uns dels models més venuts per Mc Caw, Stevenson and Orr. *Carlomagno (fig.100)* i *El Príncipe Negro (fig.103),* tal com són esmentats al catàleg en castellà que hem pogut consultar, van aparèixer repetidament a les diverses edicions sempre canviants dels catàlegs Glacier. En el cas dels cavallers de Cassà, coneixem que van aparèixer tant amb anterioritat a 1897, com en les edicions del catàleg de 1900 i 1910. Per contra, els dissenys ornamentals i heràldics que fan de fons i de sanefa entorn les imatges dels dos cavallers, no han estat localitzats en els catàlegs consultats.

En definitiva, les vitrofanies que es conserven a can Trinxeria mereixen una menció molt especial dins la història de les arts decoratives i han de ser valorades en tota la seva importància tècnica, artística i pel seu estat de conservació.

4. CAN TOLOSÀ (CAN CONXO)

L'edifici de can Tolosà (can Conxo) mostra també unes peces excepcionals. La construcció de la casa va ser un encàrrec de Joan Dausà per al seu domicili a Cassà i va ser projectat per August Font i Carreras (1846-1924), que havia començat les seves tasques com a arquitecte als anys 70 del segle XIX a Barcelona. Relacionat amb Elies Rogent i amb Josep Oriol Mestres, va ser arquitecte de la catedral de Barcelona a la mort d'aquest darrer. I,

Projecte original de la façana de can Tolosà, amb els elements perduts amb el temps, Cassà. Signat per l'arquitecte August Font. AMCS, Administració General.

tot i haver treballat a altres punts dins (Tarragona, Tortosa, Vilafranca...) i fora de la geografia catalana (Saragossa), va ser a Barcelona on va realitzar la majoria de les seves obres. Va obtenir diversos premis pels seus projectes i va tenir molt d'èxit professional, tot i així, la seva arquitectura eclèctica es va veure eclipsada pel desenvolupament del modernisme.[8]

Els plànols i alçats de can Tolosà (can Conxo), datats el 1893, ens mostren una arquitectura domèstica d'inspiració popular, amb una ornamentació exterior de fusta, avui desapareguda, que recordaria l'arquitectura de muntanya.

L'edifici aïllat és de planta quadrada i consta de planta baixa, pis i golfes. Les vidrieres que ens ocupen es troben al vestíbul d'entrada de la planta baixa.

8. Va treballar en la consolidació de la cúpula del Pilar de Saragossa. Entre les seves obres a Barcelona, cal destacar les intervencions en monuments històrics com l'església dels Sants Just i Pastor i la catedral, però també les noves realitzacions com el Palau de Belles Arts (1888), la neogòtica casa Ponsich (1892), el Palau de "Les Heures" (1895), la sucursal de la plaça de Sant Jaume de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad (1899) i l'edifici neotagarí de la plaça de braus avui centre comercial de Les Arenes (1900), entre altres.

Porta envitrallada del costat est del rebedor de can Tolosà, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

Galeria de La Giralda de l'Arbós amb flors esmaltades sobre vidre. Vitraller: Cayetano Pons, La Bohemia. Autora: Sílvia Cañellas.

Porta envitrallada del costat oest del rebedor de can Tolosà, Cassà. Detall d'una de les flors. Autora: Sílvia Cañellas.

Porta envitrallada del costat oest del rebedor de can Tolosà, Cassà. Autora: Sílvia Cañellas.

4.1. Les portes vidrades de can Tolosà

Les dues portes laterals del rebedor de can Tolosà contenen vidres esmaltats que semblen correspondre al moment de construcció de la casa. La representació pintada respon a tiges vegetals que s'alcen des de la part central de la porta cap amunt per donar lloc a acolorides flors esmaltades.

Cal tenir present, però, que la inspiració floral va ser un element d'ús freqüent en el tombar de segle i que molts tallers, tant catalans com de fora, van utilitzar tiges i flors per ornamentar els espais domèstics.

Entre les flors representades podem identificar gira-sols *(Helianthus annuus)*, margarides grogues *(Leucanthemum vulgare)*, flors de trèvol de prat *(Trifo-*

Muntatge amb les quatre finestres amb vidres esmaltats amb flors, Palau Montaner, Barcelona. Vitraller: taller Rigalt. Autora: Sílvia Cañellas.

lium pratense) o porradells *(Allium schoenoprasum)*, peònies de muntanya *(Paeonia officinalis)* o cascalls *(Papaver somniferum)*... algunes tiges menors s'enrotllen en les altres com les corretjoles de conradís *(Convolvulus arvensis)*, herbes vives molt esteses, o les campanetes blaves, i en els laterals hi ha aglans entre flors geometritzades de quatre pètals.

Són majoritàriament flors de jardí corrents al Mediterrani, però que també es troben en estat salvatge pels camps catalans.

És corrent trobar aquesta mena de flors en la decoració arquitectònica del modernisme català, alguns cops esteses per tota la casa i en diferents tècniques artístiques aplicades a mobles, pintures, portes, escales, sostres i terres i, és clar, als vitralls.[9]

Els models procedeixen de repertoris d'ornamentació vegetal sobretot francesos publicats entre finals del segle XIX i principis del XX,[10] que molt sovint reproduïen flors a les quals s'atorgava un sentit simbòlic més enllà de la pròpia representació naturalista.[11] Els tallers disposaven d'algunes d'aquestes publicacions que els servien de model per a les seves realitzacions.

9. Un cas molt clar és el de la Casa Felip de Barcelona, vegeu: CAÑELLAS, GIL, LÓPEZ (2018).

10. Maurice Pillard Verneuil *Étude de la plante. Son application aux industries d'art: pochoir, papier peint, étoffes, céramique, marqueterie, tapis, ferronnerie, reliure, dentelles, broderies, vitrail, mosaïque, bijouterie, bronze, orfèvrerie*, Paris, 1903; Victor Ruprich, *Flore ornementale, essai sur la composition de l'ornement. Éléments tirés de la Nature et principes de leur application*, Paris, 1866-1876; Eugène Grasset, *La Plante et ses applications ornementales*, Paris,1896. A Barcelona es publicà a finals de segle XIX: Florencio Jazmin *El Lenguaje de las flores y el de las frutas con algunos emblemas de las piedras y los colores*, que seguia aquestes tendències franceses.

11. Fonts d'aquestes interpretacions es troben a: Charles-Joseph Chambet, *Emblème des fleurs ou Parterre de flore contenant le symbole et le langage des fleurs, leur histoire et leur origine mythologique, ainsi que les plus jolis vers qu'elles ont inspirés à nos meilleurs poètes, etc.*, Lyon, 1816; Charlotte de La Tour, *Le Langage des fleurs*, Paris, 1819; Anaïs de Neuville *Le Véritable Langage des fleurs. Précédé de légendes mythologiques* Paris, 1866; Théodore Villard, *Les Fleurs à travers les âges et à la fin du XIXe siècle*, París, 1900.

4.2. Paral·lelismes i autoria

Com dèiem més amunt, és fàcil trobar en l'ornamentació domèstica de finals de segle representacions de flors, triades pel seu simbolisme, la proximitat del nom de les propietàries o simplement pel gust personal envers uns colors i unes formes.

Entre les flors modernistes moltes són representacions estilitzades o geometritzades amb més o menys moviment on l'ornamentació i la composició són més importants que el realisme de la representació. En canvi, les portes vidrades de Cassà responen a una tipologia en la qual les flors esmaltades destaquen per l'acostament a les representacions dels models dels estudis naturalistes.

En aquest camí, altres vitralls s'acosten a aquests. Vitralls en els quals els elements florals ocupen els fons darrere les imatges o, com en el cas de Cassà, en els quals les tiges ocupen tota la peça. Entre els primers podem destacar una vidriera de la casa Maria Robert, realitzada a partir del quadre *Una noia recollint flors en un paisatge*, de Robert Julius Beyschlag (1838-1903), que va aparèixer en forma de gravat a la *Gallerie Moderner Meister*, publicació que es troba en el fons Rigalt i Granell del Museu del Disseny de Barcelona, cosa que fa sospitar que el vitrall català es degui a aquest taller.[12] Entre els segons podem esmentar els vitralls de la casa de la Rambla de Catalunya, 64 i sobretot els vitralls de la galeria de La Giralda de l'Arbós, signats per Cayetano Pons, propietari del taller La Bohemia. Es tracta d'una empresa que tenia el taller al c/ Ponent, 3 (avui Joaquim Costa) i magatzem a la ronda de Sant Antoni, 104, de Barcelona. Però a Cassà la qualitat de l'aplicació de llums i ombres en els esmalts, la distribució del color i la gràcia de la línia, ens acosten més a les finestres del Palau Muntaner de Barcelona, obra del taller d'Antoni Rigalt (1890), taller del qual s'ha parlat més amunt en referència a can Nadal. Sense una seguretat total, però amb clars paral·lelismes, es podria apuntar a aquest mateix taller com a probable realitzador també de les vidrieres de can Tolosà.

5. CONCLUSIÓ

Cassà de la Selva conserva gran quantitat de vitralls tant religiosos com domèstics excepcionals, tant per la qualitat de les obres com per la seva singularitat dins dels vitralls neogòtics i modernistes i també de posteriors. Hi trobem peces religioses com a exemple de medievalisme i d'eclecticisme. Hi veiem el vistós i exuberant cromatisme i la rica decoració de la vitrofania de can Trinxeria, peça gairebé única que mereix tota la nostra atenció i que és una de les peces d'aquesta tècnica de més envergadura i que millor es conserven. Els vitralls de can Nadal destaquen per la utilització de models francesos executats per un dels principals tallers catalans i els vitralls de can Tolosà són remarcables per la seva excepcionalitat i qualitat. Altres peces de l'església mostren també la continuïtat dels vitralls en la postguerra.

Però la llista de vitralls interessants de Cassà de la Selva no s'acaba aquí: la capella del cementiri i un dels panteons d'aquest, unes vidrieres heràldiques de postguerra en una de les cases de la plaça de la Coma o diverses mussolines que podem veure pels carrers, augmenten el valor d'aquest patrimoni de la població.

L'estudi de les peces ha estat un pas fonamental per posar en valor aquest fràgil patrimoni, però cal tenir present que els vitralls són fràgils per naturalesa, no només perquè el seu material més abundant és el vidre, sinó també perquè tots els altres elements que els conformen poden deteriorar-se perdent la seva funció i causant danys irreversibles. Per evitar-ho cal l'observació regular de les peces i el seu constant manteniment. Només d'aquesta manera ens assegurarem que el patrimoni vitrallístic de Cassà seguirà lluint amb tota la seva intensitat.

12. CAÑELLAS, Sílvia i GIL, Núria (2019, en premsa).

6. EL CASSÀ DELS CASINOS

Enric Bagué i Vilà[1]

El món lúdic té la seva importància en la vida de la gent i del poble. Avui l'esbarjo col·lectiu és molt diversificat, sobretot, pel que fa als espais. Però a finals del segle XIX i bona part del XX, els cassanencs vivien entre el treball, la casa i els casinos, tavernes i cafès.

Cassà era conegut per ser una de les capitals de la indústria surotapera, però també per ser un poble amb possibilitats de diversió i amb un sentit prou arrelat de la festa.

Els espais de trobada eren molts: les barberies, les cases de pagès que feien menjars, berenars, com can Sacot d'Esclet, cal Bord, can Mascordet... Però els tres grans centres d'esbarjo que molts cassanencs freqüentaven eren les tavernes, els cafès i els casinos. Aquests espais han estat el punt de trobades i reunions de cercles d'obrers, burgesos, jugadors, desocupats, penyes, colles... però sobretot dels tapers, els personatges més representatius del poble.

Els diners destinats a l'esbarjo incidien en el pressupost de la gran majoria de les famílies del poble. Els salaris eren baixos; el sou diari d'un home oscil·lava entre 3 i 6 pessetes, el 1920, i malgrat que el preu dels productes i activitats dels centres d'esbarjo no eren excessivament elevats, repercutien durament a les febles economies i impedien qualsevol opció d'estalvi. Diàriament un home solia gastar de 50 cèntims a 1 pesseta a les tavernes o cafès.

L'austeritat, la pobresa o manca de confort dels habitatges, sobretot, dels obrers; les possibilitats de relacionar-se, beure, jugar i passar una estona; la informació que tenien de Cassà i dels pobles veïns o, fins i tot, el conegut caràcter peculiar i ociós dels tapers són algunes de les possibles raons de la popularitat de l'anomenada cultura del vi i del cafè.

Les més de quaranta tavernes (can Pica, can Baldiri Poca Roba, ca la Mastufa, Els Avions, can Bugarra, El Rotllo, cal Pitiu...) i els cafès (cal Sillé, cal Noi Martí, can Benet, can Salvi, L'American Sport Bar, cal Xef) no han estat llocs marginals, sinó vitals i necessaris per a una bona part de la població.

Però en aquest treball només farem referència als orígens, l'evolució i la significació dels casinos cassanencs fins a l'any 1939. La recuperació de la història d'aquests espais lúdics no és fàcil, depèn de les fonts orals o memòria col·lectiva, de breus referències de la premsa de l'època o de les fonts dels arxius municipals o de les mateixes entitats. En alguns casinos s'han conservat les actes de reunions de les juntes directives que resumeixen en les seves pàgines la vida i l'activitat de la societat i també es fan ressò, directament o indirectament, dels esdeveniments polítics, locals o nacionals. Però, dissortadament, aquesta documentació al nostre poble no s'ha conservat. I per això, ens hem endinsat en l'estudi de la premsa escrita de l'època. En concret, els diaris: *Lo Geronés*, *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, *La Lucha*, *La Nueva Lucha*, *L'Autonomista* i *La Vanguardia* de Barcelona.

---

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 23 de febrer de 2019.

La primera construcció del Centre Unió Republicana a la plaça de la Coma. Font: AMCS/Arxiu d'Imatges. Col·lecció Joan Maymí. Ed. Amadeu Mauri.

1. ELS CASINOS

Un dels espais fonamentals de l'esbarjo col·lectiu i organitzat que s'emportà l'adhesió unànime dels cassanencs de finals del segle XIX i bona part del XX va ser el cercle o casino. Els seus orígens eren relativament recents –apareixia a França a partir de 1815– i cal relacionar-los amb l'obtenció del dret d'associació, una de les reivindicacions de la burgesia liberal i, més endavant, del moviment obrer. A la Península Ibèrica el casino es desenvolupà des de 1840, retard relacionat amb la lentitud amb què es consolidà el règim liberal.

A la segona meitat del XIX, els casinos començaren a tenir importància a Catalunya i, en concret, a les comarques gironines, on aquesta nova fórmula d'esbarjo es va localitzar, sobretot, a les viles surotaperes com Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Agullana, Llagostera i Cassà de la Selva.

Els casinos eren associacions privades de socis que buscaven el divertiment. Oferien moltes propostes festives i culturals als seus associats i també, en moltes ocasions, a tota la població. Però, sens dubte, l'element d'atracció fonamental era el cafè i amb el caliu propi dels grans cafès: les tertúlies, el guirigall de les tasses i culleretes, la cridòria, el fum, el sentit de l'humor... i a més, a uns preus assequibles.

Tanmateix, es caracteritzaven per la diversitat respecte a la procedència socioeconòmica dels seus membres i a l'interès per la política: hi havia casinos clarament interclassistes o bé amb un clar domini d'una classe social –burgesos, obrers–; no era estrany trobar-ne d'identificats amb una tendència política o d'autoproclamats apolítics.

El casino era l'orgull de cada poble o ciutat. Eren símbol de la prosperitat i de l'avinença entre els veïns i per això la gran majoria destacaven des del punt de vista arquitectònic, amb façanes impressionants, amb estils modernistes, noucentistes o eclèctics. Normalment es construïen en els municipis més poblats i amb un nivell econòmic elevat.

Cassà complia aquests requisits, era un dels pobles més poblats de les comarques gironines i una de les "capitals" de la indústria surotapera. El diari *Lo Geronés*, el juny de 1901, esmentava les poblacions de Catalunya que tenien més de 4.000 habi-

tants i el nostre municipi ocupava el trentè lloc de Catalunya i el vuitè de la província de Girona amb 4.937, superant poblacions com Santa Coloma de Farners, Ripoll o la Bisbal.[2]

De vida més o menys curta, al llarg del XIX i principis del XX, Cassà va ser dels pocs municipis que tenien com a mínim dos casinos de rellevància. El diari *La Nueva Lucha*, el novembre de 1888, destacava que la Societat de Ball gironina Les Odalisques havia convidat per les Festes de Sant Narcís més de setanta entitats recreatives de la província en un lluït ball al Saló Odeon, i Cassà era l'únic poble que hi participava amb la presència de dos casinos, L'Amistat i La Industrial.[3]

L'estructura organitzativa dels casinos estava molt condicionada per una normativa legal comuna a totes les associacions. Els estatuts eren molt semblants i establien els objectius de l'entitat, la seva organització i reglamentació, els drets dels socis –entrada al cafè, els balls i actes diversos– i els requisits que se'ls exigien. Sovint s'anaven renovant, fet que en algunes ocasions impedeix l'emmarcament cronològic dels seus orígens.

Bàsicament un casino estava constituït per una junta directiva, que s'encarregava de la gestió diària, i una junta general, que reunia excepcionalment tots els socis. La junta directiva –integrada pel president, vicepresident, un secretari, i un nombre indeterminat de vocals– era elegida en assemblea general i disposava de les atribucions següents: la vigilància del correcte funcionament formal i econòmic de l'entitat, la resolució de qualsevol incidència greu entre els socis, la fixació de les quotes, l'organització dels actes culturals i lúdics, l'acceptació o la denegació de les sol·licituds d'ingrés de nous socis, entre altres.

Els estatuts establien que podien ser socis els homes a partir de 15 o 16 anys i es diferenciaven diverses classes de socis: fundadors, numeraris, transeünts o forasters, honoraris, de mèrit... L'entrada dels forasters era exclusiva als socis transeünts, però era habitual la permissibilitat de les juntes directives.

La font principal d'ingressos dels casinos eren les quotes dels socis, l'explotació del cafè o consergeria, els espectacles de teatre, balls i cinema, el lloguer dels jocs de cartes, quotes extraordinàries de la festa major, donatius i donacions de particulars, entre d'altres.

Les despeses també eren diverses: amortitzacions del possible deute, compra de llibres per a la biblioteca, diaris, mobiliari, mercaderies per al saló cafè, retribució dels empleats o socis que s'ocupaven de càrrecs especials, la decoració i conservació dels locals, pagament d'impostos, col·laboracions benèfiques o festives...

Tanmateix, un dels objectius dels casinos era la formació cívica dels associats. Predominava la idea que el divertiment i les tertúlies, fins i tot aferrissades, no eren incompatibles amb el respecte a la persona i amb la utilització d'un vocabulari considerat correcte. El casino es basava en la tolerància i el respecte per tal que tothom es pogués expressar lliurement. Aquest principi d'impulsar les bones maneres no va ser només un principi teòric sinó que tot sovint es revisava i es sancionava els socis que l'incomplien.

2. ELS PRIMERS CASINOS

2.1. Casino La Industrial

Un dels primers casinos documentats i que representava l'alta burgesia cassanenca fou La Industrial, fundat el 1862 per tapers del municipi (Jaume Maymí, Antoni Morató, Nicanor Marull...) i ubicat al carrer Provincial, on després hi haurà la fàbrica de taps can Rich, fins a finals del segle XX. L'any 1898 el nombre d'associats era de 263, superant la mitjana dels dos-cents socis de la majoria dels primers casinos.

Els objectius del casino eren: *"Proporcionar a los individuos que la componen solaz y recreo por medio de la lectura de periódicos, libros, tomar café y otras bebidas refrescantes i juegos lícitos."* I també deixaven clar que estava prohibit discutir de religió i política.

La premsa de l'època va destacar la seva col·laboració en algunes campanyes benèfiques, la tasca en l'organització de la festa major i el desig d'intro-

2. *Lo Geronés*, 15 de juny de 1901.

3. *La Nueva Lucha*, 7 de novembre de 1888.

duir en el cafè casino novetats tècniques de l'època, com la llum elèctrica el maig de 1890, abans del gener de 1897, data de la inauguració oficial de l'enllumenat elèctric a Cassà.[4]

L'any 1905 es va dissoldre el casino i els beneficis de la liquidació de la societat, unes 3.425 pessetes, es van repartir entre els 198 socis que restaven. De l'esmentada liquidació podem conèixer quina era l'oferta laboral del casino, que era un conserge, un cambrer, un "corredor" –repartia informació als socis– i una "lavandera". Així informava del tancament del casino el diari La Lucha el 15 d'agost: "La comisión liquidadora del Casino La Industrial de Cassá de la Selva, participa que quedan puestos á la venta todos los utensilios existentes en el mismo asi como una hermosa Biblioteca, pudiéndose dirigir en el mismo local existente en la calle Provincial, 1 y 3, de Cassá de la Selva."

2.2. Casino Cassanense o Unión Cassanense

Aquesta entitat recreativa va ser fundada l'agost de 1862 i ubicada a la plaça de les Mesures. El 1887, un grup de joves del casino van fundar una entitat anomenada Terpsicore, en record de la musa de la dansa, per promoure diversions.

El gener de 1893 va passar a anomenar-se La Unión Cassanense, i es va reformar el saló principal, a càrrec del conegut decorador i pintor de Girona Salvi Camós. Però el juny del mateix any la premsa informava d'un incendi que va destruir pràcticament el cafè del casino i la sala de ball: *"En la madrugada de anteayer ocurrió en Cassá de la Selva un horroroso incendio en el edificio Salón de Baile contiguo al Casino La Unión Cassanense de aquella villa todo el cual ha quedado enteramente destruido, así como parte del que hay en el Casino, los muebles, los licores y demás efectos todo lo cual pertenecía al señor Rodá, vecino de aquella villa: las pérdidas han sido de mucha consideración, no teniéndose que lamentar ninguna desgracia personal, presumiéndose que el incendio ha sido casual, el cual duró cerca de siete horas. En los primeros momentos acudieron las Autoridades locales, Guardia civil, Somaten y todo el pueblo en masa y gracias al esfuerzo común se pudo evitar que se propagara el voraz elemento, á las casas vecinas, como ya habia empezado á hacerlo, creyéndose no poder evitarlo á causa de que estas tienen los techos de madera y depósito de paja cada una de ellas."*[5]

La clientela del casino era majoritàriament conservadora i monàrquica. L'any 1910 va participar juntament amb l'Orfeó Catalunya en diversos actes en contra de l'escola laica i de suport a la religiosa a la ciutat de Girona.

El nombre de socis mai va ser gaire elevat, 114 l'any 1898 i 99 el 1901, i va provocar la dissolució de l'entitat el setembre de 1911. Però l'antic propietari del local, Salvi Rodà, va obrir un nou cafè a la baixada del Municipi –avui baixada de Mossèn Jacint Verdaguer–, que el gener del 1912 es va convertir en un nou casino: el Círculo Cassanense, presidit per Joan Domingo i com a vicepresident Josep de Trinxeria. La junta directiva estava formada pel president, vicepresident, dos secretaris, tresorer, contador, bibliotecari i conservador.

El nou reglament destacava que l'objectiu era *"procurar a los socios el recreo y solaz compatibles con la moral y buenas costumbres"*. Les quotes dels socis eren de 12 pessetes mensuals i una entrada de 10 pessetes i cinquanta cèntims. També es va incloure una quota especial de 6 pessetes mensuals, anomenada "d'obrers", per facilitar el seu ingrés a la societat.

Els recursos econòmics per a l'obertura del cafè i bona part del mobiliari, les taules de marbre, havien estat aportacions de socis fundadors com Pere Vall-llobera, Josep Serra... que amortitzaven les seves accions quan la societat disposava de superàvit.

L'horari del cafè era de les nou del matí fins a dos quarts de dotze de la nit, però es podia tancar a les deu de la nit si no hi havia clients. Els preus eren econòmics, l'any 1913 un cafè valia 18 cèntims i 20 un cafè i copa. El cafè era gestionat per la mateixa societat, amb un conserge que cobrava 25 pessetes a la setmana i una persona responsable de la preparació del saló cafè els dies de concert i el cobrament de les mensualitats dels socis.

---

4. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 21 de maig de 1890.

5. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 14 de juny de 1893.

El Centre Econòmic estava situat al passeig Vilaret. Font: AMCS/Arxiu d'Imatges. Col·lecció Joan Maymí. Ed. Roisin.

Però el Cercle Cassanenc no va tenir gaire acceptació i és recordat amb el nom de can Misèria, can Sant Joan, *cafè dels rics* o dels *microbis*. Les actes conservades del 1912 fins al 1918 confirmen els problemes econòmics de la societat provocats per la manca de socis i, finalment, va desaparèixer.

2.3. Casino La Amistad

Situat al carrer Soleiador –avui Molí–. Va ser fundat el 1875 i el 1876 van aprovar el reglament: *"fomentar el trato mútuo entre las personas que la componen y procurarles instrucción y recreo ya sea en la lectura de periódicos y libros, ya en bailes de la sociedad, ya en juegos lícitos"*. Era molt conegut i popular per la seva sala de billar, biblioteca i els balls per la Fira de Santa Tecla.

A partir de 1903 no disposem d'informació, però el 1914 aquest era la seu del Centro Radical Instructivo o cafè dels radicals i la seu de la societat de ball La Red de Cupido, formada el 1911 per organitzar balls de societat o balls extraordinaris a la Sala Galà.

3. ELS GRANS CASINOS

A finals del segle XIX el món dels casinos experimentà uns canvis. Per una banda, es reduïa el nombres d'aquestes entitats recreatives, però, al mateix temps, apareixien nous casinos de dimensions espacials i humanes molt més grans. A principis del segle XX el Centre Econòmic i el Centre Unió Republicana es convertien en els dos grans casinos cassanencs.

3.1. centre econòmic

Va ser el segon gran casino cassanenc de finals del segle XIX i principis del XX, amb 245 socis l'any 1898 i 362 el 1903. S'inaugurà oficialment el 1889 i era batejat amb el nom de Centro Económico, mot que ja diu quelcom de la societat que representava l'alta burgesia cassanenca.

La seu del Centre Econòmic va ser itinerant: carrer Major, carrer de la Mel, el 1893; carrer del Molí, el 1903; les Barraquetes –a cal Noi Martí– el 1906, i finalment al passeig Vilaret, el 1919, convertint-se en un gran casino, amb un saló cafè, una sala de ball i un pati. Aquest edifici es va construir el 1918 i l'arquitecte va ser Isidre Bosch.

La primera reforma del Centre Unió Republicana a la plaça de la Coma. Font: AMCS/Arxiu d'Imatges. Col·lecció Joan Maymí. Ed. Roisin.

L'activitat recreativa era àmplia. Els balls de societat, els extraordinaris per la fira de Santa Tecla o la festa major, els balls de joves organitzats per la societat de ball La Joventut, a partir de setembre de 1920. Tampoc faltaven els concerts i les representacions dramàtiques al saló teatre.

Del seu protagonisme a la festa major destaca l'envelat que ubicaven al passeig Vilaret a principis del segle XX –a partir de 1902– i fins als anys trenta. La premsa gironina també va destacar un concurs de festa major, el 1913, en què es premiava *"la virtud, el trabajo y el mérito artístico"*; un concurs clarament amb una finalitat de beneficència. Els premis eren:

" - al hijo o hija residente en la villa, que sin otro auxilio que su trabajo, mantenga a sus padres imposibilitados de trabajar;

- para la viuda residente en la villa, que sin más medios que su honesto trabajo, mantenga y eduque o haya mantenido y educado mayor número de hijos

- persona (varón) residente en la villa que justifique haber ejecutado un trabajo - de verdadero mérito artístico

- persona (hembra) vecina de la villa, que acredite haber hecho un trabajo de mérito artístico reconocido. ... "[6]

En ser la típica societat burgesa, industrial i comercial es va donar molta importància als temes econòmics i socials. El febrer de 1906, quan la seu encara era a cal Noi Martí, s'inicien els cicles de conferències econòmiques amb la presència del diputat provincial Mariano de Linares, representant del catalanisme conservador i que un any més tard es va nomenar soci honorari del casino. Els temes de les xerrades eren diversos, amb especial èmfasi en la indústria surera, però també temes de vida quotidiana com per exemple, *Per què hem de fer sport?*, del periodista gironí Josep Elias, el novembre de 1913.

El març de 1929 la sala de ball del casino es convertirà en un dels cinemes més importants de Cassà,

6. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 3 de maig de 1913.

el Kursaal. L'empresa Cinaes, que gestionava moltes sales a tot Catalunya, com els cinemes Coliseu Imperial i Teatre Albèniz de Girona, decideix el mes de març adquirir el cinema Mundial de la Bisbal i oferir el nou espectacle al Centre Econòmic. Així ho anunciava la premsa gironina: *"la Cinaes adquiere el Cine Mundial de la Bisbal y el Centro Económico de Cassà de la Selva. La dirección e inspección de los nuevos locales incorporados a la Cinaes correrá, como los de la capital, a cargo de nuestros amigos señores Turón y Batalla, lo cual es otra garantía de tacto en la explotación y desarrollo del negocio y de respeto a los gustos y preferencias del público de nuestras comarcas"*.[7]

El 1931 l'efervescència republicana a Cassà després de la proclamació de la República era molt gran i el Centre Econòmic, el 10 de maig, decideix per unanimitat canviar el nom i passa a anomenar-se Centre Republicà Federal. Així argumentaven els membres de la comissió política el canvi:

"Ens plau donar el crit de victòria al dirigir la primera salutació a l'opinió republicana de Cassà. Des de diumenge dia 10 de maig, després d'una solemne sessió d'entusiasme, plena de grans ideals, el Centro Económico es tragué la investidura fictícia que el consumia i mostrà lliurement la seva ànima. La Junta general, després de sentir diverses opinions dels socis fonamentant la transformació de la Societat, basades principalment en les circumstàncies polítiques actuals, i en les conviccions republicanes de la majoria dels socis, acordà per unanimitat canviar el nom de Centro Económico pel de Centre Republicà Federal. Des de diumenge dia deu s'ha convertit una societat apolítica i simplement recreativa amb un centre polític que lluitarà noblement per consolidar la República com a forma de govern i per a aconseguir la federació autonòmica de les diverses regions espanyoles. I aquesta actuació volem que sigui eficaç; no purament negativa i demagògica. Volem fer una política de concòrdia unint més estretament els socis de l'entitat per defensar els seus interessos, sense renunciar mai als dos postulats bàsics de República i Federalisme. Volem, ademés, com a catalans, aconseguir la més àmplia autonomia de Catalunya en l'ordre polític, administratiu, econòmic, però formant sempre part de la Federació Espanyola...

Cassà de la Selva, maig de 1931. - La Comissió Política, Modest Puig, Lluís Soler, Josep Dalmàs, Ramón Turon, Josep Mestres Estañol, Francesc Pla, Ángel Gruart."[8]

Aprofitant l'avinentesa de la festa major del 1931, el dimecres 3 de juny el cinema del Centre Republicà Federal, el Kursaal, es convertia en el primer cinema sonor de Cassà. La premsa gironina va destacar la notícia:

"Para inaugurar el cine sonoro hoy miércoles día 3 en el elegante salón Kursaal Cinema, que la empresa Cinaes posee en esta villa, será estrenada la grandiosa Selección Cinaes sonora 'París', estrenada con ruidoso éxito en el Kursaal de Barcelona y de la que hizo los siguientes comentarios una revista professional..."[9]

Amb la clara politització de l'entitat van sovintejar els actes i conferències polítiques i de caràcter catalanista, destacant que el primer acte de la campanya pro Estatut de Catalunya a les comarques gironines va tenir lloc el dissabte 18 de juliol de 1931 amb la conferència *Contingut i abast de l'Estatut de Catalunya*, a càrrec de Joaquim de Camps i Arboix.[10]

Acabada la Guerra Civil l'edifici de l'antic Centre Econòmic va ser llogat a Francesc Barceló, de Llagostera, que gestionava el cafè i el cinema, que va passar a anomenar-se cine Victòria. A partir del 1944, el cafè el regentarà el cafeter i bon cuiner Narcís Cabarrocas, convertint-se en un dels cafès més significatius, cal Xef.

3.2. Centre Unió Republicana

3.2.1. De gran cafè a gran casino. De Cercle Recreatiu a Centre Unió Republicana

De les múltiples entitats recreatives només una ha aconseguit arribar als nostres dies: el "Centru", com és conegut popularment a Cassà. És un dels pocs casinos de la província que han superat el pas del temps, els canvis polítics i de mentali-

7. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 6 de març de 1929.
8. *L'Autonomista*, 5 de juny de 1931.
9. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 2 i 3/6/1931. *L'Autonomista*, 5 de juny de 1931.
10. *L'Autonomista*, 16 de juliol de 1931.

tat, i avui dia la seva activitat encara és important per al poble, conservant aquell aire d'antic cafè tranquil i, a la vegada, sorollós. Ha estat el casino més representatiu i popular del municipi. Diverses generacions han passat moltes hores en aquest local, moltes vivències, records i pot resumir la història de l'activitat recreativa i associativa de Cassà.

A partir de principis del segle XX es va convertir en el gran casino, amb un nombre d'associats molt superior a la resta d'entitats d'esbarjo, aconseguint la xifra de sis-cents socis durant la Segona República.

Inicialment, el Centre Recreatiu era un cafè a la plaça de la Coma, propietat de Salvador Cristià Barnés. El cafè era la nova oferta d'espai de trobada i d'esbarjo per a la població masculina que havia aparegut a la segona meitat del segle XIX. En un principi era el lloc de trobada de les classes burgeses, però a la llarga s'obrí socialment i es convertí en una necessitat gairebé diària.

Els cafès d'abans eren grans, espaiosos, amb un taulell llarg, taules de marbre i cadires. No eren com avui d'estada més aviat fugaç, sinó que s'hi anava *per matar les hores de lleure*. L'ambient era de cridòria, soroll, de fum dels *Ideals*, *Celtes* curts, les fàries, *senyorites*... S'hi jugava al dòmino, al billar, però la gran passió eren les cartes: el canari, el burro, la botifarra, el tresillo, el tuti, l'ànec... S'hi llegien diaris, eren apassionades les tertúlies "arreglant el país", com vulgarment es deia, i es comptava amb una persona de confiança: el cafeter i el cambrer.

El cafè també significava la fi del domini del vi i l'esclat de noves begudes com aiguardents i licors aromàtics que es produïen en destil·leries gironines com Anisats Duran de Cassà de la Selva. La cervesa i el *mussol* –barreja de cervesa i graciosa– també tenien adeptes. Però, sens dubte, el gran beuratge d'aquells locals i centre de les tertúlies era el cafè.

La inauguració del cafè Cercle Recreatiu de la plaça de la Coma va ser el diumenge 12 de juny de 1892, coincidint amb la festa major. L'edifici estava dividit en dues parts: un bloc de tres pisos destinat possiblement a l'habitatge i una part més ampla d'una sola planta amb una façana més decorada i on hi havia el cafè.

La premsa destacava les dimensions, la decoració i la modernitat de l'anomenat *cafè de la Coma* que havia estat construït per Salvador Cristià i projectat per l'arquitecte de Lloret Fèlix Torras i Mataró. La gestió i explotació del cafè era a càrrec de l'industrial Agustí Llach:

"El domingo 12, primer día de la fiesta, se inaugurará también el Círculo Recreativo construido por don Salvador Cristiá y Barnés y destinado á café-restaurant, el cual correrá á cargo del inteligente industrial don Agustín Llach.

El café-restaurant reunirá todas las ventajas y comodidades que reunir puedan los establecimientos de su índole de las capitales más importantes de España. No exagero al emitir tal concepto, pues he tenido ocasión de hacer un detenido estudio y durante él, no sabía qué admirar más, si los ricos jarrones adornados con plantas tropicales, los florones y las estatuas ó las hermosas y artísticas lámparas ó los grandes espejos, todo lo cual viene á formar el conjunto más bello que pueda imaginarse.

Este edificio ha sido obra del arquitecto de Lloret de Mar señor Félix Torras y Mataró, de los albañiles don José Coll y don Juan Casademont y del carpintero don Antonio Salva.

La obra de este último, sin intentar desmerecer la de los demás señores, muy al contrario, es la que ha merecido más los plácemes de los inteligentes en el arte de carpintería.

El ya Círculo Recreativo reúne como principal ventaja, la de hallarse situado en el punto más céntrico de Cassá de la Selva ó sea en la plaza de la Coma. Aun cuando no he intentado nunca echármelas de profeta, podría casi asegurar que el nuevo Círculo sera el que se verá más concurrido, y así lo esperan los señores Cristiá y Llach, los cuales pueden estar orgullosos de haber creado en esta población un establecimiento de tal importancia..."[11]

La façana exterior del nou cafè també contribuïa a la millora de la plaça de la Coma i era un dels edificis a engalanar en moments especials com per la festa major. *La Vanguardia* el 1895 destacava la decoració de la plaça que havia dissenyat la comissió de festes i de manera especial els edificis

11. *La Vanguardia*, 10 de juny de 1892.

de l'Ajuntament, les cases particulars de Manuel Llinàs, Pere Vall-llobera, Josep de Trinxeria i el cafè Cercle Recreatiu.[12]

Però el sentit emprenedor de la família Cristià va continuar i el juliol de 1895 la premsa gironina feia esment que al mateix solar del cafè ja s'hi havia posat la primera pedra d'un altre edifici destinat a teatre, seguint el projecte de l'arquitecte municipal de l'Ajuntament de Girona Martí Sureda, entre altres obres del qual cal destacar la projecció de la plaça de la Independència i, a Cassà, del cementiri.

De bell antuvi, el Cercle Recreatiu, el *cafè de la Coma*, va ser un espai utilitzat per fer-hi diversos actes i activitats a més del servei de cafè. Per exemple, el mateix 1895 els casinos Cassanenc i el Centre Econòmic s'ajuntaven per posar un envelat al jardí del cafè i oferir balls i concerts per la festa major. O bé, el concert benèfic al saló cafè el 6 de gener de 1896, organitzat per l'Ajuntament, l'església i les societats per ajudar els joves cassanencs que lluitaven a la guerra de Cuba.

El gener del 1896 es produïa una altra millora important a la plaça de la Coma, la construcció de l'Ajuntament, i l'1 de gener s'inaugurava el saló de ball del que més endavant seria el teatre del Cercle Recreatiu:

"El otro edificio público, es el salón-teatro de Círculo Recreativo, situado en el patio del café del mismo nombre y que ha venido a llenar el vacío que se notaba aquí. Aunque no terminado todavía el teatro, ayer primero de año, tuvo lugar la inauguración del salón, con bailes por la tarde y noche, los cuales se han visto concurridísimos y en especial favorecidos con la asistencia de la mayoría de nuestras paisanas que contribuyeron á dar realce al acto inaugural. El edificio resulta hecho expresamente para teatro, y así se observa un magnífico escenario grandioso, salón de forma rectangular con pequeño declive, dos galerías de primer y segundo piso de mucha elegancia, salón de descanso, palcos que están para terminar, etc."[13]

Aquest espai s'utilitzà inicialment per als balls, però també per a representacions d'un gènere musical teatral molt popular a Espanya i també a Catalunya, la sarsuela. El juny de 1896 s'inaugurava la temporada de sarsuela amb una companyia de Barcelona i amb l'obra *Un gatito de Madrid*.

Paral·lelament al creixement espectacular del Círculo Recreativo, el març de 1896 els republicans cassanencs es reunien al local de l'Orfeó Cassanenc del carrer del Molí per tractar de constituir un centre republicà. El 17 de desembre de 1896 el nou casino era legalitzat, presentant al Govern Civil de Girona el reglament de la nova entitat anomenada Centro La Unión Republicana. Del reglament es desprèn que era una societat política, instructiva i recreativa. Difondre l'ideari republicà, proporcionar un espai de lleure i esbarjo als socis i la voluntat d'impulsar la cultura i l'educació eren els seus objectius primordials. Es preveia la construcció d'un cafè que respectés la norma de no deixar jugar a jocs que no fossin permesos per les lleis vigents i, a llarg termini, un local propi per fer-hi reunions i les diverses activitats.

Representava el model de casino de clara tendència política i, en concret, republicana i socialment interclassista. Podien ser socis numeraris els homes de més de setze anys, republicans, de professió coneguda i que tinguessin capacitat econòmica per pagar les quotes d'entrada –2 pessetes i 50 cèntims– i anuals –6 pessetes– fixades. Per ser admesa la proposta d'entrada calia que estigués signada per dos altres membres, responsables del candidat que donaven fe de la seva condició i integritat. Per ser membre de la junta directiva era necessari saber llegir i escriure. Per tant, malgrat que hom considera el centre republicà com un casino de tots, inicialment les limitacions hi eren.

La inauguració oficial del Centro Unión Republicana va ser el diumenge 27 de desembre de 1896 i va comptar amb la presència d'un dels polítics més representatius del moviment republicà i president de la Primera República espanyola l'any 1873, Nicolás Salmerón. Els diaris *El Distrito* del Baix Empordà, el *Diario de Gerona de Avisos y Noticias* i *La Vanguardia* destacaven aquesta notícia i la bona rebuda del polític republicà a Cassà. Primer va inaugurar el nou casino ubicat al passeig de Vilaret i tot seguit es va desplaçar al teatre del Cercle Recreatiu on va fer un míting.

---

12. *La Vanguardia*, 8 de juny de 1895.

13. *La Vanguardia,* 6 de gener de 1896.

"... A ruego de los republicanos de dicha población el día siguiente el Sr. Salmerón se dirigió a Cassá. Indescriptible es el entusiasmo con que fue recibido por el pueblo en masa. Las calles todas estaban atestadas de gente que saludó con vivas y aplausos al Sr. Salmerón y le acompañó al Centro de la Unión Republicana, cuyo casino inauguró el ilustre visitante. Dirigiéndose a la Sala de la Coma en cuyo local celebrose el meeting. Completamente llenas estaban la platea i galerías..."[14]

"El señor Salmerón con sus acompañantes estuvo el Domingo por la mañana en Cassá de la Selva en cuya villa asistió á la inauguración del casino La Unión Republicana, con cuyo motivo dirigió la palabra á la concurrencia que llenaba aquel local."[15]

El primer president del casino va ser Ferdinand Barnés Calzada, propietari d'una de les fàbriques surotaperes de finals del XIX, i un any més tard de la seva constitució ja tenia uns 268 socis. La primera ubicació de la seva seu fou un local propietat de Miquel Dalmàs a la plaça Nova –actualment passeig Vilaret–, va passar a les Barraquetes el 1902, al carrer del Molí el 1907 i definitivament el 1912 a la plaça de la Coma.

El 3 de gener de 1897 el cafè Cercle Recreatiu era un dels protagonistes i, alhora, testimoni dels canvis del municipi que milloraven la vida quotidiana de la gent i avançaven el segle XX. S'inaugurava oficialment l'enllumenat elèctric a Cassà de la Selva i al vespre molts cassanencs gaudien d'una ballada de sardanes a la plaça de la Coma ben diferent: *"El pasado Domingo se inauguró oficialment el establecimiento del alumbrado eléctrico que dio el resultado que era de prever en vista del que ofrecieron las pruebas que previamente se habían celebrado. Al acto asistieron todas las autoridades, el clero parroquial y el vecindario en masa, que por la noche bailó sardanes en la espaciosa plaza de la población á la intensa claridad de los focos de quinientas bujías que allí se han colocado."*[16]

El diumenge 14 de març de 1897 s'inaugurava oficialment el teatre del Cercle Recreatiu i es convertia en l'edifici per a espectacles més gran del municipi, amb una gran cabuda per a 480 persones. La premsa destacava l'escenògraf, un pintor de Barcelona, malgrat que no s'esmentava el seu nom. Modesta Cristià recordava l'any 2013 la data de la inauguració del teatre i les seves principals característiques: "A fora baixant les escales i passat el pati, arribaves a l'entrada del teatre, construït més tard que el cafè, cap al 1897. L'interior, preciós, amb platea i les seves butaques. Després, dos pisos, al primer cinc palcos: un de l'Ajuntament, un per a la junta del "Centru" i un altre per al propietari, i els altres dos es llogaven."

El teatre es trobava, a les darreries del segle XIX i principis del XX, en la que es podria qualificar d'època d'or. Cassà, i en general moltes poblacions de Catalunya, veu augmentar el nombre d'aficionats al teatre, que es convertia en una de les diversions primordials. El Cercle Recreatiu va tenir un paper important a l'hora de fomentar l'afició per aquest art. Les millors companyies dramàtiques i actors desfilaren per l'escenari del seu teatre, com la companyia del Teatre Romea de Barcelona, el juliol de 1898, amb Enric Borràs, l'actor català més representatiu de l'època.

També continuaven les sarsueles, espectacle líric clarament popular i que va exercir una forta atracció entre els cassanencs. Les millors companyies deixaven un bon record ja que posaven davant dels ulls del públic un espectacle aparatós, amb molts artistes i un gran muntatge escènic. El maig de 1899, després de moltes instàncies de cassanencs a l'empresa del Teatre Principal de Girona, es va poder gaudir al teatre del Cercle Recreatiu d'una de les sarsueles més famoses, *El rey que rabió*, que estava triomfant a la capital gironina.

El cafè Cercle Recreatiu a finals del segle XIX i principis del XX es convertia en el gran cafè de Cassà de la Selva i, alhora, actuava com un casino amb moltes propostes lúdiques com els concerts al cafè, els balls, el teatre... A més moltes iniciatives privades i públiques van trobar una bona acollida en el cafè de la Coma. Els casinos i altres entitats utilitzaven aquest gran espai polivalent que significava el "Centru" per organitzar moltes de les seves activitats.

---

14. *El Distrito,* 2 de gener de 1897.
15. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 29 de desembre de 1896.
16. *La Lucha*, 6 de gener de 1897.

El 29 de juny de 1902 tenia lloc un gran acte commemoratiu del primer aniversari de la mort de Josep Vilaret, el director del Col·legi Politècnic, amb la participació de l'Ajuntament, el Col·legi Vilaret, els casinos Centre Unió Republicana, La Industrial i la societat coral La Tenora.

La coral La Tenora va oferir diverses vetllades musicals al teatre sempre amb molt d'èxit, malgrat situacions, a vegades, adverses. Curiosa és la notícia de la premsa gironina, el febrer de 1905: *"Agradable y amena fue la velada que la sociedad coral La Tenora celebro el día 26 del corriente en el salón teatro del Círculo Recreativo, viéndose bastante concurrido á pesar de estar la población convertida en verdadero hospital á causa de la enfermedad del dengue."*[17]

El teatre del Cercle Recreatiu també va ser el lloc on van tenir lloc moments decisius de l'economia cassanenca i gironina, en especial les campanyes de suport a la indústria surotapera. L'any 1906 va ser molt intens el debat aranzelari i la política proteccionista del govern. El 21 d'abril, al teatre, es concentraven unes mil persones que representaven els empresaris i els obrers del suro de les comarques gironines.

El diumenge 29 de juliol, un altre míting amb presència de la patronal Foment de la indústria surera, diverses entitats locals com el casino Centre Econòmic, entre altres. Després de l'acte, l'alcalde de Cassà, Francesc Vidal, enviava un telegrama al govern espanyol:

"Alcalde de Cassá de la Selva (Gerona) á Excmos. señores Presidente Consejo Ministros y ministros Estado y Hacienda. - Madrid.

Convocados por Consejo General Fomento Industria Nacional corcho taponera mitin asistiendo representaciones comarcas y pueblo en masa, acordóse elevar á Vuecencia atenta súplica de que con toda premura conciértense tratados comerciales con demás naciones logrando desaparezcan derechos aduanas sobre tapones y corcho elaborado ó su reducción, por lo menos, á tercera parte tipos actuales prohibitivos, del contrario crisis aguda que sufrimos se agravará produciendo inminente ruina poblaciones que viven al amparo de esta industria, la mas genuinamente española y la mas olvidada de los Gobiernos."[18]

Exemplars de la biblioteca del Centre Econòmic que es conserven a l'Arxiu Municipal de Cassà. Autora: Dolors Grau.

La tardor del mateix any continuava la crisi econòmica i al setembre La Tenora va organitzar un concert solidari al Cercle Recreatiu per ajudar els obrers sense feina "... el salón-teatro del Círculo Recreativo estaba cuajado de gente, teniendo una numerosa y selecta representación del bello sexo que daba mayor realce y brillantez á tan humanitaria fiesta; fiesta que bien pudiéramos llamarla del

17. *La Lucha*, 2 de març de 1915.

18. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 3 d'agost de 1906.

La part de davant del Centre Recreatiu, a l'antic Centre Unió Republicana i Círculo Recreativo, a la plaça de la Coma, reconvertida en envelat durant una Festa Major dels anys quaranta. Font: AMCS/Fons L'Abans-Cassà. Teresa Llorens.

partido liberal, (pues la clase reaccionaria brilló por su ausencia)... El resultado de la recaudación superó las esperanzas de los iniciadores del acto".[19]

Aquests primers anys del segle XX, el casino Centre Unió Republicana seguia creixent i la gran majoria dels actes polítics o lúdics es feien al Cercle Recreatiu. Cal destacar una campanya de suport a la Solidaritat Catalana, el setembre de 1906, primer gran moviment unitari del catalanisme polític; un gran míting polític del líder republicà Nicolás Salmerón, que tornava a Cassà l'abril de 1907; o el ball de diumenge de Pasqua, el 27 de març de 1910, en què es va fer la presentació i primera actuació de la Cobla Principal de Cassà.

Aquesta estreta relació entre el Cercle Republicà, la família Cristià i el casino La Unió Republicana es consolidà i l'any 1912 unien llurs destins. El cafè es convertia en la seu definitiva del Centre Unió Republicana. Les fonts escrites de la premsa de l'època confirmen aquest desenllaç corroborat pel record de la Modesta Cristià:

"El pare anava cada dia al cafè de la Coma, un cafè que ja havia fet el meu besavi, Salvador Cristià Barnés. Posteriorment passaria al seu fill, Josep Cristià Marimon, i finalment al seu nét, Josep Cristià, el meu pare. Inicialment aquell edifici era una casa, i el besavi la va comprar i va fer construir el cafè, a l'entorn de l'any 1892, i no seria fins a l'entorn de l'any 1910 que passaria a l'avi Salvador. De fet, a casa n'eren els propietaris, però ho tenien llogat. Així mateix, els primers anys el cafè es deia Círculo Recreativo, i en el temps de l'avi

19. *La Lucha*, 14 de setembre de 1906.

Salvador, aproximadament cap a l'any 1912, ja se li va posar Centro La Unión Republicana."[20]

3.2.2. El Centre Unió Republicana: el Gran Casino

A partir del 1913 el Centre Unió Republicana indiscutiblement es converteix en el gran casino cassanenc i es reformava tota la façana i s'ampliava la sala cafè. L'edifici exteriorment es convertia en el punt de referència de la plaça de la Coma i l'interior no desmereixia la gran façana.

La sala cafè o, popularment, la sala de prendre, era el nucli bàsic del casino. Un espai de dimensions considerables i amb els elements propis d'un bon cafè: un llarg taulell, taules de marbre i cadires, el billar, un arrambador de fusta, les pintures del cassanenc *Benet pintor*, miralls. Al bell mig, un gran llum, una taula rodona coneguda com la taula dels mandamás. A les taules no hi mancaven els platets amb uns terrossos de sucre i les ampolletes de rom o canya...

El Centre Unió Republicana, ara a la Coma, va seguir amb la voluntat de fomentar i d'organitzar actes culturals i educatius. El maig de 1912, aprofitant les reformes de l'edifici, plantejava un espai adreçat a escoles. Això ho informava el *Diario de Gerona de Noticias y Avisos: "La Junta directiva del Centro de Unión Republicana de Cassá de la Selva, ha dirigido una invitación al ilustre diputado á Cortes D. Melquíades Alvarez para que asista á la inauguración de las reformas de su local destinado á escuelas."* Segurament, aquest espai estava ubicat al pis de dalt, on hi haurà la biblioteca i la residència del conserge.[21]

El foment d'una bona biblioteca era un altre exemple de la voluntat instructiva del casino. Dissortadament no disposem d'informació dels inventaris de llibres, revistes i diaris, però sí del record de Modesta Cristià:

"... mitjançant una escala pujaves al pis, i a dalt, en un extrem hi havia les dependències del conserge, que vivia allà, que era en Pantu, i un alte, la biblioteca. L'estança que albergava la biblioteca era més aviat llarga, de manera que hi havia un espai per a la gent gran, i un altre més petit per al jovent. Ocupant bona part de l'espai, hi havia una taula que no era plana, sinó que permetia llegir els llibres com si ho fessis amb faristol..."

Les conferències culturals, les activitats d'esbarjo col·lectiu i organitzat s'incrementaven. El teatre amb companyies reconegudes del Teatre Romea de Barcelona, les *varietés*, els concerts i, sobretot, els balls, que eren esperats especialment per la joventut i, fins i tot preludis amorosos que solien començar seguint i escoltant la música d'orquestra. L'organització dels balls de carnaval el 1931 anomenats *Balls d'amor al clar de la lluna* són bon exemple del sentit festiu de l'entitat. Tanmateix, el casino també va ser la seu o va donar aixopluc a les penyes, colles i a altres formes de sociabilitat que apareixien, com la Penya d'Escacs de Cassà, el 1931.

El Centre d'Unió Republicana va ser sempre un casino totalment obert al poble, col·laborant en tot tipus d'activitats benèfiques, lúdiques, culturals i, fins i tot, reivindicatives. Ha deixat mostres de la seva participació i voluntat filantròpica o solidària, com per exemple: l'estiu de 1931, la junta directiva presidida per Guillem Burset va organitzar una campanya per recollir diners per ajudar els obrers aturats del municipi en plena crisi econòmica.

Un esment especial és la vinculació amb la festa major. Fins a la Guerra Civil la participació de l'Ajuntament en les festes del poble –festa major i fira de Santa Tecla– no era gaire significativa i el pes organitzatiu i de finançament anava a càrrec d'algunes entitats locals. Foren els casinos com el Centre Cassanenc, el Centre Econòmic o Centre Republicà Federal, els casinos L'Amistat i La Industrial al segle XIX i, sobretot, el Centre d'Unió Republicana, els responsables d'oferir un ventall de possibilitats festives.

A més de fer actes a l'interior del cafè o a les sales de ball adreçats als socis, durant molts anys van organitzar, finançar i oferir molts actes lúdics oberts a tots els cassanencs i els nombrosos forasters que ens acompanyaven. El programa de "festeigs" del Centre Unió Republicana del juny de 1928 n'és un exemple: del diumenge al dijous

---

20. MAYMÍ, Josep (2014). Josep Dalmàs. *Un model de gestió política. Ajuntament de Cassà de la Selva*. Col·lecció Manuel Tolosà. Pàg. 48. L'Abans. Ed. Efadós. 2006. Entrevista 19 de setembre de 2013.

21. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 7 de maig de 1912.

de Corpus varen programar deu audicions de sardanes a la plaça de la Coma, al passeig Vilaret i també a la plaça Petita; una serenata al passeig Vilaret, set concerts i cinc balls amb les orquestres Fatxendes de Sabadell i La Principal de Cassà. A més, dues funcions teatrals amb la companyia del Teatre Novetats de Barcelona.

La societat cassanenca reconeixia el lideratge del Centre Unió Republicana i no eren excepcionals els intents d'involucrar l'entitat en actes reivindicatius. El 1918 i 1920 va ser un període de molta conflictivitat laboral i social a Catalunya i Espanya; enfrontaments entre sindicats i patronals, acomiadaments de treballadors, locaut o tancament de fàbriques per part dels empresaris. A Cassà, a finals de 1919 es van tancar diverses fàbriques de suro i es van acomiadar uns tres-cents obrers. Les conseqüències socials i econòmiques van afectar tot el poble i també el "Centru", que respirava aquest ambient d'incertesa i de crispació. La premsa gironina se'n feia ressò:

"Después de tres días de asechanzas por parte de conocidos elementos que se reúnen en el Centro Republicano de aquella villa, el jueves pasado al regresar del trabajo algunos patronos se vieron agredidos por un grupo numeroso de sindicalistas."[22]

Els polítics i autoritats institucionals també eren conscients del lideratge del casino republicà i era habitual que en qualsevol visita a Cassà fos imprescindible visitar-lo. El diumenge 13 de setembre de 1931, Marcel·lí Domingo –ministre de la Segona República– visità Cassà de la Selva i el Centre Unió Republicana: *"... caravana de automóviles que acompañó al ministro a Cassá de la Selva en donde fué recibido por el pueblo en masa. Visitó el Centro Republicano improvisándose una recepción"*[23]. El comissari de la Generalitat, Amadeu Oliva, el juny de 1936, en plena festa major, era rebut per l'Ajuntament i tot seguit al casino republicà: "Fou rebut a les Cases Consistorials per les autoritats de la localitat les quals li donaren la més afectuosa benvinguda. El senyor Oliva i acompanyants visità el Centre d'Unió Republicana de Cassà de la Selva, on rebé nombroses comissions que anaren a saludar-lo."[24]

El Centre Unió Republicana no va abandonar mai els seus orígens, la política i la defensa de l'ideari republicà. Va organitzar molts actes i conferències polítiques i també, en algunes ocasions, criticava o fiscalitzava la gestió d'alguns diputats provincials o a les Corts espanyoles. Un exemple és aquesta carta del desembre de 1916: *"El Centro de Unión Republicana de Cassá de la Selva, en junta general ha acordado hacer constar en Acta el disgusto con que ha visto la actitud pasiva del diputado a Cortes don Eduardo Fernández Del Pozo y su abandono en la defensa de los intereses del Distrito de Gerona, declarando por este motivo que le retira la representación de los republicanos de Cassá de la Selva. El acuerdo ha sido ya notificado al interesado."*[25].

Els anys de la Segona República grans personalitats polítiques i del republicanisme van omplir el saló teatre del casino cassanenc. El dissabte 25 de febrer de 1933, Miquel Santaló, primer alcalde republicà de Girona –ERC–, ministre del govern espanyol i conseller de la Generalitat, valorava en una conferència l'experiència dels dos primers anys de República.

El gener del 1936, Santaló tornava a Cassà i era el protagonista d'un gran acte d'afirmació catalanista republicà d'esquerres –Front d'Esquerres o Front Popular–. L'acte estava ple de gom a gom, amb comissions de Llagostera, Riudellots, Campllong i altres pobles.

La gran majoria dels socis del Centre Unió Republicana eren simpatitzants d'ERC, el partit hegemònic de Catalunya. L'octubre de 1931 el president de la societat, Guillem Burset, desmentia la vinculació del "Centru" amb el partit de Macià i Companys:

"Habiendo aparecido en el diario 'L'Opinió', el Centro de Unión Republicana Cassanense como entidad adherida a la Izquierda Republicana de Cataluña, debemos aclarar que tal entidad, formada

22. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 7 de novembre de 1919.

23. *L'Autonomista*, 14 de setembre de 1931.

24. *L'Autonomista*, 9 de juny de 1936.

25. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 27 de desembre de 1916.

por 600 socios de distintas tendencias dentro del republicanismo, no está afiliada a ningún sector político. El Presidente, Guillermo Burset."[26]

El gener de 1938, en plena Guerra Civil, es va celebrar una assemblea extraordinària per decidir la posició política de la societat. Alguns socis demanaven que es mantingués la neutralitat per "considerar que en els moments actuals no havien de cercar-se desavinences entre els sectors antifeixistes", però per majoria va aprovar-se la proposició d'adherir-se a ERC de Catalunya.

El gener de 1939 Catalunya era ocupada per les tropes franquistes i sotmesa a un règim especial d'ocupació. Els casinos i les societats en general van estar sotmesos a un rigorós examen per tal de determinar la seva ideologia i el seu paper durant el conflicte, i depurar-ne els elements considerats subversius. Tota l'estructura associativa va ser suplantada per les organitzacions del nou règim.

El Centre Unió Republicana no serà clausurat, però com a la majoria dels casinos es va destituir l'anterior junta directiva i es va obligar a canviar el nom de la societat; a partir d'ara s'anomenarà Círculo Recreativo.

En els seus inicis presidit per l'alcalde de Cassà Josep Mestras Martí, va representar l'oligarquia política i econòmica del municipi. Els nous estatuts, el 1942, deixaven clar el control ideològic del nou règim dictatorial: *"Para ser socio del Círculo Recreativo, es necesario sujetarse a lo prescrito en este Reglamento, no ser menor de quince años, ser afecto al nuevo Estado y satisfacer, por derecho de entrada, la cantidad de 2,50 pesetas."*

26. *L'Autonomista*, 20 d'octubre de 1931.

7. ESCOLES I MESTRES DE CASSÀ DE LA SELVA[1]

David Pujol i Fabrelles

La història global de l'ensenyament a Cassà de la Selva està per fer. Hi ha, certament, alguns treballs interessants –uns publicats i, d'altres, inèdits– que ajudarien molt l'investigador que volgués emprendre aquesta tasca. A més, la documentació existent de temàtica educativa a l'Arxiu Municipal és rica i abundant i, per tant, això també facilitaria la feina. Aquest article és només una primera aproximació al tema, sense cap més pretensió que la de donar a conèixer algunes notícies esparses sobre els mestres i les escoles de Cassà i, potser, qui sap, la d'animar algú a fer-ne un estudi més aprofundit. Comencem, doncs.

Les primeres dades. Les dades més reculades que hem trobat sobre l'ensenyament a Cassà són del 1702. Miquel Juanola explica que aquesta primera notícia apareix a la consueta de l'església parroquial de Sant Martí, malgrat que no hi consta si el mestre era clergue o seglar. Tenia concedit el 'dret de portar la creu' en els enterraments, que implicava cobrar tres sous per cada sepel·li. En el cas dels albats aquest dret el tenien els escolans. També gaudia d'altres beneficis eclesiàstics, com per exemple cobrar per assistir a algunes funcions religioses. Aquestes prebendes del mestre venien d'abans del segle XVIII, d'un conveni signat pel Consell Municipal, la parròquia i el mestre.

El viatger Francisco de Zamora, que va passar prop de Cassà de la Selva l'any 1790, només escriu, en el llibre *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, que un pagès de Caldes de Malavella li havia explicat que Cassà era un poble de carrers amples, amb unes cinc-centes cases i vuitanta teixidors de lli. Com que no el visita, no diu res de l'ensenyament, com fa a vegades d'altres pobles.

Les primeres notícies documentades sobre l'ensenyament públic, desvinculat de la parròquia, són del segle XIX, concretament del 1841 en el cas dels nens. En aquest sentit, reproduïm el text de 8 de gener de 1841, extret del llibre d'Acords Municipals: *"Constituido este Ayuntamiento en cesión ordinaria y leidas las ordenes del Gobierno que no ofrecieron novedad, el señor Alcalde Presidente dijo: que á motivo de haberse presentado en esta Villa D. Salvador Costa para enseñar en unión de D. Joan Navarro a los muchachos de la misma, consideraba oportuno formar un escrito sobre la promesa y obligaciones que debe recaer a dicho Ayuntamiento y señores maestros.*

En vista de lo que por unanimidad se acordó lo siguiente:

1. Primo: Deberan tener escuela 3 horas por la mañana y 3 en la tarde no pudiendo dejar de tenerlo mas que los dias de obligación de oir misa.

2. Otrosí: Deberan enseñar e instruir a los discipulos en lo civil y moral aconsejarlos, lo vil y lo inutil evitarlos.

3. Deberan enseñar gramática latina y castellana, aritmética, leer y escribir, percibiendo por dichas dos gramáticas 12 reales de vellón por discípulo, 4 reales por la aritmética, 2 para leer, y 4 para leer y

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 30 de març de 2019.

escribir, sin límites el precio para enseñar a los que no vaÿan a la(s) escuela(s) ni a los forasteros de esta villa y su término.

4. Otrosí: Percibirán dichos Maestros 190 reales de vellón de esta villa, 10 reales de vellón del Hospital de la misma, 40 reales de vellón de cierta causa pia den Xiberta y las entradas de la Yglesia, teniendo defecto obligación de acistir a todas las funciones de ella incluso los funerales, pudiendo substituhirlos un muchacho los dias de escuela.

5. Otrosí: Deberán enseñar gratis a 14 dicípulos que los designará el Ayuntamiento con el Cura Párroco. De todo lo que ha sido requerido formar este auto que fecho ha sido en Cassá de la Selva a los ocho enero de mil ochocientos cuarenta y uno."

Salvador Costa cobrava del Comú 2.026 rals (506,50 pessetes) l'any, 106 rals (26,50 pessetes) de l'Hospital i 426 rals (106,50 pessetes) de la causa pia Xiberta, amb l'obligació d'ensenyar gratis 14 alumnes que designaven conjuntament el Comú i la parròquia, d'entre els més pobres de la vila. En total, cobrava, doncs, 639,50 pessetes. Hem trobat documentat que tenia un ajudant, però no en sabem res més.

L'ensenyament de les noies. L'ensenyament de les nenes data del 1858 i sabem que l'any 1859 la mestra era Gertrudis Casabó. Un inventari de 1859, custodiat a l'Arxiu Municipal, demostra la pobresa material de l'escola de nenes: *"Cuadro del crucifijo, cuadro de S.M. la Reina, seis mesas con 18 tinteros, treintiseis muestras com marco y tres sin él, un sillón, siete mapas, una colección de carteles, dos pizarras, tres punteros y tres libros (uno de cuentas, otro de matrícula y otro de inspección)."*

Hi va haver un projecte, frustrat, de construir una escola per a les noies, signat per l'arquitecte Martí Sureda i Deulovol. D'aquesta escola se n'havien d'ocupar les germanes de l'Escorial (de Vic). S'hi havia de fer un jardí *"de diez metros de ancho o mayor si se quiere, con una longitud ilimitada; cuyo espacio, y todo el entorno del edificio, para mayor abundamiento podrá poblarse de árboles, arbustos y plantas odoríficas a propósito para la purificación de la atmósfera"* (14 de maig de 1858). Hi havia d'haver una vintena de taules, per una dotzena de nenes: per a més de dues-centes nenes, doncs. El cas és que aquest projecte no es va executar i el 1863 la trobem situada al carrer d'Avall i en d'altres llocs, de lloguer.

La primera vegada que l'escola de nenes va tenir local propi va ser el 1885, al Jutjat Vell, on ara hi ha el Casal dels Jubilats. El solar de la Baixada de la Coma va ser cedit gratuïtament per Josep Dalmau, Pere Frigola i Joan Lloret el 10 d'agost de 1884.

Hi ha un text, extret del llibre de Miquel Juanola *Reportajes históricos de Cassà de la Selva*, que és interessant per comprendre l'estat de l'ensenyament de les noies al poble: *"Hubo una larguísima temporada en la que la escuela de niñas bordeó el desastre definitivo. La matrícula escolar, constituïda por un centenar de niñas, quedó reducida a un número tan insignificante como el de ocho. Fue su causa el desdichado comportamiento de la señora maestra, que dio motivo a un expediente disciplinario en la tramitación del cual se puso de relieve la extremada desvergüenza de la inculpada. A un atento escrito que le fue dirigido, contestó mandando por conducto de una de sus educandas un excremento asqueroso envuelto en un papel."*

El col·legi de les monges. El març de 1863 les monges del Cor de Maria van instal·lar una escola a Cassà. Primer, en una casa del carrer del Raval i, tres anys més tard, al carrer d'en Nyol, avui Germà Agustí. S'hi van estar fins al 1978, quan part del seu alumnat es va integrar a La Salle. Quan arribaren a Cassà ja tenien un col·legi a Olot i a Girona. Van arribar cinc monges, per influència del rector Deulonder, que havia aconseguit el suport de persones benestants del poble.

Per tal de contextualitzar la situació de l'ensenyament a Cassà en aquesta època és interessant un text del 8 de setembre de 1861, escrit pel mestre de les escoles públiques Domingo Pascual: *"El estado de abandono en que se halla la enseñanza en esta villa, es origen de males que mas tarde deben llevarle fatales consecuencias: estos cinco meses que han transcurrido sin cubrir la vacante que en mala hora dejó su digno maestro, han bastado para borrar los escasos conocimientos que tenia adquiridos la niñez, la cual no podrá menos cuanto adulta de pedir cuenta a los autores de sus perjuicios, como lo piden hoy sus padres fundadamente. Como la causa ocasional considerola debida al poco celo que desplega la junta de estudios, revés de la medalla de sus antecesores y al espiritu de retroceso que desgraciadamente se observa en este pueblo, no puedo menos de dirigirme á V. á fin de que se digne dar el mayor impulso posible á la instrucción, necesitándose para ello el nombramiento de otra junta, que á la par que goze de más*

aptitud, pueda y tenga más celo en el desempeño de su cometido." L'any següent, aquest mestre es queixava *"del mal estado en que se encuentra el techo del salon de la escuela que tiene el honor de dirigir"* i en demanava la reparació.

El col·legi de La Salle. Els primers tres germans de la Salle (Jéron Augustin, Servus-Dei i Fabricià) van arribar a Cassà el 1881. Un any abans s'havia constituït una societat (Protectora de la Juventud), presidida per l'advocat Joan Almeda, que va donar suport al projecte de nova escola. La casa la van cedir el matrimoni format per Joan Almeda i Dolors Güytó. Es va anomenar col·legi Sant Josep. El primer curs començà amb 77 alumnes i es va acabar que ja eren 141. Hi va haver tensions perquè la Protectora deia que s'havia de cobrar als alumnes i, en canvi, els germans creien que l'ensenyament havia de ser gratuït. Va guanyar el criteri de la Protectora i, a canvi, es va prendre l'acord que cada any es regalaria un porc a la comunitat. El porc havia de fer com a mínim 300 lliures (120 kg). L'acord es va respectar fins entrat el segle XX.

Després d'inaugurats uns nous locals (l'escola de mica en mica es va anar ampliant, al llarg dels anys) va esclatar una altra crisi dins la Protectora, per discrepàncies polítiques i religioses. El 1887 l'escola es partí i un centenar d'alumnes van marxar-ne, per anar al nou centre que es va crear: el Colegio Politécnico Casanense (popularment, escola Vilaret). La primera ampliació de La Salle, del 1906, es va dur a terme recaptant fons entre la gent rica del poble (es van reunir 30.000 pessetes). Per un document conservat a l'Arxiu Municipal sabem que aquest mateix any 1906 al centre s'hi impartia Història de Catalunya.

Hi ha dos elements característics de l'escola, en aquesta època: el senyal i el bitllet d'honor. El senyal era un estri de fusta amb un punter en forma de palanca que, per acció d'una corda cargolada, en ser polsada, produïa un so característic. Es feia servir per indicar si se sabia o no la lliçó, cridar l'atenció dels alumnes, exigir silenci... Se l'anomenava 'l'estimulador del silenci'. Es feia servir a les escoles de La Salle d'arreu del món. El bitllet d'honor servia per reconèixer els mèrits aconseguits en l'estudi, la bona educació, la puntualitat i altres valors de convivència i treball.

El Casal era l'escenari públic per als concorreguts exàmens de La Salle. També s'hi feien exposicions escolars que tenien molt ressò per la qualitat i abundància dels materials exposats. El 1957 es va crear l'Agrupació Coral La Salle. Els padrins foren Josep Albertí i Cinteta Masgrau. Paral·lelament a la coral va néixer una secció teatral, que representava cada any els Pastorets i altres obres i sarsueles.

El col·legi Vilaret. Ja hem dit que el 1887 es va crear el Colegio Politécnico Casanense (segons el testimoni de la Catalina Bosch, popularment *La Politècnica*), que es va nodrir, en un primer moment, dels alumnes que van marxar de La Salle. La societat que es va crear estava presidida per Salvador Cristià. El primer emplaçament va ser al carrer Major, núm. 1 (a casa de Camil Deulonder), on ara hi ha la farmàcia Frigola. La línia de ferrocarril Sant Feliu de Guíxols-Girona es va inaugurar

Projecte no executat de l'any 1858 d'una escola de capacitat per a dues-centes nenes, annexa a l'hospital del carrer Raval. Font: AMCS, Administració General.

Vista general de l'interior d'una aula de l'escola La Salle, a les primeres dècades del segle XX. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Joan Maymí i Coloreu. Autor: Emili Canet.

poc després, el 29 de juny de 1892, i va funcionar durant 77 anys.

El fundador de l'escola, Josep Vilaret i Vila (1839-1901), havia nascut a Calonge, en una família de tapers. Va estudiar per mestre a la Normal de Barcelona i va treballar a Avinyonet (Penedès), a Barcelona i a Llançà. El seu sistema d'ensenyament es basava en la no utilització dels llibres de text, el laicisme, l'educació activa, el contacte amb la realitat... Va ser una persona important en la vida social i cultural de la vila: col·laborà en l'establiment de la cooperativa de consum La Protectora, va donar la idea de fundar la coral La Tenora, col·laborà en la creació de la Benéfica Liberal Cassanense i va escriure diversos llibres, donats a l'Arxiu per l'Elisa Vilaret: *El compañero de meritorio, La gramática en escena, Máximas y consejos en verso para la buena educación moral de la niñez i Mi compañero de escritorio*. Al dossier del núm. 19 de la revista *Gavarres*, del 2011, hi ha el testimoni de la Modesta Cristià, que explica que l'ensenyament era en castellà, però que els dijous es feia tot en català. Amb tot, a l'Arxiu Municipal es conserven, gràcies a la donació de Carme Barnés, diverses llibretes de l'escola Vilaret. N'hi ha amb la portada en castellà i d'altres en català, però el contingut és sempre en castellà.

La Modesta explica que havien fet sortides a Empúries, a Blanes, al far de Sant Sebastià, a Palafrugell... "A l'estiu eren mitges vacances, perquè a les tardes sempre érem allà, ens explicaven contes..., era com una guarderia, però als matins sempre era el mateix, sempre vàrem tenir col·legi, tot l'any. No es tancava mai de la vida."

Durant un breu període de temps l'escola Vilaret es va traslladar al carrer Marina, núm. 6, en una propietat de la família Oller-Gispert. En deien a can Paró perquè la finca havia estat d'un tal Gasparó. El 1912 es va traslladar a la carretera Provincial, a casa de l'Esteve Bou, a on posteriorment s'edificà la fàbrica de can Rich. L'escola va tancar l'any 1934, després de morir la Teresa Pijoan, que era de l'Escala i que popularment era anomenada *doña* Teresita.

Una dada d'aquests anys que estem ressenyant: l'any 1900 a Cassà hi havia un 51,3% d'analfabets; el 1920 havien baixat a un 32,1%; finalment, el 1940, eren un 21,1%. Aquestes xifres eren més elevades en el cas de les noies que en el dels nois.

Projecte de l'any 1895 de l'escola a la plaça de la Coma, al primer i segon pis de l'Ajuntament. Font: AMCS, Administració General.

Alumnes de l'escola Cervantista. AMCS, Arxiu d'Imatges. Fons L'Abans - Cassà. Família Pica Rincón.

El Centro Radical Instructivo va fundar l'any 1912 una escola laica, anomenada escola Cervantista, que va funcionar fins al 1919. Font: AMCS, Fons Administració General.

Segell utilitzat per l'escola pública de nens de Cassà de la Selva a primers de segle XX. Font: AMCS, Administració General.

Les escoles de nois. El març de 1895 l'arquitecte Manuel Almeda va signar un projecte per reformar l'Ajuntament (a la planta baixa de l'edifici) i les dues escoles de nens de la vila (al primer i segon pis). Cada escola tenia capacitat per a un centenar d'alumnes. El 1906 (11 anys després de reformar-se les escoles) assistien a l'anomenada l"escola número 1" un total de 55 infants i 33 adults. A l'anomenada "escola número 2" n'hi anaven 38 i 12 adults. A l'escola de nenes n'hi assistien 56. A l'escola pública, doncs, hi anaven uns 150 infants, mentre que a la privada n'hi anaven uns 600. La proporció era, doncs, d'un 20% dels infants a les escoles públiques i d'un 80% a les escoles privades.

En aquest mateix sentit, a la biblioteca de l'escola pública, de 282 obres que s'hi ressenyen, només una (*Pronostich català, almanach*, 1861) és en català. Això pot donar pistes sobre la realitat del català a l'escola en aquells anys: presència escrita pràcticament nul·la.

El Centro Radical Instructivo. De l'any 1911 al 1920 va existir a Cassà un Centro Radical Instructivo. Els socis pagaven 6 pessetes l'any. Va tenir la seu al carrer de Roscada i després al carrer del Soleiador. El 1912 va fundar una escola laica que havia de tenir tres nivells instructius: primària (amb lectura, escriptura, gramàtica, geometria i dibuix); secundària (francès, esperanto, història, geometria descriptiva, tenidoria de llibres, geografia universal, física, química, mecànica elemental, higiene i ètica); i un tercer nivell (economia política, biologia, fisiologia, geologia, cosmogonia, paleontologia i història). El 1914 va portar el polític Alejandro Lerroux a Cassà. L'any 1919 es dissolgué: *"El material escolar perteneciente a la Escuela Cervantista que esta sociedad viene sosteniendo y sostendrá, hasta fin del presente mes de julio, en que se ha acordado su supresión, cederlo siempre que se implante en esta villa, una Escuela Nacional Graduada."*

La mestra Anna Rubiés. En aquest breu itinerari per la història de l'ensenyament a Cassà volia fer un esment a la mestra Anna Rubiés i Monjonell (el Port de la Selva, 1881-Barcelona, 1963), que va

exercir a Cassà una mica més de dos anys (1901-1903). Impulsora del mètode Decroly, va arribar a ser la directora del Grup Escolar Ramon Llull de Barcelona. És autora de nombroses publicacions. Deixà inèdit un llibre titulat *La comarca de la Selva*, un record dels anys viscuts a Caldes i a Cassà de la Selva. El pare de l'Anna Rubiés, el metge Pere Rubiés, que exercí al Balneari Prats, va ser qui va recomanar el mestre Josep Vilaret al Dr. Botet, farmacèutic de Cassà.

Esteve Carles i Torruella. Esteve Carles, fill de Blanes, és un mestre renovador que va actuar a Cassà del 1888 al 1907. El 28 de juny de 1903 va ser el primer ponent de les Converses Pedagògiques, les primeres de Catalunya. El tema va ser *Els treballs manuals*, que dominava molt. L'èxit de la trobada va fer que s'organitzés un curset d'estiu, durant el mes de juliol, també dedicat als treballs manuals, que és la primera Escola d'Estiu celebrada a Catalunya. Hi assistiren 27 mestres.

El 1888, quan va arribar a Cassà, va escriure el que segueix: *"No me es posible todavía volver en si del estupor que se apoderó de mi alma cuando al tomar posesión de mi destino penetré por primera vez en esta escuela.*

Testigo de ello fue V. digno Sr. Presidente de la Junta Local y nadie mejor podrá exponer á la misma el lamentable abandono de este desierto local. Sillas desvencijadas, bancos rotos, telarañas cubriendo las paredes, el mobiliario y enseres en completo desorden, sin libros, ni presupuestos, ni cuentas, ni inventario, ni material ninguno. Nadie hubiera dicho que aquí se había enseñado.

Dos solos pobres niños se habían sostenido, mejor dicho habían quedado como resto del naufragio de esta escuela."

El col·legi Ibèric. Malgrat que no n'he pogut trobar cap informació rellevant, voldria deixar esmentat el col·legi Ibèric, que va ser una escola privada del poble de la qual només sabem que el 1906 tenia una matrícula de 40 nenes. També hem trobat que estava situada al carrer Molí, núm. 10 i que la directora era Catalina Robau Botet.

El nou edifici escolar. Les noves escoles es comencen a gestar durant la II República, el 1934, a l'època de l'alcalde Josep Robau. S'encarrega el projecte de 5 classes per a nois i 5 classes per a noies i el 1936 comencen les obres. El 1937-1938, malgrat la Guerra Civil, les obres van fent el seu curs. El 10 d'abril de 1939 s'inaugura el nou edifici. En la invitació podem llegir: *"Se le invita a la inauguración oficial de las escuelas y a la reposición del crucifijo en las mismas."* L'1 de setembre de 1949 el germà de l'alcalde, l'inspector d'ensenyament Lluís M. Mestras, va fer una conferència en català a Cassà (titulada *L'educació: els seus problemes i resultats*), segurament l'única que va fer en català durant la seva etapa professional. Deia: "Agraeixo l'oportunitat de parlar en el meu poble de temes professionals. Està clar que ara no parlo amb caràcter oficial, sinó amb caràcter particular i per això ho faig en la nostra llengua."

El 1957, en l'època de l'alcalde Josep M. Vidal, s'hi van fer obres de remodelació. L'any 1965 s'hi va construir el primer menjador, avenç que va possibilitar que alumnes de pagès s'hi poguessin quedar a dinar. El 1972 es construí el teatre i el laboratori. El 1974 s'instal·là la calefacció. El 1977, el gimnàs. El 1988 s'hi posa el nom actual, Puig d'Arques, tot i que es va debatre la possibilitat que el centre es digués Joan Mir, director de les escoles durant molts anys. El 2002 es reestructurà tot el pis superior.

Actualment és una escola de dues línies, amb més de quatre-cents alumnes i una trentena de mestres. El projecte de cançó improvisada que duen a terme ha estat considerat pel Departament d'Ensenyament com un projecte d'Innovació Pedagògica. Va rebre el Premi Baldiri Reixac el 2012. És una escola verda i un centre promotor de la salut, que pretén educar en els bons hàbits alimentaris i d'higiene. També publiquen la revista digital *El punt i la coma*.

El Col·legi Lliure Adoptat. Per un Decret de 17 de gener de 1963 l'Estat creava, d'acord amb els ajuntaments, els col·legis lliures adoptats. En general, la majoria, una vegada construïts, pertanyien als ajuntaments. Tenim el cas proper, per exemple, del de la Bisbal. A Cassà, com en d'altres llocs, la història va ser diferent, la qual cosa va provocar nombroses queixes escrites, que es conserven a l'Arxiu Municipal. Què va passar, a Cassà? Que l'Ajuntament va subrogar el servei a La Salle. Un grup de veïns (Jordi Dalmau, Moisès Tibau, director de les escoles, el mestre Joan Solà, la mestra Carme Cadenas, Josep Madrià, Joan Codolà, entre d'altres), van adreçar diverses cartes a l'Ajuntament dient que ja que l'edifici es pagava íntegrament amb diners públics, havia

Les escoles anomenades nacionals, avui escola pública Puig d'Arques. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Editor. F. Guilera.

de ser de titularitat pública. No discutien tant la gestió –que en part també, perquè la llei obligava a tenir un número de llicenciats, etc.– sinó que deien que no podia ser que l'edifici se'l quedés una entitat privada. El Col·legi Lliure Adoptat es va acabar fent a La Salle i va tenir alumnes de Caldes, Quart, Llagostera, Llambilles, Tossa, Sant Martí Vell, Campllong, etc.

Fusió de La Salle i el Cor de Maria. L'any 1978 es va produir la fusió del Col·legi de La Salle amb el Cor de Maria. Una mica més tard es va adquirir l'edifici i, posteriorment, s'acabà comprant també la capella i les habitacions de les monges. El 2005, amb motiu del 125è aniversari, La Salle va rebre la Creu de Sant Jordi. És un centre concertat, amb els graus d'Infantil, Primària i ESO. Els alumnes, quan acaben la secundària obligatòria, van a l'Institut de Cassà o a La Salle de Girona. És un centre de dues línies, amb més de sis-cents alumnes i una cinquantena de professors. És un dels cinc centres que aquesta congregació té a les comarques gironines; els altres són els de Palamós, Girona, Figueres i Santa Coloma de Farners. Segons el seu director, Dante de Zabaleta, "l'objectiu és preparar els infants per a les feines que encara s'han d'inventar i, per tant, això implica aprendre cooperativament i preparar els infants en tres direccions: equilibri emocional, competència digital i coneixement d'idiomes".

L'Institut. Ara fa una trentena d'anys, el 1988, es va crear l'Institut públic, amb 5 professors i 59 alumnes de 1r de BUP. Primer, com sempre passa, en mòduls prefabricats, i posteriorment, en el nou edifici, que és del 1992. És un centre d'ESO i Batxillerat, amb més de sis-cents alumnes i una seixantena de professors. El lema del centre és *Sapientia sola libertas est* (La saviesa és l'única llibertat). Forma part del Grup d'Experimentació per al Plurilingüisme (GEP) i imparteixen algunes assignatures en anglès. També treballen el francès de manera optativa. Finalment, col·laboren amb la Universitat de Girona per fer exàmens de Cambridge: en els últims anys han obtingut el títol d'anglès uns quatre-cents alumnes.

L'escola Aldric. El curs 2006-2007 es va obrir la nova escola Aldric. És una escola de dues línies, amb una mica més de quatre-cents alumnes i una trentena de mestres. És un centre integrat dins el projecte d'Escola Nova 21, impulsat per la Fundació Bofill. Els seus pilars metodològics són el mètode de projectes, sobretot a l'assignatura de Medi, amb la pràctica de l'oratòria com a part important del projecte. També destaquen els plans de treball individualitzats i els ambients o espais d'aprenentatge: robòtica, mediateca, cos i ment, espai científic (en anglès), etc.

8. HOSTALS, FONDES, CUINES, DOLÇOS, LICORS, REMEIS I ARRENDAMENTS A CASSÀ DE LA SELVA[1]

Pep Vila i Medinyà

Com que des d'un punt de vista historicodocumental, l'estudi del món de la cuina i de l'alimentació, dels hostals, de les fondes, cases de menjars[2], la destil·leria, els receptaris, els arrendaments (sobre queviures de primera necessitat), i el món dels remeis a Cassà de la Selva presenta moltes llacunes, tal com també succeeix –per moltes raons i diversos motius que ara serien llargs d'explicar–, en molts altres pobles i ciutats de Catalunya, he optat per donar-vos com uns tastets, unes píndoles, unes propostes cenyides a uns espais i a uns temps concrets i determinats. Els salts històrics també són considerables. En un format de conferència com aquest no entra pas, però, en els meus propòsits, l'elaboració d'una síntesi exhaustiva ni seriada. Examino només aquelles realitats sobre les quals puc aportar certes proves, majoritàriament documents d'arxiu (orals i escrits). El món que ens ofereix la història de l'alimentació, que ha confirmat al llarg del temps la nostra manera de menjar, és un altre camí per buscar-nos a nosaltres mateixos, de veure d'on venim, un condensat de sabors de la qual som els hereus.

Abans de començar, però, he de reconèixer públicament el deute immens que tinc amb l'arxivera de l'Ajuntament de Cassà de la Selva: Dolors Grau, a qui agraeixo enormement les seves atencions a les meves sol·licituds puntuals d'informació. La documentació que m'ha fornit ha fet, en tot moment, molt més planera, profitosa i enriquidora la meva recerca. També agraeixo el suport de Rosa Maria Gil, coordinadora del projecte, per haver-me escollit per desenvolupar aquest tema en el marc de les conferències organitzades per l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva.

Intentaré captar l'atenció dels oients amb uns tastets escollits perquè ens obrin la gana, redactats amb el que he sabut trobar. Tots són propostes des de la memòria. Ens endinsarem en diversos moments de la història de Cassà de la Selva, construïts més o menys sobre un ordre cronològic, tot entrant per la porta de la cuina de particulars (la del castell inclosa), dels hostals, fondes, confiteries, etc. També tinc a la vista algunes relacions de menús que s'han conservat, llibretes i comptes d'alguns negocis cassanencs. Parlaré sobretot de la primera meitat del segle XX, quan la vida en aquella civilització surera presentava moltes misèries i desigualtats. Tot i això existia un altre tipus de sociabilitat que freqüentava hostals de carretera, fondes, que afectava una part àmplia de la població. La majoria eren tapers, gent de glop, que anaven a fer begudes, berenades i àpats comunitaris. Majoritàriament no eren gent de cisterna sinó del ram de la bota. Per contra, no hi havia encara el costum, tan establert com ara, d'anar a menjar

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 27 d'abril de 2019.
2. En la majoria dels programes editats de la Festa Major de Cassà, d'abans de la Guerra Civil, sovintegen els anuncis de fondes, de cases de menjars que oferien "menjars econòmics, begudes", però sense especificar-les. També hi ha anuncis puntuals de les xocolates "Regina", fabricades a Sant Feliu de Guíxols, de pastes alimentàries de la casa Montmany d'Arenys de Mar.

cada dia a fora. Consumir dolços, entrar sovint a la confiteria no estava, però, a l'abast de tothom. Només s'hi anava en diades assenyalades. Totes les formes de vida eren molt més precàries, el consumisme, tal com el coneixem ara, encara no havia arribat. El tema es complicaria més i més a partir de 1936 amb una guerra i una postguerra en què, a voltes, menjar es convertia en una odissea i un calvari personal.

CAMINS TRAÇATS

El recorregut d'aquesta exposició oral seria aquest: **a**) el castell de Cassà de la Selva (1329): **b**) el viatge del funcionari Francisco de Zamora; **c**) els inventaris *post mortem* d'algunes cases de Cassà; **d**) la *tabba* o els arrendaments d'alguns serveis públics; **e**) els dinars de morts; **f**) el règim alimentari que tenia l'hospital de la vila en 1860; **g**) el món dels tapers; **h**) tavernes i hostals; **i**) el receptari de can Filipinus; **j**) pastisseria i licoreria; **k**) les Destil·leries Duran; **l**) uns remeis per a les bèsties de càrrega; **m**) una fórmula per elaborar l'elixir per a una llarga vida.

a) **El castell de Cassà de la Selva segons un inventari de desembre de l'any 1329**

L'historiador Lluís Sales i Favà[3] va donar a conèixer en un estudi la relació d'estances i d'objectes trobats després que el castell de Cassà patís la destrucció per un llarg setge i passés a mans del noble Bernat de Cabrera. D'entre els 369 objectes inventariats ens interessen aquests: una mena de safates o talladors, plats circulars o bé rectangulars, on es tallava i en els quals se servia la carn, el peix o altres viandes sòlides, com ara verdures, etc. També una vintena de "cisoria"[4], ganivets dentats també de fusta. En alguns llocs aquests talladors també podien ser de terra cuita. Una paella. En el celler hi trobem gerres de terrissa per a l'oli i una bota de vi, altres recipients per contenir líquids. Divuit mitgeres de mill i sis mitgeres de blat podien assegurar l'avituallament en cas de setge perllongat. En un inventari anterior, abans del setge, hi trobem –fruita, vint-i-cinc mitgeres d'ordi, vint-i-cinc mitgeres de mill, faves, llegums, melca o sorgo[5], farina de blat, farina d'ordi, avellanes i deu forcs d'alls, etc. Al castell hi havia també un colomar, l'inventari reflecteix que en aquell moment n'hi havia dos. Els ocells no deixaven de ser unes menges de luxe. No desdenyo que també poguessin servir com a missatgers. Pel que fa al vi, sabem que hi havia XV somades de vi prim, és a dir lleuger i ordinari, i una bota de vinagre.

Isidre Maranges, en el seu llibre *La cuina medieval catalana dins Cuina Catalana* (Nadala 2006. Any 40. Fundació Carulla, pàg. 31-39) explicava com es menjaven els aliments en aquelles èpoques. Els menjars líquids o semilíquids en escudelles[6], una mena de bols, i els menjars sòlids en talladors, o plats plans; per a les salses tenien gresals, uns bols petits amb peu. No sabem res del parament d'aquest castell ni com era la seva taula. Per regla general es feien dos àpats al dia, el dinar generalment abans del migdia i el sopar al vespre. Existien uns altres àpats extraordinaris, les col·lacions en hores diverses, amb motiu d'una celebració extraordinària. Destaco la importància de la volateria en el sistema de l'alimentació dels senyors. Aquests usaven el ganivet, una mena de punxó i la cullera, la forquilla encara no existia. Amb aquests punxons o broques punxaven els aliments sòlids dels talladors. Prenien els aliments amb els dits, sucaven una llesqueta petita de pa en els líquids, que anomenaven "sopes". De vegades els talladors tenien unes vores altes, fet que permetia que es fessin servir com a escudelles mig fondes.

Les pitances, els peixos i les carns es menjaven directament cuits al forn; els menjars líquids o semilíquids es posaven en escudelles i es menjaven amb cullera. El forn servia per coure pa. Usaven d'amaniments i salses que ara no coneixem per amanir

---

3. SALES (2018), p. 11-28.

4. Entenc que són un tipus de ganivets. Recordo ara el llibre *Arte cisoria, o Tratado del arte de cortar del cuchillo, que escrivió Don Henrique de Aragon, Marques de Villena*, Madrid, en la oficina de Antonio Marín, 1766.

5. En zones de secà era millor plantar melca, abans del blat de moro. S'usava per al consum humà (farines) i també com a farratge per als animals.

6. Amb el temps el continent va pasar a designar el contingut. Ara l'escudella és un saborós plat de sopa on el brou ha hagut de bullir molta estona.

moltes menges. A més del blat hi havia també els cereals secundaris (ordi, sègol, civada) que eren més fàcils de digerir. D'aquí l'abundància de les farinetes barrejades amb carn i altres viades. La carn de porc era la més consumida, guardaven els xais i les ovelles per a la llet, formatge i pells. L'aviram es reservava pels ous, ja que els censos senyorials es pagaven en gallines. La cacera menor també tenia la seva importància. Els dies de magre es menjaven ous, peix, formatges. Només la sal, del tot necessària, era objecte d'un comerç intens i d'una intensa cerca.

b) **El viatge de Francisco de Zamora a Caldes de Malavella (14-1-1790). La referència al poble de Cassà de la Selva**

El funcionari borbònic i viatger de la Il·lustració Francisco de Zamora (1757-1812) va fer des de 1785 fins a 1790 una sèrie de viatges per Catalunya. Les seves missions eren oficials i polítiques alhora, tema aquest sobre el qual ara no entrarem. En el cas que avui ens ocupa van visitar el poble de Caldes de Malavella[7]. La comitiva, que venia provinent d'Amer, d'Anglès i de Sant Martí Sapresa, va passar la nit a casa d'un particular, d'en Salvi Marquès, un pagès que vivia als afores del poble. Aquest, a petició dels informants, els va dir el que segueix sobre el poble veí de Cassà de la Selva que no van poder visitar: *"Era un pueblo situado en el llano, con calles anchas y unas 500 casas; que se cogen los frutos que en Caldas y que hay unos 80 tejedores de lino y un mercado concurrido, especialmente de volatería y caza*[8] *de la que se despacha casi tanto como en Santa Coloma, comprándola para Barcelona, la compañía que tienen allí formada para hacer este comercio algunos comerciantes. Y hete aquí la causa de su carestía."* [Què es collia llavors a Caldes?] *"Los frutos que se cogen son trigo muy bueno, judías, maíz, fajol y blat de coure, cuyo alimento, y el modo de hacerlo, se explicará..."* Crec que es tractava de blat escairat. Es deixava coure en aigua d'un dia per l'altre amb aigua abundant i se'n feien farinetes. Mentre que el pa que es venia a les fleques del comú era de blat, el que es consumia a les cases particulars era una barreja de cereals menors, de mala qualitat.

c) **Com eren les cuines i quins els aliments que trobem en els inventaris post mortem dels habitants de Cassà de la Selva**

Els inventaris *post mortem*, les escriptures amb inscripció de béns, tot i les seves limitacions, són molt interessants per analitzar a l'Antic Règim les pautes de consums materials, els nivells de vida (mobles, estris de cuina, robes, composició de les cases, cellers, diners en efectiu, propietats, rendes), les pautes culturals (llibres, quadres, joies, objectes quotidians) d'unes famílies a l'Antic Règim de diversa extracció social, ja visquessin en zones rurals o bé en urbanes. Generalment les vídues, d'acord amb la legislació vigent, dintre de l'any de plor, llavors, tenien 30 dies per acabar la llista de l'inventari i inscriure els béns que els havia deixat el difunt. Després d'haver-se sabut la mort, un notari i un escrivent es desplaçaven fins al domicili familiar. Allí en una o més jornades es feia l'inventari "de la universal heretat y béns de dit *quondam* son marit", és a dir de tot el que el difunt havia deixat a la casa. No entro ara en el seu context normatiu. En aquesta avinentesa donaré detalls del contingut d'algunes cuines i cellers de famílies cassanenques inventariades. Què en podem destacar d'aquesta llista d'objectes? La presència de tovalles de fil i de cànem; plats de pisa o d'estany; culleres i forquilles de llautó; graelles, paelles de diversos tipus, calderes d'aram, greixoneres, diversos objectes de terrissa, forquetes de torrar pa, pasteres per pastar el pa, anomenades de tomba, pales del forn, morters de pedra, botes de vi al celler; torradores de castanyes; xocolateres d'aram a la fi del segle XVIII. En el pas del segle XVIII al XIX, la xocolata era un dels aliments emblemàtics de l'època. En aquells moments es

7. ZAMORA (1973), p. 305.

8. De fet si ens mirem el receptari cassanenc de can Filipinus, d'inicis del segle XX, veurem que encara hi sovintegen plats cuinats amb ocells de caça i altres animals de pèl.

prenia amb secalls, bescuits o bé un tros de pa, gairebé sempre amb un vas d'aigua freda. Miquel Sureda, un negociant de Sant Andreu Salou, posseïa un filat per agafar tórtores i 14 ruscos (5-01-1701).

Heus-ne aquí aquest petit mostrari:

1. Inventari dels béns d'Antoni Vila, *quondam laboratoris*. Margarita Vila n'és la vídua. Dia 24-6-1682. CS 52[9], notari Joan Mota. Fol. 175v-176r

En la cuyna

-Ítem la serra del foch

-Ítem un escalfador de aram

-Ítem dues pahelles de aram, usades

-Ítem unes grahelles bones

-Item dos ferros de tres peus, usats

-Ítem una olla de ferro ab ses llevas, bo.

-Ítem dos astos, usats

-Ítem una caldera de aram de tinguda de una portadora de aigua, poch més o menos, bona

-Ítem una casa de aram, usada

-Ítem quatre plats de estany, un de gran y tres de petits, usats

-Ítem dos barralets de estany usats

-Ítem un cassó de aram mitjanser bo

-Ítem una greixonera[10] de aram, petita, bona

-Ítem dos morters de pedre ab ses mans, usats

-Ítem una pastera ab sos arreus, y dos sedassos, lo un de seda y lo altre de pèl, usat tot

En la cambra del carrer

-Ítem un cobri taula remajat de diferents colors, usat

-Ítem tres estovalles grans, ço és dos de encotonades, y unes de bri de cànem, bones.

-Ítem dos estovalles de cotó y bri, bones

-Ítem una dotzena de tovallons entre bons y dolents (fol. 177r)

En la cambra qui mira tras casa

-Ítem tres culleres de plata, usades (f. 178r)

2. Inventari dels béns de Jaume Axandri, notari del castell de Llagostera. La vídua era Madrona Axandri. CS 58, notari Ignasi Xiberta, 1691-1692, fol. 193r-193v.

El la cuyna de dita casa

-Ítem dos bassinas de aram, usadas

-Ítem dos olles de coure, usadas

-Ítem una farrada[11] de aram, usada

-Ítem dos dotzenas y mitja de plats de estañs xichs, usats

-Ítem sis platas de estany gran, usadas

-Ítem un gerro y bassina gran d'estany, usats

-Ítem una copa de aram molt usada

-Ítem una rassadora[12] y una esbromadora, usats

-Item un sach y mig de farina

-Ítem una sort de terrissa, com són cànters, olles, ansats y cobertoras usats

-Ítem una sort de terri[s]sa, com són cànters, olles, ansats y cobertoras usats

3. Béns de Miquel Sureda, de Sant Andreu Salou. Maria, vídua relicta [de] Michaelis Sureda, negosiatoris loci de Sant Andreu Salou vicariae Gerunda. 5-01-1701- CS 59, notari Domènec Xiberta, 1699-1701, fol. 318r-v. N'hem fet una tria.

-Ítem catorze ruscos

-Ítem una cullera de plata

-Ítem uns filats de agafar tòrtoras

-Ítem mitja cortera de favas; ítem quatra quarteras y mitja forment

-Ítem un morter de pedra ab son box[13]

-Ítem uns ferros de tres peus molt usats

---

9. Els protocols notarials de Cassà (CS i número) es custodien a l'Arxiu Històric de Girona.

10. Recipient semblant a una cassola gran, amb un broc per on raja el greix quan el couen (Empordà);

11. Recipient cilíndric o troncocònic, fet de dogues de fusta voltades de cèrcols de ferro, per a tenir aigua, vi, llet, etc.; cast. herrada. Una farrada o galleda de fust, doc. a. 1403 (Aguiló Dicc.). (DCVB).

12. Raure la pasta, desenganxar-la de la pastera amb la rasadora (Empordà); cast. raer. (DCVB).

13. Boix, mà de morter d'aquesta fusta.

-Ítem unas grasellas[14] dolentes

-Ítem una romana mitjansera

-Ítem una pala de forn dolenta

-Ítem una bóta de alguna càrrega y mitja plena de vi

-Ítem dos payellas de aram mitjanseras molt ussadas

-Ítem axugamans ussats

-Ítem una ganiveta

4. Inventari pres per Pere Homs, treballador del veïnat de Llabrés[15] de la vila de Cassà de la Selva dels béns del seu pare Geroni Homs. En poder de discret Ignasi Xiberta, notari de la vila de Cassà de la Selva, dia 26-12-1757. AMCS. Fons Maymí, núm. 27.

-Ítem, sinch tovallons de fil y cotó, usats

-Ítem, tres estovallas, dolentas

-Ítem, unas estovallas, usadas

-Ítem, dos axugamans, dolents

-Ítem, una pahella de aram, dolenta

-Ítem, la serra del foch

-Ítem, una pala del foch, dolenta

-Ítem, una olla de ferro foradada ab sas llevas

-Ítem, quinze plats de manjà

-Ítem, sinch plats de foch

-Ítem, una plata, dos escudellas, vuyt ensats y un embut de terra per embutar vi

-Ítem, vuyt culleras y tres forquillas, tot de llautó, usat

-Ítem, una pastera de tomba molt dolenta ab son sadàs, passador y resadoras, tot usat.

-Ítem, una taula molt usada, de una cana de llarg

-Ítem, tres samals, molt usadas

-Ítem, un parol de aram, molt usat que hi caben tres càntirs de aygua

-Ítem, una pala de forn, de fusta, usada

-Ítem, una ganiveta de tallar pa, usada

-Ítem, un morter de pedra ab sa mà, tot usat

-Ítem, un tocino que se judica que val dos lliures, deu sous barcelonesos

-Ítem, tres bótas, de tres bots cada una, usades

-Ítem, una bóta de càrrega

-Ítem, alta bóta de tres càrregas, desfonada

-Ítem, vuyt càrregas de vi de tiras

-Ítem, dos forcs de sebas

5. Inventari dels béns de Narcís Torrent, prevere y domer de la Iglesia de la present vila. Anton Serra, prevere, en fou testimoni. Dia 15-3-1780. CS 116, notari Pau Calça, fol. 74r

En la cuyna

-Ítem dos caballés per rostir de ferro

-Ítem una dotzena de plats de estany

-Ítem una salereta de fusta espatllada

-Ítem una pastera de tomba vella

-Ítem una enllardadora[16] de ferro

-Ítem una mòs[s]a[17] de ferro

-Ítem una xaculatera de aram, dos platas de estany: dos ganivets ab mànech de estany

-Ítem dos concas de terra

-Ítem dos concas de terra

-Ítem unas grasellas de ferro

En lo menjador

-Ítem un cobri taula de cotonada; ítem dos brocals de vidra ab sas capsas de suro; ítem una dotsena de forquillas de llautó

6. Inventari pres a favor de Teresa Aymerich Adrià, vídua de Grau Aymerich Perferrer de Cassà de la Selva. Dia 8-9-1793. CS 121, notari Josep Coma, fol. 138v.

---

14. Greala. "Cassola gran, de terrissa o de metall, en què couen i serveixen el menjar (Puigcerdà, Garrotxa, Empordà, St. Llorenç de M.)".

15. A la "Casa Petita" del veïnat de Llebrers hi havia sembrat fenc, blat, un picotí d'ordi, "dos-centas cols en lo ort".

16. Mena d'agulla que servia per posar tiretes de carnsalada dintre de la carn.

17. Cadascuna de les dues peces de pedra o de metall que estan una a cada costat de la llar i serveixen per sostenir la llenya de cremar o per evitar que el foc s'ofegui. (DCVB).

Automòbils del transportista Martí Pi davant la fonda El Recreo a la plaça de la Coma. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Rosendo Pi.

-Ítem un palmell[18] de ferro usat; un torra pa de ferro

-Ítem una sort de plats de terra per courer lo menjar

-Ítem un cullaré de fusta

-Ítem un cullaré de fusta

-Ítem una xocolatera de aram ab son remenador de fusta usat

-Ítem una sort d'ensats de terra usats

7. Inventari de béns a favor de Rosa Malavila i Vilallonga, viuda deixada de Francisco Malavila, negociant de la vila de Cassà de la Selva. 13-3-1794. CS 121 Notari Josep Coma (1792-1795), fol. 285v-286r.

-Ítem una parola gran de aram, usada

-Ítem una olla de ferro, escardada

-Ítem dos paellas petitas de aram, usadas

-Ítem entre forquillas y culleras de llautó divuyt, usadas

-Ítem dotze cubertoras de llauna petitas, usadas

-Ítem una xacolatera de aram petita ab son remador de fusta, usat

-Ítem un morté de pedra ab son corresponent mà de fusta, usat

-Ítem un tallant de ferro, usat

-Ítem una pala de forn de fusta usada

-Ítem nou plats de pisa, usats

-Ítem tres plats dels comuns, usats

-Ítem una conca de terra, usada

-Ítem quatre plats de terra de courer lo menjar, usats

-Ítem quatra tapadors de terra, usats

-Ítem una gavineta de ferro, usada

-Ítem un purró de vidre, usat

18. Post damunt la qual fenyen el pa (DCVB).

-Ítem un vas de vidre, usat

-Ítem quatre ansats u topins, usats

-Ítem un citrell de vidre de posar oli usat

-Ítem dos escudellas y una xicra de pisa, usadas

-Ítem un escalfador de aram ab son mànech de ferro, usat

-Ítem unas graellas de ferro, dolentas

8. Inventari pres a favor de Saculina Puig Garriga, vídua deixada de Bonaventura Puig, ferrer de la present vila de Cassà de la Selva. Dia 9-8-1795. CS 121, notari Josep Coma (1792-1795), fol. 442r-442v.

-Ítem primo una pastera de fusta ab son sadàs, passadores y escombra usada

-Ítem unas torradoras de torrar castañas dolentas

-Ítem unas forquetas de torrar pa, usadas

-Ítem una ganiveta de ferro de trencar pa

-Ítem una sort de ensats y alguns plats de courer de menjat usats

-Ítem un morter de pedra ab sa mà de fusta

-Ítem un citrell de vidre, de posar oli, usat; ítem un canti de terra usat

En lo celler de dita casa:

-Primo sinch bótas, las quatre de tres càrregas buidas y altre de dos càrregas que c'i troba cosa de dos mallals de vi usats.

9. Inventari pres a favor de Maria Barceló Simón, viuda deixada de Pere Barceló, pagès del terme y parròchia del lloch de Sant Ciprià de Lladó. Dia 19-12-1795. CS 121, notari Josep Coma, fol. 510v.

-Ítem, un ast de ferro xich usat

-Ítem, unas torradoras de torrar castañas usadas

-Ítem, un salé de fusta usats

-Ítem deu culleras de fusta y dos de grans y una llosa de fusta tot usat

-Ítem unas estovallas de borra usadas

-Un citrell de llauna de tenir oli usat

10. Inventari pres a favor d'Eulàlia Puig Carós del carrer dit de la Coma, vídua d'Anton Puig. Dia 25-1-1796. AC 122, notari Josep Coma, fol. 39v-40r.

-Ítem un armariet de fusta per tenir la sal y un tallador tot usat

-Ítem dos xacolateras de aram, usades; ítem un citrell de terra per tenir lo oli, usat

-Ítem un barralet de fuster

-Ítem dos porrons, un vas y un citrell de vidre usat

-Ítem un estalvi de llautó usat

-Ítem dos astos de ferro

-Ítem unas torradoras de ferro de torrar castañas, usadas

-Ítem una marmita petita de aram usada

11. Béns d'Agustí Monràs de la plaça de la Coma. Domingo Monràs, pagès, habitant en dita vila de Cassà, n'era el seu hereu. Dia 19-2-1796. AC 122, notari Josep Coma (fol. 60r).

-Ítem dos astos de ferro lo un petit y lo altre mitjansé, usat

-Ítem dos paellas de aram; unas grahellas de ferro

-Ítem unas torradoras de ferro de torrar castañas usadas

-Ítem una xocolatera mediana

-Ítem un citrell de terra de tenir oli, usat

-Ítem un lloser de fusta usada

En lo celler:

-Ítem mitja bota per tenir vinagre usada; dos gerros grans de posar-hi vi de terra usats

12. Béns de Pere Maymí, fuster de la vila de Cassà de la Selva reclamats per diversos familiars. Dia 29-10-1796. CS 122, Notari Josep Coma, fol. 216r.

-Ítem una xocolatera de aram, usada

-Ítem dos palas del forn, la una de fusta y aram y la altra xica de ferro, usada

En lo celler:

-Ítem sinch bótas petitas, las tres de càrrega y las altras dos de dos càrregas, que la una de càrrega se troba plena de vi de la cullita, usadas.

d) **Exemples del funcionament de la *tabba* o l'arrendament (1782-1786)**

Als segles XVII-XVIII, per centrar-nos en la documentació que hem examinat d'alguns anys d'aquestes centúries, els senyors jurisdiccionals, els ajuntaments, tenien el monopoli dels arrendaments[19]

de les principals activitats comercials dels pobles: la carnisseria, l'aiguardent, la fleca, la taverna (que sovint actuava d'hostal), la venda de sal, de neu, de pólvora, perdigons, etc. Els ajuntaments o els senyors del lloc els arrendaven per uns temps determinats a qui oferissin millors condicions econòmiques. Era una manera de millorar les fonts d'ingressos. Aquests sistemes també ajudaren a crear riquesa, i que molts pagesos es convertissin en petits negociants ocasionals. Com que aquests arrendaments no eren fixos, canviaven a cada contractació, variaven d'un lloc a l'altre del poble, perquè solien funcionar en els domicilis particulars dels qui posseïen la contractació, sovint s'havien de senyalar amb un signe distintiu[20]. Si ens fixem en les contractacions podem saber quin tipus de pans, quina classe de vi o de carn es consumia al poble. En el cas de les tavernes que acollien hostes, aquest sistema servia també per controlar els forasters o les persones de mala vida que ocasionalment s'hi poguessin allotjar. A mesura que la població augmentava també ho feien els consums. Les condicions de venda que s'especifiquen ens interessen perquè ens permeten saber què i com es consumia als pobles petits i mitjans determinats queviures, la presència del mostassaf o inspector dels mercats que vetllava per la qualitat del que s'oferia, per l'ús correcte de pesos i mesures, la personalitat de l'arrendador que òbviament era el qui oferia més, etc. La taba o *tabba* [plec d'arrendament] de cada establiment era subhastada públicament[21], per un any o més, per un pregoner. Una vegada acordada se'n publicava el document notarial corresponent. A Cassà de la Selva els arrendaments de la venda d'aiguardent, malvasia i la fleca duraven cinc anys. Amb aquest sistema els consumidors en sortien beneficiats tant per la hipotètica garantia que havien d'oferir els productes, com també per la salut pública garantida, així com pel que feia a l'ajustament dels preus. Aquest sistema d'arrendament deslliurava els ajuntaments de preocupacions administratives ja que traspassaven la gestió i els problemes d'abastament als arrendadors. Els plecs de condicions dels arrendaments tenen molts més punts d'interès per avaluar. Ara i aquí només em centro a explicar-ne alguns aspectes concrets. En donem alguns exemples:

Oli, sal, aiguardent, pòlvora, perdigons i tabaco, peix salat

"Cualsevol persona qui vulla o ente[nd]ra en arrendar per temps de un any qui comensarà a córrer lo primer dia del mes de janer de l'any mil-setcents y finirà lo darrer dia del mes de janer de l'any mil set-cents y hu la gavella del oli, sal y aguardent, pòlvora, pardigons, tabaco y de qualsevol gènero de peix salat[22] de la vila y terme de Cassà de la Selva. [...]. Tenint l'obligació de véndrer lo oli que sia bo, y rebedor y que no sia saburut [no tinga regust] y vendrer-ne a quartas, mitjas quartas, maytadellas, a mitjas maytadellas, y a menuts. Y la sal a lliuras, mitjas lliuras o onsas, a mitjas onsas y a menuts; la pòlvora a lliuras, mitjas lliuras, a onses, mitjas onsas; perdigons a lliuras, mitjas lliuras y a onsas, y lo tabaco del milor modo véndrer lo porà, lo preu que li serà ordenat segons lo cost, y això sots pena de tres lliuras per quiscuna vegada serà fet lo contrari, aplicadora la mitat a la obra de la Isglésia, y la altra mitat als oficials y cort excequtants." CAS, 59, Domènec Xiberta, 1699-1701, fol. 48v.

Arrendament del pa a la vila i terme de Cassà

"Lo darrer dia del mes de janer de l'any mil-setcents y hu la fleca o dret de vendrer pa[23] de la pre-

19. Vegeu per exemple el cas de Santa Coloma a BORRELL (1997).

20. A la porta de molts hostals s'hi penjava per tal d'identificar-los una gran branca de pi. Ens ho va recordar Prudenci Bertrana a la seva narració: *Les llars d'hostal*.

21. Els arrendaments dels serveis s'anunciaven públicament per un corredor per les places i carrers del poble. *En el Memorial dels gastos fets, a instàntia del honorable Gaspar Xiberta, mercader de la vila de Cassà de la Selva per lliurar al encant públich...* Despeses a cobrar a Domingo Xiberta, notari y escrivà públich de dita vila (25-9-1691), hi llegim: "Ítem per un cartell dirigit al corredor perquè encantàs la tabba, sis sous dich". CAS, 58, Ignasi Xiberta, 1691-1692, fol. 240-241.

22. És una llàstima que no estiguin detallats quins tipus de peixos salats i confitats es consumien al poble.

23. A la fi del segle XVII, durant la fira del poble, sabem que els flequers pastaven bescuits o pans adobats: "Darrer dia del mes de janer de l'any mil setcents y hu la fleca o dret de vendrer pa. I que si lo dia de la fira tenen bescuit o pa adobat no·s pugan posar a vendrer pa aquell encontra [contra] de las barracas de las tavernas sinó que aquell hagen de véndrer en la plassa pública de dita vila o per los carrers... 48v. CS, 59, Domènec Xiberta, 1699-1701."

sent vila y terme de Cassà de la Selva... E primerament sàpia lo qui arrendarà que durant dit temps haurà de tenir abundància de pa blanch y comú com són quernas, sisenas o vuytenas bo y rebedor." (fol. 48v).

Arrendament de la taverna. Darrer dia del mes de janer de l'any mil setcent y hu. CS, 59. Domènec Xiberta. 1699-1701, fol. 49v

"E, primerament, sàpia lo qui arrendarà que haurà de tenir abundància de bon vi claret a *fortiori* y de blanch si tenir-ne ne voldrà y vendrer-ne a tothom qui comprar-ne voldrà a tasses, dinaradas[24], quartons y mig quartons, y altrament com millor porà tenir..."

"Ítem sàpia lo qui arrendarà que sempre que ell y lo altra arrendatari de la altra part de la taverna, voldran tenir dites tavernas provehidas de dit bi blanch o malvasia, lo hagen de vendrer també en lo preu que dits honorables jurats li ordenaran... y que aquell hagen de mesurar ab mesuras afinades per lo mostasaph"... fol. 50r.

Qualsevol persona que vulla entendrer en arrendar per temps de sinch anys (1-1-1782-31-12-1786). AHG-CS 116, fol. 403v-404.

Imposició de vendrer ayguardent y malvesia

Arrendament[25] a Jaume Tubert, botiguer de la present vila. "Tant del ayguardent[26] com de la malvasia[27] haurà de tenir totas las mesures afinades per lo mostassà de dita vila". Malauradament la taba no especifica d'on provenien aquests alcohols.

Imposició de la fleca o dret de vendrer pa de la vila de Cassà de la Selva

L'arrendatari del servei fou Pere Castanyer, un seu parent era Pau Castanyer, flequer de la Bisbal. "Haurà de tenir bona y abundant provisió de pa blanch y comú com són qüernes[28] y vuytenas[29]... pa trist[30] bo.

-Ítem sàpia qui arrendarà que, per lo dimecres antes del Ram y per lo mateix dia del Ram, haurà de tenir abundància de tortells[31] bons de tota espècie de preu.

-Ítem sàpia qui arrendarà que no puga véndrer de dit pa que no hage vint-y-quatra oras que sia pastat y cuyt menos per las firas per Santa Espina y primer dia de Quaresma baix pena de tres lliuras. (fol. 412v).

-Ítem sàpia qui arrendarà que en cas vinga algun flaquer foraster a arrendar haurà de víurer a la present vila y no podrà portar lo pa pastat de altre fleca." (fol. 412r-412v).

Sobre l'elaboració de pa blanc, llegim aquesta altra recomanació: "no hi podrà posar sinó la flor de la farina blanca... y en lo pa moreno la mytja flor, ni que en dit pa ni farina[32] no hi pugui haver-hi terra[33], baix pena de tres lliuras per cada vegada serà fet lo contrari" (fol. 412v).

Arrendament de la neu a Cassà de la Selva (1737)

L'any 1737 Josep Masferrer, confiter de Sant Celoni, tenia l'arrendatari del servei de neu a Santa Coloma de Farners, les Mallorquines, Riudarenes, Vallcanera, Cassà de la Selva, Caldes de Malavella, Llagostera, Vidreres, Vilobí d'Onyar. A Cassà la neu consumida des de juny fins a final d'any es pagava a 4 sous i 9 diners l'arrova... Molta d'aques-

24. Porció o quantitat de cosa que es dona per un diner, que val un diner; cast. Dinarada (DCVB).
25. La "subhastació" es feia a la plaça de la vila per un corredor i un pregoner públic, tal com diu el document consultat.
26. L'aiguardent es podia vendre a lliures, mitges lliures fins l'import d'un diner.
27. La malvasia es venia a meitadelles, mitges meitadelles fins l'import de quatre diners. 12. Entrevista realitzada a un informant de Salt el maig de 1997.
28. Pa petit, que antigament valia quatre diners.
29. Pa petit i de forma quadradenca (DCVB).
30. No he sabut trobar la definició de pa trist.
31. A la fi del segle XVIII ja hi havia un consum de tortells més o menys establert.
32. En aquelles èpoques la farina i l'arròs contenien moltes impureses ja que els garbelladors no eren prou efectius.
33. Sovint el blat i l'arròs eren mal garbellats. Hi havia palles, pedretes, restes de la collita.

ta neu sortia dels pous i de les basses de Santa Coloma de Farners i els seus voltants.[34] Llavors la neu tenia un ús medicinal. També servia per a la conservació dels aliments (peix i carn, sobretot), vegetals, fruites, per preparar begudes a l'estiu: taronjades. A les cases benestants era costum oferir al visitant una taronjada, una orxata, una llimonada molt freda (finals del segle XVIII).

Arrendament de la carnisseria de la vila (1682-1683)

En el cas de l'arrendament de la carn, les clàusules d'aquest servei també incloïen el sacrifici dels animals, l'escorxament, la venda al detall. Aquestes activitats es feien a l'aire lliure, de dia, davant del domicili del guanyador de l'arrendament. Des d'un punt de vista sanitari aquest sistema era antihigiènic. Fer la matança al carrer significava un perill per a la salut, hom contaminava les aigües, se sentien pudors. Durant els mesos d'estius, per la matança, els carrers i les places eren un focus d'infeccions.

"Qualsevol persona qui vulla o entena en arrendar, per temps de un any, lo qual comensarà a córrer la vigília de Pasqua de Resurrectió del Senyor del present any de mil sis-cents vuytanta-dos y finirà lo die del divendres sant pròxim vinent de l'any mil-sis-cents vuytanta y tres la carniceria de la vila y terme de Cassà de la Selva, los honorables jurats de la Universitat de dita vila los ne faran arrendament y los ne estaran de bona y lleal evictió,[35] sots obligació dels béns de dita universitat ab los pactes següents":

"Primerament, sàpia lo tal arrendatari que, durant lo present arrendament, hauran de tenir abundància de bona carn de moltó y vendrer-ne a tothom que comprar ne voldrà en lo preu que per dits honorables jurats li serà ordenat, segons la concurrència del temps, y no a menos preu sots la pena de tres lliures per quiscuna vegada serà fet lo contrari [...] haja de matar tota la carn que·s tallarà devant la carnisseria pròpia de dita vila de die y no de nit palesament, y que la tinga de manxar ab manxa y no ab canó[36], y que no puga véndrer ovella, cabra ni crestat a compte de moltó, y que en lo temps de matar tossinos haja de tallar aquells si per cas matar ne voldrà també en lo preu que dits honorables jurats li ordenaran y no a més; y que no puga tallar verras ni trujas prenys, ni tampoch que hajan cutinat[37]donant lo just pes a cada qual sots la dita pena de tres lliures per quiscuna vegada serà fet lo contrari aplicadora la tercera part a obs[38] de la obra de la isglésia de dita present vila y les restants dos parts al honorable batlle y cort executants."

[...] "No porà véndrer ni tallar ningun gènero de carn a la menuda sinó en lo modo seguent fins assí se és acostumat, y demés persones entre los particulars de dita present vila y en son terme, y axí bé que les taver[n]es y hostalers la tinguen de comprar per emprius[39] de llurs respectives tavernes y hostals a la dita carnisseria, y no en altre part, y fent lo contrari cayguen los talls en la matexa pena de tres lliures moneda barça [de Barcelona]."

[Nota per al bon govern municipal]

"E més sàpia qualsevol que arrendarà que per llevar tots abusos no porà obtenir dit arrendament ninguna persona que tinga càrrecs de govern en dita vila ni altre part per son compte ni ésser en dit arrendament interessat." CS 52, 1681-1682, notari Joan Mota, (fol. 130r-131v).

e) **Dinars de morts**

Sobretot durant el segle XVIII, fins arribar a mitjan segle XIX, hi havia establerts els anomenats "dinars de morts", uns àpats de germanor en els quals participaven parents i amics, en una tradició que ja arrencava del *conuiuium* romà sobre la tom-

34. BORRELL (1997), p. 134.

35. Estar en evicció o d'evicció: assumir aqueixa obligació i responsabilitat (DCVB).

36. Per separar la pell del xai sense fer-la massa malbé, l'animal s'havia d'inflar. D'aquesta manera augmentava de mida. Hom li posava una canya o una manxa vora la cua o bé se li feia un tall a una de les potes del darrere que entrés fins la pell. Llavors l'animal, un cop inflat, es podia escorxar còmodament. Aquí la tabba recomana fer-ho amb una manxa i no amb una canya. En alguns lloc del Pirineu inflaven l'animal pel forat de l'anus amb un tros de canya de marge.

37. Tenir porcells de truja.

38. A necessitat.

39. Per a ús, aprofitament.

ba del qui marxava. Des de l'època medieval, el dia que oficiaven el funeral del difunt, s'obsequiava els familiars i veïns més propers a un dinar en memòria de l'absent en tornar del cementiri. En aquesta tradició hi havia una part simbòlica que significava la comunió amb l'ànima dels morts. Oferir als presents uns aliments commemorant l'absència del difunt formava part del ritu funerari.

Al dinar també hi anaven de convidats els capellans i escolans que havien oficiat l'acte. Es menjava en silenci, els familiars anaven amb els vestits de dol. Es reunien al voltant de la taula i menjaven, lloaven, ploraven el difunt. Hi havia gent que, en circumstàncies adverses i difícils, s'havia desplaçat de lluny per assistir-hi. Com que les comunicacions eren lentes i dolentes, calia donar-los una satisfacció material abans que tornessin als seus llocs d'origen. Als pobres del lloc i a altres parents i amics se'ls obsequiava amb un "pa de memòria", d'ofrena per l'ànima del difunt, símbol potser del pa eucarístic. L'àpat anava en consonància amb el poder adquisitiu de la família. N'hi havia que s'endeutaven per figurar, per complir aquesta obligació que comportava també excessos. Generalment es menjaven cereals, arròs i fideus, llegums, peix, aus de pagès, fruites, dolços, fruits secs, etc. Recordem el costum, molt popular a Catalunya des del segle XVIII, de menjar castanyes i panellets per la diada de Tots Sants.

De Cassà s'han conservat els rebuts que Geroni Oller[40], pagès del veïnat d'Esclet, paga per unes despeses alimentàries en la mort del seu pare Salvi Oller. Abril de l'any 1807.

1. "Bui dia 8 de abril, tinch rebut 6 lliures de Geroni Ollé, pagès de Cassa de la Selva de una arroba d'arròs y thas[s]a de fideus que han serbit per las onras de don para i per aser asís [per ésser així] firmo jo Geroni Vilallonga, fidoer.

2. Dich jo baix firmat que tinch rebut de Geroni Oller, pagès del veïnat de Esclat de Cassà de la Selva 8 pasetas que an servit per 8 misas per l'ànima de Salvi Oller son pare.

3. Dich jo lo bayx firmat que tinch rebut de Geroni Ollé, pagès del veynat de Esclet de Cassà de la Selva, la suma y quanditat de 36 lliuras, 2 sous per la quandidat de 85 pans de sis lliuras quiscún de 12 del mes d'abril del any 1807, los qual [s] pans han serbit per los funerals de Salvi Ollé anant al [el] dit pa ha preu 17 dinés la lliura lo dit mes. Y al tot importa trenta-sis lliuras y 2 sous y 6 dinés. Y per no saber de escríurer, jo, Josep Bota, dono dificultat[41] [sic] ha Martí Mestras que firmi per mi. Martí Mestras per ell."

e) **Régimen higiénico[42] de l'Hospital de Cassà de la Selva per a l'any 1860[43]**

En altres èpoques els hospitals, sobretot els dels pobles, els locals, eren uns espais de beneficència en els quals hi anaven a caure persones que no tenien prou recursos. Generalment eren establiments precaris on la higiene i l'alimentació deixaven molt a desitjar. Molta gent s'hi moria de gana, abans que la malaltia o la vellesa els consumís. Ja a l'any 1756 l'Ajuntament de Cassà va intentar, sense èxit, de suprimir les administracions eclesiàstiques i civils per deslliurar-se dels serveis reials. La intervenció del bisbe i d'alguns corregidors va frustrar el canvi. L'any 1855 el règim liberal espanyol impulsava noves orientacions per als hospitals. La desamortització de béns deixa sense efectes les institucions caritatives. Des de 1848 existia una nova llei de beneficència. Si llegim el que es donava de menjar als ingressats a l'hospital de la vila pels volts de 1860, hereu de l'antic hospital de pobres del segle XVI, ens adonarem que l'alimentació era molt precària, a base de caldo, pa i carn

40. AMCS. Fons Oller 1501 d1481.

41. Aquí té el sentit de treure de la dificultat a qui no sap signar.

42. Títol que figura en el document original.

43. Gerard Buxeda, *D'Hospital de Pobres a Residència Geriàtrica Sant Josep: del segle XVI al XXI*. Cassà de la Selva: Ajuntament de Cassà de la Selva: Fundació Pública Residència Geriàtrica Sant Josep: Institut de Religioses de Sant Josep de Girona, 2014. Xavier Solà i Colomer, *Petits hospitals rurals: caritat, misèria i supervivencia en els segles XVI i XVII. Alguns exemples de pobles de la Garrotxa i la Selva*, APEHOC, 27, 2016, p. 99-133. Miquel Borrell, *Hospicis i hospitals de pobres*, Quaderns de la Revista de Girona, Diputació, 2007.

i una mica de vi. Existien les racions i les mitges racions. Les dietes absolutes et deixaven sense res a l'estómac. La carència de greixos i de vitamines provocava raquitisme. No hi ha tampoc cap referència al consum de fruita i de peix. Només la llet s'administrava en casos molt especials.

Ara bé a l'hospital de Cassà hi vivia l'hospitaler amb la seva família, el metge, l'apotecari, els possibles treballadors del centre. Gerard Buxeda en el seu llibre abans esmentat (pàg. 31) va donar a conèixer una llista de proveïdors de l'hospital (1858). Hi figuren despeses de pa, carn, vi, oli, bacallà, sucre, arròs, ous, taronges, llimones, fideus, xocolata, etc. Les despeses per als malalts suposaven el 59,43 per cent del pressupost. Pensem que aquestes compres es destinaven als administradors i familiars. L'hospitaler cobrava sis rals cada dia per atendre els malalts. La nota que ara reprodueixo, ben segur que fa referència al règim que suportaven els malalts ingressats a la infermeria.

Régimen higiénico que deberá observarse en el Hospital de patronato particular de la presente villa de Cassá de la Selva. 3 de marzo 1860.

Alimentos. ***1****. Los alimentos de la enfermería se compondran de caldo solo, de caldo y sopa, media ración y ración.* ***2****. A los enfermos que estan a caldo solo, se les darà a las siete de la mañana uno; otra a las onse; otro a las cuatro de la tarda y la última a la hora del retiro con la correspondientes bebidas i (sic) tisanas.* ***3****. A los que estan a caldo y sopa se les dará tres platos de sopa al día; uno por la mañana, otro al mediodía y otro por la noche, alternada con alguna tassita de caldo.* ***4****. A los que estan a media ración se les darà a más de las tres sopas mencionadas, dos onzas de carne, tres onzas de pan y medio cuartillo de porrón de vino en cada comida y cena.* ***5****. A los que estan a ración se les dará además de las tres sopas, el [?][44] de carne y pan y el mismo vino que a los de media ración, procurando que los alimentos sean de la major calidad posible.* ***6****. No se permitirá dejar entrar de a fuera ninguna classe de alimento ni bebida, y solo le comentaran la enfermedad al que pase el establecimiento; siendo a cargo del facultativo augmentar o disminuir la ración segon sea la fuerza digestiva del doliente, como igualment prescribir los caldos de gallinas, leches, vino generoso que segun juzgue[45] conveniente.*

f) El menjar dels tapers

L'escriptor i polític català Martí Roger i Crosa (Palamós, 1867-1918) va publicar l'any 1911, a Barcelona, un llibret editat per l'Avenç: *Els tipus socials de la producció surotapera*. En aquest llibre hi ha un capítol dedicat al sistema de viure dels tapers a la fi del segle XIX, a les comarques on hi havia menestrals i obrers que en vivien. Com que Cassà era i és encara una vila amb moltes indústries dedicades al suro, crec que aquesta anàlisi és també vàlida pel que fa a aquesta vila. No us he de recordar que la història de Cassà de la Selva va estretament lligada a aquesta indústria surera iniciada al municipi al segle XVIII. L'any 1919 amb motiu de la Primera Guerra Mundial el negoci del suro va entrar en crisi, moltes d'aquestes empreses s'arruïnaren i centenars d'obrers feren vaga, anaren a l'atur o bé sofriren fortes disminucions en els salaris. En alguns pobles de les comarques gironines hagueren d'instaurar l'olla pública a la plaça del poble per l'augment sobtat dels queviures de primera necessitat. A Cassà funcionava una "cuina econòmica" o col·lectiva que s'instal·lava al carrer Ocata. Alguns cuiners eren tapers, llavors sense feina.

A grans trets, per als tapers, hi havia un esmorzar fort, de cullera i forquilla. A principis del segle XX, amb la millora del nivell de vida, Roger assenyalava un major consum de carn entre aquestes famílies:

"Sistema de viure dels obrers de la indústria surotapera. L'alimentació, més o menys sòbria segons les famílies se distribueix en quatre àpats: l'esmorzar, a les vuit del matí, compost de sopes o d'allò que ha sobrat del dia abans (i en algunes famílies d'una cosa i altra) o de peix fregit; el dinar, al migdia, o sigui escudella i la tradicional carn d'olla, més o menys proveïda de carn; el berenar, a les quatre de la tarda, consistent en una llesca de pa

44. Aquí hi ha un signe de difícil lectura. Onzas?

45. "según juzgue", lliçó hipotètica. En aquest fragment la cal·ligrafia és confusa.

acompanyada d'una enciamada o d'un peix, d'una arengada o d'una fruita; i el sopar, a les set del vespre, compost d'un plat de llegums o verdures i d'un de bacallà o estocafix, i algunes vegades de carn. Els diumenges sol variar-se el dinar substituint l'olla per un arròs ben acompanyat i quelcom més. El vi no sol mancar en cap dels repassos.

Aquest sistema d'alimentació és el mateix de trenta anys enrere, però antigament eren més sobris; avui se fa molt més consum de carn; essent moltes i moltes les famílies que posen gallina a l'olla; notant-se també alguna diferència deguda al fet que són molt les dones que van a la fàbrica, i això fa que predominin més els fregits, per no necessitar estar gaire al foc."

g) **El món associatiu de les tavernes. Hostals i cases de menjar. Alguns retalls de converses i entrevistes orals**[46]

Des de la fi del segle XIX, la riquesa generada per la indústria surotapera amb l'augment d'assalariats va afavorir l'aparició de llocs d'espai de trobada i d'esbarjo, tavernes, fondes. Aquest món associatiu que es va crear a redós de les tavernes, hostals, casinos, cases de menjar té per a l'estudiós del tema un gran interès sociològic. L'arribada del carrilet, inaugurat l'estiu de 1892, a més de suposar un avenç en la xarxa de transports va servir per incrementar l'intercanvi de productes del suro, la possibilitat de crear més ocupació i riquesa.

A l'escalf de noves oportunitats industrials van sorgir un bon nombre d'entitats i d'associacions que eixamplaren el marc festiu, cultural i lúdic de la vila. Entre aquestes cal destacar El Recreo (plaça J. Anselm Clavé), Antiga can Barretina o fonda El Comerç, vda. de Joan Abellí (plaça Anselm Clavé, 30), l'Hostal del Sol al carrer Ocata fins al 1940, el cafè cal Noi Martí, el bar Sport, els cafès casinos, etc. A Casa Pica (carrer Salmeron, 39) feien menjars i tenien una dispesa econòmica. D'alguns d'aquests establiments que servien esmorzars, dinars econòmics, berenars, s'han conservat les taules dels preus de diferents articles de l'època, especialment entre 1911 i 1938. Entre 1936 i 1938 la guerra i la postguerra va provocar que molts d'articles de primera necessitat doblessin els preus.

Can Barretina

M. Dolors Godoy[47] conserva una carta de l'escriptor Joaquim Ruyra (1858-1939) datada a Barcelona, el 16 d'octubre de 1930, adreçada al reverend doctor F. Costa. L'escriptor li anuncia que ha de venir un dia a Cassà per trobar-se amb una persona per parlar d'assumptes privats. El lloc de trobada era la fonda can Barretina.[48]

El dimecres dia 22 d'octubre s'havia de trobar amb una persona de cognom Escolà. A aquest mossèn li fa saber: "m'agradaria de parlar amb vostè. En arribar aniré de dret a can Barretina i estimaria que vostè hi fos. El dit assumpte crec que serà fàcil d'arreglar si primer ens comprometem a què les aigües de la teulada de l'església no ragin davant de la porta de cal Escolà."

Cal Bord

Un article de J.D., inicials que no he sabut identificar, en una secció anomenada "Postals de Cassà", aparegut a *Horitzó* (Periòdic quinzenal. Portantveu de l'Ateneu Cultural, Cassà de la Selva, 2 de desembre de 1933, núm. 15), pàgina primera, ens informa on era i com era aquest hostal, quins ranxos s'hi servien:

"Aquesta masia que serveix d'hostal, es troba situada al peu d'una fondalada a redós de la tramuntana, voltada per un costat de bosc i per altre de camps cultivats que contrasten magníficament. Parlar de cal Bord, per un cassanenc, és sinònim de festa [...]

Un vi blanc, aromàtic com un lilà i uns ranxos saborosos de la carta típica dels tapers, són sens dubte, el principal al·licient d'aquella casa. I com que els treballadors sempre han tingut certa debilitat a fer de cuineres, en treuen bon profit dels fo-

46. Material facilitat per l'Arxiu Municipal. Vegeu també BAGUÉ (1993). Vegeu informació ben útil en alguns capítols de BAGUÉ, 1990.

47. Arxiu M. Dolors Godoy.

48. La fonda *El Comercio* era l'antiga casa Barretina, regentada per la vídua de Juan Abellí. Era una "casa especial para viajeros" (1932). Es conserva una factura de l'època en què consta que se serviren 13 coberts a 7 pessetes més cafès i puros, sense especificar, però, què havien menjat. Arxiu M. Dolors Godoy.

La fonda Barretina estava situada a la cantonada de la plaça de la Coma amb el carrer Major. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció X. Agramont. Ed. Lajaime. Autor Meli.

gons de cal Bord que sempre estan a la disposició del que primer hi arribi. Per això us explicareu que allà us serveixin des del dinar més pantagruèlic fins aquells ranxos d'experiència més humil però suculents als paladars refinats: em refereixo al platillo de tripes i peixopalo, als cargols a la llauna amb el seu puntet de pebre o bé a la vinagreta; o unes granotes[49] blanquíssimes o uns ocells ben rostidets. Tot això acompanyat del porró i de la bonhomia i acudits dels tapers, us endolceix unes hores i us fa oblidar per moments les trifulgues de la vida quotidiana de treball i de lluita [...] Hi ha qui dedica les tardes dels dilluns o dels dijous a visitar la casa, fer la berenada i disfrutar de la companyonia d'uns quants amics, tot fent la passejada."

Converses orals[50]

L'Arxiu Municipal de Cassà conserva un recull de converses orals sobre consumicions habituals, la clientela, els àpats que se servien fins fa uns anys en hostals, tavernes, bars de la vila, principalment a can Matetes, el Centro, etc. Hi van intervenir com a participants Anita Teixidor, Pilar Dalmau, Montserrat Font, Josep Madrià, Pilar Crous, Josep Dalmau, etc. D'aquestes converses n'hem extret alguns diàlegs sobre les famoses barreges, els esmorzars bosquetans, el servei que donaven en diades assenyalades (Nadal), sobre quines eren les tavernes de més anomenada. A can Matetes, per exemple, s'hi servien molts de ressopons. Els plats habituals eren els cargols amb peus de porc,

49. Als anys 60 del segle XX, a Girona, encara hi havia una casa de menjars, situada al carrer del Pont de la Barca, ara un restaurant de cuina argentina, que servien berenars on podies degustar un plat de granotes. A la vista del públic hi havia uns safareigs petits de formigó coberts amb una tela metàl·lica on aquests amfibis ramaven mentre vivien reclosos.

50. Respectem en tot moment el to oral de les converses.

pit de tocino amb pastanagues, escudella, etc. Malauradament, per manca d'espai assignat, no puc donar raó de tots aquests materials, molt interessants per a la història dels costums alimentaris a la vila.

[Parla Anita Teixidor Mitjà, nascuda l'11-4-1932. Entrevista feta el 21-12-2007]

[Què era una barreja?]

– Una barreja era un vas primet, estret, així una mica alt, amb moscatell, i quan faltava un través de dit per ser ple, d'anís. O sigui, agafaves l'ampolla del moscatell fins que faltava un dit per ser a dalt. I llavors amb l'altra mà feies així (gesticulacions), i l'acabaves d'emplenar, anís i moscatell.

– I això era beguda que es bevia a primera hora...

– A primera hora, sí. I un parell de carquinyolis. Teníem uns pots llargs allà al taulell, allà al cim, ben bé a davant de tot del taulell, i deien: "Posa'm dos carquinyolis", o tres, o un, i valien..., depèn, depèn de lo que d'allò. Però inclús, teníem una clientela a can Font molt bona, perquè si veien que jo estava fregant, que jo m'aixecava a dos quarts de set o *aixís*, i lo primer que feia era fregar la botiga perquè fos net, i passaven per l'*acera* i guaitaven i deien: "Bon dia, Anita!" *Aixís* mateix, sembla que els sento. *Hasta* em fa una cosa... (s'emociona), i, i d'allò...

Esmorzar bosquetans

– Per esmorzar menjaven una torrada, i si havíem pogut anar nosaltres al peix, o si teníem peix, peix fregit.

– L'anàveu a comprar vosaltres? Vosaltres us el proporcionàveu per a la taverna, i després allà la gent el consumia...?

– N'hi havia algun que se'l portava. Això mateix. Si n'hi havia que se'l portaven, doncs portaven, per exemple, una llesca de pa, o bé..., de casa seu, ja xucat, tot amanit, amb una arengada, o un tall de botifarra negra, o *aixís*, i llavors te demanaven el beure...

– Però d'altres?

– Però d'altres que no portaven res, li deien: "Què teniu Montserrat? Què hi ha Anita per d'allò? Tens botifarra negra, no tens pas cap botifarra de perol?", li deies: "Doncs sí"; "Doncs fes-me una torrada i una botifarra de perol." A molts, nosaltres els hi fèiem.

Cafè i carajillo[51]

—Cafè i *carajillo*, sí, sí. Normalment era cafè i *carajillo*. Al dematí la barreja, i a la tarda, doncs havent dinat, el cafè i el *carajillo*. Però a agafar-t'hi, eh! Es posava un estol, que semblava..., vull dir, jo si alguna vegada havia anat al cine, allò de dir, guaita, sembla que no hi ha gaire gent, eh! O què et diré jo, el dissabte a la tarda, allò, quan la gent venia a fer el cafè, era per haver-hi tres persones al taulell.

I caps d'any, i Nadals i totes aquestes coses?

– Tot, tot, tot. Tot obert. Obert, obert, sí. Sí, sí. No tancàvem pas mai. Al contrari, que si feies un cuinat i et venia algú, com que eren festes, encara et menjava. O sigui, que si la meva mare feia cassoles de, de, de *callos*, o feia pollastre amb escamarlans, o feia una cassola per nosaltres, i en venia un d'aquells que et deia: "Carai, Montserrat, quina olor que sento"; "*Bueno* guaita, si en vols ja n'hi ha, eh! No quedis pas, seu!", ja tenia el plat a taula i el porronet de vi, i ja el tenia allà.

Tavernes de Cassà

– I tant. Què t'anava a dir, a part de cal Pitiu, tu en recordes d'altres de tavernes en aquella època, al poble?

– Sí, sí. Recordo a can Matetes, aquí al Raval, una casa que hi havia que en deien a can Matetes. Llavors, quina altra recordo? Una que hi havia cap a la vora, allà a la biblioteca ara, que en deien, com en deien d'aquella casa? A ca la Teresa, d'aquests Torras, l'home es deia Josep Torras. Llavors hi havia el Rotllo. N'hi havia una al carrer del cementiri, que en deien en Bataclan o *algo aixís*, no hi vaig estar-hi mai, però sabia que hi era, i conec la dona que encara el portava, encara és viva, i no sé si me'n recordo de cap més.

51. Etimologia discutida. Possiblement derivat del castellà "corajillo". Els catalans ho catalanitzem i en diem "sigaló", a partir de la forma "carajo". Als qui participaven a la Guerra de Cuba, a la primera línia de foc, a trinxeres, els donaven una barreja de rom i cafè perquè tinguessin "corajillo" i fossin ben valents davant de l'enemic. Una altra etimologia falsa fa derivar el mot de la forma verbal: "ara guillo". Hom deia en entrar al bar "Fes-me una barreja, ràpid, que ara guillo".

Conversa amb en Josep Madrià Rouchy, nascut el 23-11-1931. Entrevista fea el 14-1-2008.

– Menjàvem pollastre: per la Festa Major, i per Nadal. Pollastres moltes vegades criats per aquí al darrere, en un tros de gàbia, amb quatre perolades i quatre coses, que escolta, era un pollastre més dur que l'hòstia.

Can Quirze[52]

Can Quirze també era coneguda com la posada del Sol. En la documentació que hi ha guardada a l'arxiu hem trobat que el 1944 es va donar d'alta com a *"parador y mesón, amb un bodegón"* que hi havia en aquell mateix lloc i que el portava la mateixa família. El *"parador i mesón"* estava a nom de Lluís Parera Fabrellas i el *"bodegón"* a nom de Pere Parera Forn. L'any 1941 aquest *"bodegón"* estava situat al carrer Ocata i el 1942 a la plaça Jacint Verdaguer. Va tancar l'1 d'abril de 2017 (Vegeu l'article: *El sol de Can Quirze s'ha apagat*, a *El Punt Avui* 4 d'abril de 2017). Tot i aquestes dades de l'arxiu no queda prou clar que l'hostal del Sol no fos més antic ja que a l'entrevista a *El Punt* es parlava de l'època daurada dels tapers. Heus aquí un fragment d'aquest article amb l'entrevista als amos:

– "Si entraves a can Quirze, la diversió estava assegurada. A la carta podies trobar des de sarsuela fins a truita de patates, popets, peixos a la planxa, pota i tripa, guisats com el de colomí, el niu i el flam de cigaló, que era una de les especialitats. Plats consistents però sobretot d'elaboració complicada que reclamen dedicació i paciència, dues qualitats que han sabut preservar els darrers hostalers de la nissaga, que no només han mantingut el menú diari –11 euros el normal i 13 amb cigaló especial–, sinó que han conservat grups de fidels que no s'han resistit a les temptacions de la carta i han atret primeres figures de la gastronomia catalana com ara Carles Gaig, Carme Ruscalleda i Nando Jubany, sorpresos de poder menjar un niu –tripa de bacallà, ou dur, patates i, en el cas de can Quirze, granota– a Cassà de la Selva i no a l'Empordà. Quedarà en l'oblit una manera d'entendre la cuina i la vida, potser es perdrà la precisa manera de cuinar la carn d'un senglar de més cent quilos –més de vuit hores de feina–, però ningú dubta que ara que el sol de can Quirze s'ha apagat, la seva gran història serà una de les que trenaran la memòria de Cassà."

L'arxiu sonor de l'Arxiu Municipal de Cassà conserva una altra entrevista enregistrada l'any 2008. Aquesta vegada el convidat en solitari fou Josep Madrià (1931). Heus aquí la transcripció d'uns fragments en els quals hem respectat els trets lingüístics dels informants, algunes repeticions, pròpies del llenguatge oral:

– I llavors és clar, a Cassà llavors hi havia dues fondes. El Recreo i a can Barretina. En Pere Barretina ho fotia, cuinava molt bé. Ho fotia molt bé. I se'n cuidava la vella Barretina, que era ta ta ra, pa pa ra papa..., i llavors, al costat del Centro, hi havia el Recreo...

– Perquè en aquests llocs sí que es feia menjar, eh?

– Sí, sí (...), a les fondes. A can Quirze!, hòstia, a can Quirze també és una institució tu! A can Quirze fa molts i molts anys que...

– És l'única que queda, diguem-ho *aixís*. Amb un model semblant al d'abans...

– Sí, a can Quirze és l'única cosa que queda, sí. Perquè ho fotien molt bé a can Quirze, sí. A can Quirze cada dissabte, collons jo vaig estar dos anys anant-hi. Ara quan vaig entrar a les aigües, amb en Pitu Torras, hi anàvem cada dissabte a sopar. I pagaves segons el preu que anava el peix, i segons *lo* que menjaves. Era en funció dels alts i baixos. En Pitu me'n recordo que sempre menjava *lo* mateix, una fregida de fesoles amb una barra de porc, i al darrere tres o quatre gambes obertes pel mig a la planxa. Jo tirava més als popets, quatre popets.

– Però aquí a can Quirze, a can Barretina, i al Recreo, en aquests llocs hi havia una carta, o no tan...?

– No me'n recordo d'això. Hi havia molt poca cosa...

– O deien, això, allò, allò, allò...

– Ah exacte! A can Quirze t'ho deien de viva veu. A can Barretina, i em penso que a can Barretina hi vaig anar a menjar dues o tres vegades, i al Recreo, em penso que no hi havia menjat mai. Vosaltres sí que hi anàveu a menjar per la Festa Major (a la seva muller).

52. Informació facilitada per l'arxivera municipal.

Interior de la Posada del Sol, també coneguda com can Quirze, a la plaça Jacint Verdaguer. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Fons L'Abans-Cassà. Robert Parera.

– (...)

– I viatjants sí, ja n'hi havia. També venien per allà a fotre, i a vegades algun..., es coneixien tots, al cap d'un temps, tots anaven fent diguéssim la volta. Ah!, i els dimecres, els dimarts al vespre, es reunien allà (al Centro) els pollers, els dels ous. Que arribaven, perquè és clar, no tenien pas cotxe ni res, arribaven, anaven a can Quirze, anaven a can Barretina, allà a dormir, i ells feien el, a què jugaven, a veure si me'n recordaré...

– (...)

– I al Centro, es notava al Centro?

– No gaire, no. No, ah! I es notava molt a les tavernes a esmorzar. Sobretot a can Quirze, a can Quirze tenia fama, "Collons he anat a esmorzar a can Quirze", a can Quirze, a can Quirze, a can Quirze. Però suposo que totes les tavernes devien fer ja alguna cosa, perquè s'anava a esmorzar. Perquè molts baixaven amb el carro, baixaven a peu, a peu ben pocs, en bicicleta, amb el carro, marxaven per ser aviat aquí, a quarts de vuit ja eren aquí. Havien hagut de dinar menjar, munyir i tot això, per *lo* tant, venien amb gana. I quan estaven de fer el mercat, pam, a esmorzar. Després d'esmorzar fer la gran xerrada a la plaça, que si els ous això, que si el bestiar aquest, que això, que allò, i els veies que feien grupets. I havent dinat, molts es quedaven a dinar, els que podien, i havent dinat, a cal Sillé.

Referències culinàries en la sarsuela La Gran Via de Cassà[53]

La Gran Via de Cassà de la Selva és una sarsuela còmica lírica en un acte, dividida en tres quadres. Es tracta d'una peça d'escàs valor argumental i literari que es conserva a la Biblioteca de l'Ateneu de Barcelona. Escrita entre els segles XIX-XX, actualment és el manuscrit número 671 d'aquesta institució. Té 32 folis. Aquesta sarsuela agafa el nom d'una altra obra que va tenir molt èxit en el seu moment: *La Gran Vía, revista lírico-cómica, fantástico-callejera en un acto, zarzuela en un acto y cinco cuadros, con música de los maestros Federico Chueca y Joaquín Valverde y libreto de Felipe Pérez y González, estrenada en el Teatro Felipe de Madrid el 2 de julio de 1886 y representada después largamente en el Teatro Apolo*. L'obra nostrada, sobre la qual no cal perdre-hi gaire temps, passa al carrer Major de Cassà de la Selva. El seu autor va intentar sense aconseguir-ho adaptar el guió original a un de poble. El portem fins aquestes pàgines perquè hi hem trobat algunes referències puntuals del que llavors es menjava a les tavernes del poble: "Si li fan escudelleta/ que és lo menjar

53. Agraïm la coneixença d'aquesta obra a Dolors Grau.

català/ per excel·lència l'arròs/ i fideus..." "Caps i peus de xai... Peixo-palo/ab tripas".

La llibreta dels dinars i sopars servits de Can Quirze

L'Arxiu Municipal de Cassà conserva la còpia digitalitzada d'una llibreta manuscrita amb els apuntaments dels menús (dinars, berenars, sopars) que se servien en aquesta fonda. Els apunts comencen l'any 1956. Ben segur que n'hi ha d'anys anteriors. Hi llegim alguns noms i cognoms de clients del poble, que aquí obviem, notes sobre celebracions extraordinàries per la Festa Major, amb motiu d'un casament més aviat senzill i econòmic, despeses dels músics que tocaven a orquestres (La Principal i La Selvatana, Costa Brava) amb motiu de la Festa Major, entitats esportives, festes de les Cases Barates, celebracions de capellans, berenars dels tapers, de col·legis, etc. Els apunts són escrits en una barreja entre català i castellà[54]. De vegades hi ha el nombre d'àpats servits, però sense especificar què van menjar. Sovintegen les porcions de menjar, amb els preus de l'època. Molts d'aquests plats, encara els hem conegut: arròs, botifarres, canelons[55], entremesos, vedella amb pèsols, xai a la brasa, pollastre amb carxofes, postres de músic, préssec en almívar, sarsuela, etc. En una ocasió van servir racions de llagosta. D'aquests apunts amb els comptes dia per dia, amb l'avís de "pagado", n'hem fet una petita tria. Ben sovint l'ordre dels apunts no és científicament cronològic:

Llibreta de 1956. Àpats sense especificar. Festa Major de 1956.

27 de maig, 3 racions verdura; 3 racions de xai. 3 racions de cireres. 3 racions de arroz; 3 racions badella amb pèsols; 3 racions maduixes; 3 racions costelles i postres.

27 de maig, 6 racions de sopa; 6 raciones de cazuela.

-30 de maig, sopar 3 racions verdura i peix.

-31 dinar: sopar, tres canalons, 3 vedella i 4 litros de vi.

-17 de juliol, pel sopar de 11 persones al preu de 60 pessetes, 2 botelles champany de més.

-26 d'agost, arroz per tres personas.

-2 de setembre, arròs, badella amb bolets, i botella de xampany per tres personas.

-juliol de 1956, pel dinar de 82 persones C. D. Monopol, entremès, canelons o arroz, badella a la jardinera; pollo rostit, mantecado, pa i vi, cafè i copa, 1 botella de xampany.

-23 de setembre, entremès, canalons, pollastre, raïms, panses i moscatells.

-18 agost, 2 quilos de gamba.

-15 d'octubre, casament: 60 persones al preu de 45 pessetes: entremès, peix fregit amb maionesa; bistec amb patates, dolços, moscatell, vi, xampany.

-25 d'octubre, casament 40 persones al preu de 32,50 a base d'entremès, llonza amb patates, plátanos, raïms, moscatell, pa i vi.

-8 de novembre, dinar: estofat, pollastre rostit en carxofes, pa i vi i postres a base de peres i préssec de lata, cafè i copa.

-19 de novembre, casament 22 persones, llonza amb patates, vedella rostida; pa, vi, poma, plàtan, galletes i moscatell a 35 pessetes per persona.

-2 de desembre, berenar de 15 nenes, a base de sandwich, crema, coca, platanos i mandarines, vi clar i moscatell.

-8 de desembre de 1956, 1 pollastre, 2 botifarres, 3 reacions de vedella amb bolets i sarsuela per dos persones, 100 pessetes.

-Diversos de racions desembre de 1956, 5 racions de canalons, 2 racions de canalons, 2 botifarres, 2 racions de peix.

1957

-1 de gener [orquestra] Selvatana: 2 racions de 4 canalons.

-6 de gener, matar i coure un pollastre, 2 botifarres, 2 racions de sarsuela.

-17 de gener, per 17 racions de sarsuela, 425 pessetes.

-19 de febrer, amanides bròquil, bitxo, pa, cargols, 3 botifarres i racions de pota i tripa i de vedella i 3 botelles de vi i 6 bitxos, 140 pessetes. 20 entremesos, un pollastre amb carxofes i pèsols, 4 racions d'ous al plat.

54. En respectem la transcripció.

55. En aquella època el farcit dels canelons encara es feia amb carn rostida i no picada com ara.

-10 de març, entremesos. 3 de sarsuela, 3 brasons.

-19 de marc, per 2 racions llagosta, 90 pessetes.

-11 d'abril. Casament. Pel dinar de 28 persones a 60 pessetes a base d'entremès, arròs, pollastre, 1 pasta, platano, pa, vi, xampany, cafè i copa i vi [de postre]. 1.680 pessetes.

-14 abril, 4 racions de canalons. Total 48.

-14 abril, entremès per 3, 2 racions de vedella, 2 de pollastre i canalons. Total, 98.

-14 abril, 10 racions de canelons, 3 botelles de xampany.

-22 abril, dinar per 14 persones a base d'entremès, ous al plat i brassons rostits, 128 ptes.

-22 abril, 5 racions de sarsuela, 128 ptes.

h) **El receptari de can Filipinus, recollit per Maria Martí Viñolas (1910-1920).**

En aquest receptari de cuina domèstica ja publicat[56] que es conserva a l'Arxiu Municipal s'hi van transcriure amb alguns comentaris 90 receptes de cuina del lloc, també d'internacional, en la qual abunden els plats variats: carns, ous i menuts, de cacera, de peix i marisc; sopes, pastes i arrossos, postres, etc. És per aquest motiu que no ens hi entretindrem gaire. La seva autora i/o transcriptora fou Maria Martí (1852-1946). Aquesta dona també va recollir i transcriure receptes de plats cuinats per minyones i altres veïnes del poble, algunes de les quals han estat identificades. El mostrari és indicatiu del que es menjava a Cassa i a la resta de la rodalia a la primera meitat del segle XX.

Sobre la història d'aquesta família indiana podem dir el següent: "En els anys vuitanta del segle XIX, Pere Boada va marxar a Filipines i quan va estar aposentat hi va anar la seva dona i els dos fills grans." La família es va instal·lar a la ciutat de Cebú. Hi tenia un magatzem de queviures. Pels volts de 1904 van tornar a Cassà amb una petita fortuna. Al poble edificaren la casa coneguda com cal Filipinus, amb la façana d'estil neoclàssic i que conserva pintures en el seu interior, cantonada carrer del Progrés i el carrer del Molí.

Transcric, ara i aquí, un parell de receptes que no van ser recollides en aquell recull perquè no eren estrictament plats de cuina.

Modo de salar las aceitunas

Se ponen ocho o nueve días en agua cambiándola todos los días; luego se miden las aceitunas, por cada medida de sal, nueve de aceitunas. Se cubren de agua y dejarlas hasta que estén a punto de comer. Hay quien pone una corteza de naranja y bien una rama [de] funoy [sic].

Manera de hacer butifarras magras

- 1 kilo de carne magra.
- 1 kilo de pancheta [panceta]

Por cada kilo de carne 22 gramos de sal y 5 gramos de pimienta negra.

i) **Pastisseria[57] i licoreria**

Per un anunci aparegut al programa que s'editava amb motiu de la Festa Major de Cassà de la Selva de l'any 1927 sabem que la Confitería-Adroguería de Vicens Adroher, del carrer dels Dolors, venia mantega de vaca dolça i salada. A l'obrador elaboraven uns "Biscuits modernistes" que desconec com estaven fets i quina forma prenien.

La casa de Licors Pla i Surís, del carrer Ample, número 16, venia anís, rom, canya, vins, aixarops i sodes.

A la revista *Gavarres* (núm. 26, desembre de 2014), Pitu Basart conversa amb Narcís Dalmau, un cassanenc hereu d'una nissaga de Mosqueroles. En parlar del pare de l'entrevistat que era pastisser, Dalmau comentava la popularitat dels tortells del Ram, abans de la Guerra Civil. L'entrevistat també ens dona una recepta per fer brunyols, com en diuen a Cassà. Per cert, bunyols (significa que és una pasta bonyeguda?), brunyols (en coure'ls en l'oli queden bruns, gairebé negres?). Heus aquí un tema encara per dilucidar.

"El pare ja es va casar aquí, va aprendre de pastisser i treballava sobretot per encàrrec. Pels Rams de l'any 1936, en el llibre de la botiga hi consten 2.500 tortells encomanats... Quan va esclatar la

56. VILA (2007).

57. Entrevista que Pitu Basart va fer a en Narcís Dalmau de Cassà de la Selva, un cassanenc de nissaga antiga. *Gavarres*, núm. 26, [Cassà de la Selva] 2014, p. 16.

Ampolles de l'empresa Anissats Duran. Font: AMCS, Fons Anissats Duran.

Etiqueta de l'empresa Anissats Duran amb un disseny de Joan Gener. Font: AMCS, Fons Anissats Duran.

guerra la pastisseria va tancar..." Digueu-me una fórmula pastissera. "En tinc una de guardada, la dels bunyols. El pare els feia amb ingredients barats i quedaven bons. Això sí: per coure'ls el dijous, ja començava a treballar-los el dilluns. Comprava mitja lliura de llevat de pa i una mica de llevat de París a cal Fideuer, els pastava i l'endemà la pasta ja havia crescut i anava assaonant-se. Feia servir 20 quilos de farina, aigua, i unes essències alemanyes que encara enyoro, que ell comprava i que ens van durar fins als anys 60. Feia bunyols per a tota la família."

j) **La destil·leria Duran**[58]

La *Destilería al vapor de anisados y licores, sucesores de Duran*[59] i Pla, situada al carrer del Pont de Cassà, fou fundada a principis dels anys 30 del segle passat. Elaboraven Aromas de la Selva[60] (licor amb més de 60 herbes), una mena d'Estomacal Bonet. També Anís de la Selva i ratafia, Rom Jennina, aiguanaf[61], compost fet a base de flor de

58. Entrevista que Pitu Basart va fer a en Francesc Duran, de Cassà de la Selva, sobre la destil·leria que va fundar el seu oncle ("Gavarres", 27, primavera-estiu, 2015. Dossier Refrescos i licors, p. 60-61).

59. Un anunci aparegut a la premsa local feia: "Narcís Duran. Aiguardents i licors. Elaboració acuradíssima. Pont 7 i 9.-Cassà de la Selva. Servei amb camions propis per tota la provincia."

60. L'Arxiu Municipal de Cassà conserva les fórmules detallades d'elaboració de l'Anís de la Selva i de l'Estomacal Aromas de la Selva. AMCS. Fons Duran, capsa 189.

61. L'aiguanaf és aigua aromàtica destil·lada obtinguda a partir de flors de taronger fresques.

taronger, el conyac Buena Ley; Old Jamaica Rhum; Ron Viejo Becada, estil Jamaica; Brandy Gran Lord, solera extra, Anisado Refinado de la Selva, etc. Un anunci publicat a la premsa especificava que tenien un "servei amb camions propis per a tota la província" per tal de fer el repartiment del gènere en condicions i rapidesa.

L'any 1964 una normativa que prohibia vendre licors a granel va complicar aquests tipus de negoci, del qual n'hi havia un gairebé a cada poble. L'únic que va quedar dempeus fou l'Estomacal Bonet, elaborat a Sant Feliu de Guíxols. Per la propaganda apareguda en publicacions de l'època, en els programes de la Festa Major, sabem que també fabricaven l'anís Sant Jordi, aixarops, orxates, que no sé si es feien amb xufa o amb ametlles mòltes. A Cassà també hi havia una representació del Gran Licor Arenys, d'Arenys de Mar, molt popular en aquells anys abans de la Guerra Civil.

k) **Remeis**

De quan l'home vivia a pagès amb cavalls, mules, matxos, imprescindibles per a les feines del camp, recuperem aquests dos remeis provinents de l'Arxiu Municipal de Cassà[62]. A voltes la gent del camp que estava en contacte amb animals agafava malalties, especialment dermatosis.

Remeis per a bèsties de càrrega

Remey per esparverans[63] y per alifafas[64]

Posaràs 4 porrons de orinis (sic) de bou o de persona y 4 porrons de binagra, com millor, millor y 4 lliuras de sal de Cardona, totas quatra qualitats a·u [ho] pusaràs a dintra de una olla a·u faràs bullí. Quant serà bullit ben calentet, només ab la untura, una moyada [mullada] untaràs la part a un sia el mal. De aquell such anà continuant la untura, quedarà qurat.

Medicina contra esparveranys

Se pren mitja pesseta de oli imperial, se assegura que lo dit oli lo té especial lo apothecari de Bañolas anomenat Gomis[65]. Per saber lo secret de l'obtentor de la medicina se unta lo esperverany y de dit oli per tres vegadas al dia hasta que síguia acabat.

Després se fa altra untura dos vegadas al dia de la composició de such de figarassa[66], vinagre fort y orins. Tot plegat se posa ab un famé[67] a bullir cosa de quatra dias.

l) **Un elixir miraculós que a més de servir per aconseguir una llarga vida, servia per a tot i més (segles XIX-XX).**

A l'Arxiu Municipal de Cassà es conserva la recepta d'aquest elixir miraculós, amb la fórmula magistral inclosa per fer-ne l'elaboració en un laboratori.

Virtud y propiedad del admirable elixir[68]. Compuesto por S. J. Q. R. D[69]

1. Fortifica el cuerpo, reviva los espiritus vitales, da movimiento a las rendidas y quita el temblor de los nervios.
2. Cura los dolores de reumatismo y dulcifica los grandes dolores de gota.
3. Limpia el estómago de los humores espesos y viscosos ocasionados por las indigestiones o accidentes.
4. Cura los dolores de cabeza y cualquier otro dolor, untándose la frente con dicho elixir.
5. Hace salir los gusanos a las persones grandes y a los niños.
6. Cura cualquier dolor cólico que procede del estómago, de los intestinos, en pocos minutos.
7. Cura las indigestiones en poco tiempo.
8. Ablanda el oido a los sordos, dejando caer algunes gotas dentro de las orejas o con algodón.
9. Calma por algun tiempo los dolores de dientes, poniéndoles un poco de algodón bañado en dicho elixir.

---

62. AMCS, Fons Oller, 1750, Id. 124.
63. Esparverenc, "mal que es fa a les cavalcadures en els genolls i sufrages" (Dic. Labèrnia).
64. Tumor a les cames de les cavalcadures.
65. A Banyoles hi havia una dinastia d'apotecaris de cognom Gomis. Llegiu la biografia de Sebastià Prat Gual o Sebastià Prat-Gual Gomis al blog Turaris.net.
66. De figuera de moro.
67. El gas metà que generaven els fems permetia que el preparat bullís dintre d'una olla segellada.
68. Pierre Comellas, apotecari de Perpinyà, va publicar una recepta d'un *élixir de longue vie*. Llegiu-lo a DD.AA. *Entre Révolution et Guerres. Les mémoires de Pierre Comellas, apothecaire de Perpignan (1789-1813)*, Perpinyà, ADPO, 2005, p. 158.
69. No he sabut desenvolupar aquestes inicials. Respectem l'ortografia del text.

10. Purifica la sangre, la hace circular y es un contraveneno perfectísimo.
11. Hace parar el flujo de sangre a las mugeres, conserva el color natural y lo vuelve a los que lo han perdido por la pereza.

12. Purga insensiblemente el cuerpo humano sin dolor y sin necesidad de alguna purga o sangría.
13. Cura toda especie de calentura por inveterada que sea y principalmente la terciana y cuartana.
14. Es eficacísimo para los que padecen sufocación de pecho.
15. Es así mismo muy singular remedio para los que han mal de madre.[70]
16. Es maravilloso para las mugeres opiladas [obstruïdes] de retención de sangre.
17. Es perfectisimo para eccitar el apetito a los que le han perdido por alguna enfermedad.
18. Cura toda suerte de heridas, poniendo sobre ellas hilas untadas con dicho elixir, lo mismo que para las caidas.

Modo de usar dicho elixir, segun los progresos de las enfermedades

Para las indigestiones: dos cucharadas regulares juntamente con cuatro o cinco de té o de vino generoso.

Para los dolores cólicos: la misma cantidad que para las indigestiones.

Para los gusanos: una cucharada ídem durante ochos días continuos y una cucharada cada día.

Para la calentura: dos cucharadas íd, antes del acceso, y sinó cura al primer día se reiterará el segundo, y se conocerá al instante el efecto de la cura.

Para purgarse como se debe: dos cucharadas para las naturalezas robustas, y una para las mugeres, y para los niños y los de una naturaleza débil tres horas después de una ligera cena; y se dormirá en la noche tranquilamente, y en la mañana no quedará al enfermo dolor alguno, debiendo abstenerse también de tota comida cruda o salada, ni tomar demasiado el sereno en la noche.

El uso que se podrá hacer diariamente de dicho elixir es de seis o siete gotas para las mugeres, y de nueve a diez para los hombres, tomándose con el café o con el té o con caldo, y mayor si es con un poco de vino generoso, y usando de dicho elixir de esta manera, se disfrutará largo tiempo de la salud.

Este licor tiene aún la propiedad que aún que se tome una cantidad fuerte, no puede resultar ningun daño.

[La fórmula magistral]

Recip[e][71] *riubarbo*	*2 dracmas*
Quina	*3 dracmas*
Genciana	*4 dracmas*
Zedonia	*3 dracmas*
Azafrán	*2 dracmas*
Agárico hembra	*2 dracmas*
Signum aloes	*2 dracmas*
Manná	*3 onzas*
Aloes sucotrine	*1 onza y 2 dracmas*
Triaca veneciana	*2 dracmas*
Espíritu de vino	*4 onzas*

Se ponen estos ingredientes por 8 días en infusión

Punt final

Acabo aquesta xerrada amb una darrera reflexió. Soc conscient que mai un fragment no pot ser representatiu del tot. La cuina i l'alimentació tenen encara uns components socioeconòmics i culturals encara per explotar. Així doncs, estimats oients, us convido a interessar-vos i a treballar per l'alimentació, per la cultura gastronòmica del vostre país. Guardeu els papers, els receptaris, els estris de cuina, les llibretes amb remeis i fórmules, els records orals dels vostres avis, etc.

He intentat, amb aquesta selecta de lectures, acostar l'oient, l'hipotètic lector d'aquestes pàgines a comprendre un xic com eren, en altres èpoques, els sistemes alimentaris, certs espais socials i de lleure que conformaven la vida quotidiana a Cassà de la Selva. He repassat, lligat al calendari agrícola, alguns moments de la cuina i de l'alimentació, a partir d'uns textos triats, també amb la complicitat de testimonis orals. Tot forma part de la nostra cultura i tradició, tot té regust del terrer. Res del que us he explicat no ha estat pas renyit amb el rigor dels documents consultats dels quals sempre en dono les coordenades arxivístiques. Espero que aquest viatge, majoritàriament per un passat recent, us hagi agradat, entretingut i interessat. Moltes gràcies per l'assistència a aquest acte i per la vostra continuada atenció.

---

70. Malaltia nerviosa crònica. En les dones és el dolor a l'úter o als ovaris.

71. Aquí el metge o el farmacèutic començava la prescripció.

9. APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1908, 32 de gener

Notícia publicada al setmanari palafrugellenc La Crònica sobre la inauguració de dos cinemes.

Palafrugell, La Crònica, 31 de gener de 1908, p.3

"Tant com ens dolia no tenir an aquesta vila teatre o cinematògraf y ja son dos els cines de que podem disfrutar. El dia 18 s'inaugurarà [s'inaugurà] el del Teatro Círculo Recreativo Aguilera y el dia 25 el Lion d'Or instalat al carrer Ample. Ab dós han sigut acullits amb gran exsit, omplenant sempre les sales a cada sessió que donaven; les películes són projectades amb gran claretat y si tenen cuidado de fer programes variats els hi augurem llarga vida"

2

1984, 17 d'abril

Primera còpia de l'escriptura de donació mixta de la finca de can Nadal a l'Ajuntament de Cassà de la Selva.

AMCS, Administració General, Patrimoni, registre 2486

URBANA: Casa de planta baja y dos pisos, rodeada de terreno propio, destinado a patio y jardín, sita en Cassá de la Selva, de superficie en junto mil setecientos ochenta y cinco metros con ochenta y cinco decimetros cuadrados, de los que la edificación ocupa unos doscientos metros cuadrados. LINDA: al frente, Norte con calle General Mola, hoy Rambla 11 de Septiembre, donde tiene señalado el numero 2; izquierda entrando, Este, con calle de la Paz; derecha, Oeste con plaza de la Estación y fondo Sur, con terrenos de la Compañia del Ferrocarril de Gerona a Sant Feliu de Guixols.

INSCRITA: al tomo 1.303. libro 79, folio 235, finca 2.903, inscripción 2ª del Registro de la Propiedad de Gerona.

OTORGAN

Don Jose Maria, Don Francisco, Doña Concepción, Don Manuel, Don Narciso, Don Luis, Don Jorge y Doña Maria Angela Nadal Oller CEDEN sus respectivas participaciones indivisas y juntos el pleno dominio de la finca descrita, con todos sus derechos inherentes y accesorios, al Ayuntamiento de Cassá de la Selva, que representado por su Alcalde, lo adquiere, bajo los siguientes PACTOS Y CONDICIONES:

PRIMERO.- El Ayuntamiento de Cassá de la Selva se compromete a pagar a dichos cedentes la cantidad de OCHO MILLONES DE PESETAS, EN LA SIGUIENTE FORMA:- CUATRO MILLONES DE PESETAS por todo el dia treinta y uno de Diciembre de mil novecientos ochenta y cuatro, sin devengo de interés; no obstante, si no se satisfaciere dicha cantidad en el plazo estipulado devengará un interés de demora, al tipo del doce por ciento anual.

Y los restantes CUATRO MILLONES DE PESETAS por todo el día treinta y uno de diciembre de mil novecientos ochenta y cinco, devengando esta cantidad un interés del doce por ciento anual desde el día treinta de Junio de mil novecientos ochenta y cuatro.

El Ayuntamiento de Cassá de la Selva podrá anticipar los pagos si así le conveniere, y se compromete a consignar ambas partidas en los Presupuestos anuales correspondientes a los años

1.984 y 1.985 comunicando este hecho, por escrito, a los cedentes.

La cantidad a pagar por el Ayuntamiento a los cedentes es notoriamente inferior al valor real de la finca, pues unicamente cubre el valor de la parte de dicha finca destinada a huerto entendiéndose el valor del resto de finca como donación.

SEGUNDO.- La finca deberá ser mantenida en buen estado, y por tener la casa notables valores arquitectonicos y artisticos, deberá conservarse, salvo fuerza mayor, su estructura y configuración actuales.

TERCERO.- Es condición esencial de esta transmisión que la finca se destine a servicio público municipal, y con tal caracter se insctibirá en el Inventario Municipal, sin que pueda destinarse a ninguna otra finalidad.

CUARTO.- Sin perjuicio de que la finca cedida tenga, de derecho, la calificación de bien de servicio público, el Ayuntamiento de Cassá de la Selva se obliga a destinarla de hecho y efectivamente a un servicio publico municipal antes del día treinta y uno de Diciembre de mil novecientos ochenta y cinco y a iniciar, antes de dicho plazo, las obras necesarias de acondicionamiento de la finca para tal finalidad.

El incumplimiento de esta obligación, dará lugar, a instancia de los cedentes, a la revocación del presente contrato; en tal caso recobrarán los cedentes la plena propiedad de la finca, devolviendo la parte del precio percibida y haciendo suyas unicamente las cantidades devengadas como interés, que tendrán en tal caso la consideración de indemnización alzada de daños y perjuicios.

Se solicita expresamente la constancia registral de la presente condición, de conformidad con el articulo 37 de la vigente Ley Hipotecaria.

Y se establece tambien de mutuo acuerdo que el Ayuntamiento de Cassá de la Selva podrá cancelar por si solo la presente condición, acreditando, en cualquier tiempo, mediante acta notarial, que la finca se destina a un servicio público municipal, bastando para la cancelación registral de la condición, la presentación en el Registro de la Propiedad de la copia autentica de la referida Acta, acreditativa del cumplimiento de la misma, siempre que del propio Registro no resulte asiento contradictorio de tal cumplimiento.

QUINTO.- El Ayuntamiento de Cassà de la Selva podrá realizar nuevas construcciones en la parte no edificada de la finca cedida, destinandolas en todo caso a un servicio público, y procurando en lo posible, conservar la armonía del conjunto.

3

1907, 16 de novembre

La primera crònica extensa que es va publicar del Sindicat va aparèixer en el periòdic La Regeneración i posa de manifest el caire ideològic del Sindicat.

Biblioteca Carles Rahola de Girona. La Regeneración, Any II, número 69, 16 de novembre de 1907, pàgines 3-5.

Democracia cristiana en Cassá de la Selva

Tiempo hacía que los católicos de Cassà y al frente de ellos su dignísimo Sr. Cura párroco, nos tenían entusiasmados, por las noticias que hasta nosotros llegaban, de la intensa acción social católica que iban desarrollando. Después de muchos tanteos, de mucho estudio, muy profundo, y muy detenido y muy prudente, se suavizaron asperezas, se vencieron dificultades, y, previsto y calculado todo, apareció por fin la fundación de un Sindicato Agrícola y después de una Caja de Ahorros. LA REGENERACIÓN, que apareció con el fin de impulsar y desarrollar esas tendencias sociales de acción católica y que ha dedicado á ese objeto gran número de páginas, porque cree y está convencida de su utilidad, de su necesidad absoluta, imprescindible en estos tiempos para regenerar la sociedad, para atraer la voluntad de los pueblos hacia la Religión de Jesucristo, que, cual madre cariñosa, procura y fomenta el bien espiritual y el bien mismo material; al tener conocimiento de esas instituciones sociales, quiso verlas de cerca y estudiar su funcionamiento, y observar las condiciones de su desarrollo y convencerse de las simpatías que inspiraban y de la influencia positiva que comenzaban á ejercer.

Por eso fuimos á Cassá de la Selva, y nuestras impresiones no pueden ser más agradables. Nuestro entusiasmo subió de punto al ver y palpar lo que en Cassá de la Selva se está haciendo, y eso que sus obras sociales están en principios.

El Sindicato Agrícola cuenta ya con un buen número de socios que vá aumentando de día en día y que aumentará más, cuando se vean prácticamente las benéficas influencias que está llamando á ejercer en aquella hermosa comarca. Su Junta directiva, formado de ricos propietarios católicos, tan enérgicos é inteligentes como deseosos del buen nombre del Sindicato, no contenta de tener un local arrendado, se está construyendo una casa y un almacen propios. Tienen además en proyecto dos grandes mejoras. Establecer una Caja Rural

dentro del Sindicato para prestar dinero á los labradores al cuatro por ciento, relacionándola con la Caja de ahorros, que sería la llamada á prestar todo ó parte del capital social, y establecer el Seguro de ganado mayor para todos los socios del Sindicato Casanense. Estos, como decimos, por ahora no son sino proyectos que están en estudio y que exigen madurez y premeditación, pero que no dudamos han de ser muy pronto hermosas realidades. Entonces se verá la gran utilidad del Sindicato. Naturalmente que las asociaciones de esta índole necesitan tiempo y gran dosis de paciencia para llegar a perfección; pero nosotros que conocemos a la Junta del Sindicato, esperamos, mejor aún, estamos convencidos, que el Sindicato llegará a donde debe llegar. Trabajo le costará romper la capa de hielo y de indiferencia que le rodea; pero la evidencia se impone, y los labradores del país acabarán de convencerse, á vista de la realidad, de las grandes ventajas que les reporta esta institución y le prestaran su apoyo y cooperación.

La Caja de Ahorros, que es institución de otra índole muy diversa, pero no menos necesaria para la población fabril de Cassá, es todo un éxito. Ha sido acogida con entusiasmo por el público y, en cuatro semanas, lleva ya consignadas más de 260 imposiciones con un capital de unas 5.000 pesetas. Sólo el último Domingo se hicieron 180 imposiciones. Además de otros casos que quizás ignoramos, hay dos ejemplos hermosísimos de caridad y que de seguro han sorprendido muy agradablemente á las clases humildes de esa parroquia, estimulándolas al ahorro y á la economía. El Sr. Cura Párroco á todos los niños del conocido Orfeó de Cassá, y el fabricante católico Sr. Figueras á todos sus trabajadores taponeros, han abierto y regalado una libreta con su correspondiente imposición. Estos ejemplos y sobre todo el perfecto organismo de la Caja, la garantía inmejorable de los ahorros aportados y la seguridad de cobrar el interés del 80 por 100 que les ofrecen los socios protectores y la junta in solidum, han sido las causas de gran éxito y del entusiasmo con que ha recibido el público esta institución económica, social y altamente moralizadora.

Vayan adelante por ese camino los católicos de Cassá asegurando esas obras de acción católica ya nacidas y creando otras nuevas, hasta que no haya necesidad moral ni material á que no pongan su remedio, ni progreso que no afianzen con una institución. Dios y el pueblo les beneficiarán y nosotros les admiramos, les aplaudimos y les felicitamos muy de corazón deseando que tengan pronto en todas partes imitadores. Felicitamos sobre todo á su Sr. Cura Párroco, alma y vida de ese movimiento, como lo oímos de más de uno de sus feligreses. Eso es amar prácticamente al pueblo, cooperar á los deseos y tendencias sociales de la Iglesia en la época presente y aspirar á la regeneración de los pueblos en Jesucristo, librándolos de las utopias socialistas.

Cassá hasta ahora era de admirar por su Orfeó Catalunya que con su director M. García cuenta por éxitos las veladas y escursiones. Hoy Cassá se va haciendo de admirar por su actividad católica. Además de arte exquisito se hace allí sociología católica.

4

Instruccions de l'empresa Glacier per muntar el seu producte. c. 1900. El text, traduit de l'anglès per la mateixa casa productora i contingut al seu catàleg, té algun problema ortogràfic i d'expressió que hem mantingut en aquesta tanscripció.

"Como se coloca el "Glacier"

Ante todo el cristal debe estar perfectamente limpio. Coloquense las orillas de los dibujos completamente rectas y cuando dos orillas hayan de unirse doblense ligeramente teniendo cuidado de guardar la linea recta en el ancho teniendo cuidado que la una monte un poco sobre la otra. El uso de una regla de acero y un cuchillo cortando sobre una superficie de cristal (en la forma aquí grabada) es el procedimiento más práctico para obtener mejor resultado que con tigeras. Póngase un frasco de cemento "Glacier" en agua Caliente hasta que se disuelva y añádase igual cantidad de agua caliente, ajítese bien y con una brocha o pincel mojar el cristal que há de ser decorado, teniendo cuidado de mojar todo el cristal antes que se coagule el cemento; entonces se fija la primera pieza. Inmediatamente después, mojar la superficie superior con el mismo cemento y con la espátula de goma (ya descrita) hacer salir el aire y el cemento que hay entre la hoja y el cristal. Conviene mojar la superficie de la decoración para que la espátula al frotar no rompa el dibujo. [...]

En algunos casos se aplica la decoración "Glacier" entre dos cristales, y en este caso se sujetan con listoncitos de madera, y despues de barmizada la decoracion colóquese en contacto con el otro cristal, ó lo que es lo mismo que queda resguardada entre dos cristales y para que

haya ventilación pongause un par de listoncitos de madera entre ambos. El "Glacier" no se debe fijar durante las grandes heladas. Si quedara en la decoración algún punto que por su posición fuera imposible colocar el "Glacier" puede cubrirse con una tirita de papel negro de lo que sale de las orillas.

También puede haber sitios en que por arreglo simétrico de líneas ó por exigirlo asi un centro ó adorno cualquiera haya necesidad de emplear las mencionadas tiras (ó, plomos); sin embargo deben usarse lo menos posible. [...]

Al dia siguiente de haber hecho la decoración y cuando esté perfectamente seca, conviene cubrir toda la superficie del "Glacier" con una capa de barniz de aceite, pues el de espíritu no debe emplearse pues si asi se hace la decoración al poco tiempo se saltaría. Buen barniz para estos casos se vende donde el "Glacier". El barniz copal ó el de coches son los mejores, y un cuartillo es suficiente para dos ventanas grandes. [...]

5

1912, 3 d'octubre

Crònica publicada al Diario de Gerona de Avisos y Noticias. Aquest article del diari gironí fa referència als inicis del futbol a Cassà l'agost de 1912 i, en concret, el tercer partit que es feia al nostre poble. Dissortadament el Cassà va perdre per 2 a 1, però l'hospitalitat cassanenca va quedar molt clara pagant un "tec" a l'equip contrari al casino Centre Econòmic que, aleshores, tenia la seu al cafè de Cal Noi Martí.

Girona. Diario de Gerona de Avisos y Noticias, 7 de maig de 1912.

"En los aparadores del "Arte Moderno" de la plaza de la Constitución se halla expuesto un magnífico objeto de arte representando un jugador de foot-Ball premio ganado por el Club de ***Foot-Ball*** *del Centro Patronato Obrero de San Pedro Claver de esta ciudad contra el* ***Club de Cassá de la Selva****. El match tuvo lugar el domingo pasado en un campo de sport de Cassá de la Selva ante numerosísima concurrencia, que con gran espectación y entusiasmo contemplaban a los jugadores que con valor se disputaban el premio el que fué adquirido por el mencionado Club del Patronato de esta por dos goals contra uno del adversario. La presidencia estaba ocupada por el Sr. Alcalde, individuos de la comisión de fiestas y distinguidas Srtas de la localidad, las que hicieron entrega del premio. Terminada la partida se bailó en medio de gran entusiasmo una sardana por los jugadores con las Srtas. de la presidencia y luego fueron obsequiados los vencedores por sus contrarios con un espléndido banquete en el* ***"Centro Económico"****, los cuales quedaron sumamente complacidos y agradecidos de las muchas atenciones y obsequios de que fueron objeto."*

6

1888, 5 de desembre

Carta que el mestre Esteve Carles va adreçar al president de la Junta Local de Primera Ensenyança de Cassà de la Selva el 5 de desembre de 1888.

AMCS, Administració General, Instrucció pública

No me es posible todavía volver en si del estupor que se apoderó de mi alma cuando al tomar posesión de mi destino penetré por primera vez en esta escuela.

Testigo de ello fue V. digno Sr. Presidente de la Junta Local y nadie mejor podrá exponer á la misma el lamentable abandono de este desierto local. Sillas desvencijadas, bancos rotos, telarañas cubriendo las paredes, el mobiliario y enseres en completo desorden, sin libros, ni presupuestos, ni cuentas, ni inventario, ni material ninguno. Nadie hubiera dicho que aquí se había enseñado.

Dos solos pobres niños se habían sostenido, mejor dicho habían quedado como resto del naufragio de esta escuela.

¡Tremenda responsabilidad la de los maestros que me han precedido!

No puede continuar tal abandono, porque ni mi carácter ni mis sentimientos lo permiten ni tampoco podria esa Junta consentido.

En tal concepto, pues, y teniendo muy en cuenta que una de las circunstancias, que contribuyen á la ordenada marcha de una Escuela es el tener su correspondiente presupuesto de gastos e ingresos, y habida consideración a que el profesor interino no lo ha formulado siquiera me hallo en el deber de consultar á esa respetable Junta si puedo desde luego, y a pesar de estar tan adelantado el año económico, hacer el correspondiente proyecto y someterlo á su deliberación, sin perjuicio del reintegro del primer trimestre que deberá exigir

al relatado maestro interino y demás medidas que estime esa Junta oportunas acerca del miserable estado de los enseres y útiles de enseñanza existentes.

7

1762

Llibreta amb cobertes de pergamí amb anotacions de cobrament de censals i transaccions de vendes de forment, granes i també bestiar. Al final de la llibreta hi ha tres papers amb anotacions de diverses receptes i remeis contra l'esparverans (mal que es feia amb les cavalcadures) i un elixir per mitigar els dolors reumàtics.

AMCS, fons Oller, Id. 124

Remey per esparverans y per alifafas

Posaràs 4 porrons de orinis (sic) de bou o de persona y 4 porrons de binagra, com millor, millor y 4 lliuras de sal de Cardona, totas quatra qualitats a·u [ho] pusaràs a dintra de una olla a·u faràs bullí. Quant serà bullit ben calentet, només ab la untura, una moyada [mullada] untaràs la part a un sia el mal. De aquell such anà continuant la untura, quedarà qurat.

Medicina contra esparveranys

Se pren mitja pesseta de oli imperial, se assegura que lo dit oli lo té especial lo apothecari de Bañolas anomenat Gomis. Per saber lo secret de l'obtentor de la medicina se unta lo esperverany y de dit oli per tres vegadas al dia hasta que síguia acabat.

Després se fa altra untura dos vegadas al dia de la composició de such de figarassa, vinagre fort y orins. Tot plegat se posa ab un famé a bullir cosa de quatra dias.

10. BIBLIOGRAFIA

Adamcazak, Monika (2014). "Paper Transparencies in the Nineteenth Century; History and Conservation Issues". Unpublished MA Dissertation, University of York, 2014.

Allen, Jasmine (2013). *Stained Glaswolds: Stained Glass at the International Exhibitions*. Unpublished PhD thesis, the University of York.

Bagué, Enric; Carreras, Joaquim; Gutiérrez, Obdúlia (1990). Quaderns de la Revista de Girona. 30. *Cassà de la Selva*, Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona.

Bagué, Enric (1995). Quaderns de Palafrugell. 3. *El Palafrugell popular*, Palafrugell: Ajuntament.

Bagué, Enric (1993). Plecs. 3. *El Cassà de tavernes, cafès i casinos*, Cassà de la Selva: Ajuntament.

Balcells, Albert (1968). *El problema agrari a Catalunya. 1890-1936. La qüestió rabassaire*, Barcelona: Editorial Nova Terra.

Besalú, Marta (2003). Plecs. 7 2a època. *Ecos Juveniles: l'Escola Vilaret a través d'una revista escolar*, Cassà de la Selva: Ajuntament de Cassà de la Selva.

Borrell, Miquel (1997). *Santa Coloma de Farners al segle XVIII*, L'Eix Editorial. Santa Coloma de Farners: Ajuntament.

Bosch, Pere (2012). *Jaume Rosich i Bassa*, Valls: Ciutat Cossetània Edicions / Fundació Roca i Galés.

Bosch, Pere (2016). *La lluita per la terra. Solidaritats pageses i conflictivitat rural a la regió de Girona* (1931-1936), Girona: Documenta Universitària.

Bosch, Pere (2010). "Els inicis del sindicalisme catòlic agrari al Bisbat de Girona", dins Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès, Girona: Diputació de Girona, p. 462-474.

Bosch, Josep (1991). *Sant Feliu. L'Església de Sant Martí de Cassà de la Selva*, Cassà de la Selva: Editorial Cassanenca.

Bosch, Josep (2004). "Col·laboracions. Reconstruir la història. Qui recorda com era... la nau central de l'església de Cassà l'any 1939?", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 615, p. 104-105.

Bosch, Josep (1985). "Retalls d'una petita història. El rosetó de la nostra església", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 404, p. 26-27.

Bosch, Josep (1985). "Retalls d'una petita història. Els sis finestrals de l'església", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 405, p. 22-23.

Bosch, Josep (1986). "El nou vitrall de l'església de Cassà", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 421, p. 17.

Camps, Joaquim de (1969). *Història de l'agricultura catalana*, Barcelona: Taber.

Cañellas, Sílvia i Gil, Núria, "Foreign contributions in early 20th century stained glass windows of Catalonia" Folia Historiae Artium, (en premsa).

Cañellas, Sílvia; Gil, Núria; Grau, Dolors; Vila, Anna; Vila, Antoni (2017). "Una peça singular i les vidrieres Art Nouveau a Can Nadal. La vitrofania de Can Trinxeria", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm 768, p. 16-17.

Cañellas, Sílvia; Gil, Núria; López, Fàtima (2018). "Un jardin de lumière" Le vitrail dans la demeure des origines à nos jours. Vitrer et orner la fenêtre". Actes du XXVIIIe colloque international du Corpus Vitrearum. (Troyes, Centre de congrès de l'Aube, 4-8 juillet 2016), Gand: Snoeck.

Carasa, Pedro (1991). "El crédito agrario en España durante la Restauración. Entre la usura y el control social", a Bartolomé Yun (coordinador): Estudios sobre el capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla, Junta de Castilla y León, p. 289 - 343.

Carreras, Jordi (1999). Plecs. 2, 2a època. *Carrers, cases i places. Arquitectura i urbanisme (1860-1935)*, Cassà de la Selva: Ajuntament.

Carreras, Jordi (2008). *L'Abans de Cassà: estudi urbanístic, arquitectònic i constructiu de la vila entre 1860 i 1935*, Girona: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona. Universitat de Girona / Diputació de Girona.

Celada, Rafael (1989). *Aproximació a l'atles cooperatiu de Catalunya fins 1936*, Barcelona: Generalitat de Catalunya / Institut per a la Promoció i la Formació de Cooperatives.

Coma, Salvador; Dausà, Josep M., i Codolà, Joan Carles (2006). *La Salle, 125 anys a Cassà. Passeig per la vida i la història del Col·legi Sant Josep (1881-2006)*. Cassà de la Selva: Fundació Patronat Escoles Cristianes La Salle Cassà.

Cuesta, Josefina (1978). *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*, Madrid: Narcea Ediciones.

Diversos autors (2013). *INS Cassà, 25 anys (1988-2013)*. Cassà de la Selva: Institut de Cassà.

Diversos autors (2015): *75 anys (1939-2014). Col·legi Puig d'Arques. Les escoles de Cassà*. Cassà de la Selva: Escola Puig d'Arques.

Domingo, Rosa (1983). "El nucli urbà. Els edificis més importants", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 382, p. 10.

Estalella, Helena (1984). *La propietat de la terra a la província de Girona, Girona*: Col·legi Universitari de Girona.

Ferrer i Gironès, Francesc (1998). *Els moviments socials a les comarques gironines*, Girona: Diputació de Girona.

Ferrer i Serra, Josep (1996). Plecs. 5. *El cinema a Cassà*. [Cassà de la Selva], Cassà de la Selva: Ajuntament.

Garrabou, Ramon (1991). "La conflictivitat pagesa a Catalunya i el País Valencià a l'època contemporània", Miscel·lània d'Homenatge a Josep Benet, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 81-111.

Garrido, Samuel (1996). *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València: Edicions Alfons el Magnànim.

Garrido, Samuel; Romero, Pascual V.; Senent Vidal, M. José (2006): *El cooperativisme fins avui. Llei de sindicats agrícoles (1906)*, Castelló: Universitat Jaume I, Castelló.

Gavaldà, Antoni (1994). "El camp català i els fets del 6 d'octubre", L'Avenç [Barcelona], núm. 187, p. 60-65.

Gil, Rosa – Serna, Erika - Solé, M. Teresa - Saurí, Concepció - Domènech, Gemma; Torner, Pep (2013). "Casinos, cafè i cultura", Revista de Girona [Girona], núm. 276, p. 72-93.

Gil, Núria (2013). *El taller de vitralls modernista Rigalt, Granell & Cia (1890-1931)*, Barcelona: Universitat de Barcelona.

Gil, Núria (2002). "Jeroni F. Granell i Manresa, de l'arquitectura al vitrall" El modernisme, a l'entorn de l'arquitectura. Volum II. Barcelona: L'Isard, p. 113-120

Giralt, Emili (1990). "L'agricultura", dins Nadal, J. (dir.), 1990 Història Econòmica de la Catalunya contemporània, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 2, p. 121-305.

Hoffmann, Julius (1982). *Bunte Verglasungen*. Stuttgart, c. 1905, reedició de M.J. GRADL Authentic Art Nouveau Stained Glass Designs. In full color. Dover P. New York.

Juanola, Miguel (1965). "Reportajes históricos de Cassá de la Selva. Algo más sobre la Iglesia Parroquial. Los ventanales con vidrieras polícromas", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 218, p. 9-10.

Juanola Benet, Miquel (1958): *Reportajes históricos de Cassá de la Selva*. Cassà de la Selva: Gràfiques Duch.

López, Fàtima (2013). "El lenguaje de las flores en el Modernismo de Barcelona: precedentes e influencias francesas", Palabras, símbolos, emblemas. Las estructuras gráficas de la representación. Actes del Colloquio (Madrid 14-16 setembre 2011), A. Martínez Pereira, I. Osuna i V. Infantes (ed.), Madrid, p. 313-321.

López, Fàtima (2012). "Ornamentació vegetal i arquitectures de l'oci a la Barcelona del 1900", tesi doctoral Universitat de Barcelona, 2012, (en línia: http://www.tdx.cat/handle/10803/96770, [consulta de gener 2019].

Mallorquí, David - Ranesi, Rudi - Mundet, Quim (2013). "La casa Trinxeria de Cassà de la Selva", Quaderns de la Selva [Santa Coloma de Farners], núm. 25, p. 201-219.

Marquès, Josep M. (1993). "La diòcesi de Girona de 1906 a 1925", Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials [Girona], núm. 9, p. 73 a 115.

Matas, Josep (1991). "Aproximació als conflictes agraris a les comarques gironines durant la II República", dins La II República, 60 anys després, Quaderns del Cercle [Girona], núm. 7, p. 19-37.

Mayayo, Andreu (1995). *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya*, 1893-1994, Catarroja: Afers.

Maymí, Joan. *Graduació de l'Escola Nacional a Cassà de la Selva (1908-1940)*. Treball inèdit dipositat a l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva.

Maymí, Josep (2006). *L'Abans. Cassà de la Selva. Recull Gràfic 1890-1965)*, El Papiol: Editorial Efadós, SL.

Maymí, Josep (2014). Manuel Tolosà. 3. *Josep Dalmàs. Un model de gestió política*. Cassà de la Selva: Ajuntament de Cassà de la Selva.

Maymí, Josep (2011). "El col·legi de can Vilaret", Cassà de la Selva: *Gavarres*, núm. 19, p. 40-43.

Menció, Roser i Vert, Dolça (curs 1983-1984). *L'ensenyament a Cassà de la Selva (1859-1930)*. Treball inèdit dipositat a l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva.

Montero, Feliciano (1983). *El primer catolicismo social y la "Rerum Novarum" en España (1889-1902)*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Nadal, Rafel (2013). *Quan en dèiem xampany*, Barcelona: Columna.

Planas i Maresma, Jordi (2006). *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936)*, Girona: Documenta Universitària, Girona.

PUJOL, Rafael - CLARA, Josep (1977). "Acció Social Agrària de les Terres Gironines", Revista de Girona [Girona], núm. 81, p. 305-315

PUJOL, Rafael - CLARA, Josep (1978). "Acció Social Agrària de les Terres Gironines", Revista de Girona [Girona], núm. 84, p. 247-254.

ROSICH, Jaume (1919): *Els sindicats agrícoles gironins. Fullet de propaganda*, Girona: Tipografia Masó.

SAGUER, Enric (1992): "Acció Social contra la Reforma Agrària. La Federació Sindical Agrària de Girona i la defensa de la propietat", Barcelona: IACSI, p. 76-84.

SALA, Pere i NADAL, Jaume (2013). *Francisco Oller, qualitat de líder*, Cassà de la Selva: Nexe Impresions – Agpograf.

SALES, Lluís (2018). "Una fortalesa en temps de violència feudal. *El castell de Cassà de la Selva a inicis del segle XIV"*, Conferències de l'Arxiu; 1. *Les guerres i els seus efectes* Cassà de la Selva, segles XIV-XX, 1; [Cassà de la Selva]. Publicació digital.

TORRES, Josep (1908). *Proyecto de Escuelas Graduadas y Menor de Bellas Artes de la villa de Cassá de la Selva*. Girona: Imp. de El Autonomista.

URBANO, Judith (2012). "August Font i Carreras (1845-1924). Aproximacions a la seva obra i teoria", Butlletí de la reial Acadèmia catalana de Belles Arts de Sant Jordi, [Barcelona], vol. XXV, p. 79-99.

VILA, Pep (2007). Plecs 7 2a època. *Menges i Festes*, Cassà de la Selva: Ajuntament, AMCS

ZAMORA, Francisco de (edició de 1973): *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial.

XUTGLÀ, Josep (1981). *La nostra església*, Cassà de la Selva: Llumiguia.

Catàlegs Il·lustrats Glacier:

Glacier: the Celebrated Substitute for Stained Glass Patern Book no.4 (Belfast, Linenhall Works: 1895?); Mc Caw, Stevenson & Orr,

Illustrated Catalogue of Glacier Window Decoration, the Substitute for Stained Glass, Book no 5 (Belfast, Linenhall Works: 1901?)

Illustrated Catalogue of Glacier Window Decoration, the Celebrated Substitute for Stained Glass, Book no. 6 (Belfast, Linenhall Works: 1904?)

Glacier, catàleg il·lustrat, (versió en castellà) sense editorial, sense any.

"Història d'una sala amb molta nota (1910-2003)". Programa de la Festa Major de Cassà de la Selva de l'any 2003.

"Continuen les obres del temple" Llumiguia 1994, núm. 513, p. 59.

Webgrafia [consultes 2018]:

http://www.cassa.cat/web/index.php/el-poble/cultura/inici-cultura-patrimonicultural#faqnoanchor

http://relatsencatala.cat/relat/esglesia-de-sant-marti-de-cassa-de-la-selva-girones-catalunya/1051906

http://www.socsantfeliudeguixols.com/felix-de-azua-de-pastors

http://vidimus.org/issues/issue-92/feature/ (Monika Adamcazak)

Catàleg de béns d'interès específic de l'Ajuntament de Cassà: http://www.cassa.cat/images/fitxers/urbanisme/poum/TEXT%20REF%C3%93S%20CAT%-C3%80LEG%20DE%20B%C3%89NS%20PROTEGITS_2.pdf

Altres fonts:

Arxiu Diocesà de Girona (ADG). Sindicats catòlics-agrícoles, 1900-1920. Correspondència per parròquies, 1907-1931.

Arxiu Històric de Barcelona del Col·legi d'Arquitectes. Reg 2964 (Seccions, plantes a llapis sobre canson).

Arxiu Municipal de Cassà de la Selva (AMCS). Fons associacions. Contribució rústica i industrial.

Arxiu Municipal de Cassà de la Selva (AMCS). Administració General. Llicències d'obres.

Arxiu Municipal de Girona (AMGI). Agricultura (III.7), *Comissions Arbitrals de Conflictes sobre Contractes de Conreu*, 1934 (3 lligalls).

Arxiu Històric de Girona (AHG). Fons Diputació de Girona. Comissaria Delegada de la Generalitat. Comunicacions Rebudes i Govern Civil i Ordre Públic. Fons Govern Civil de Girona (1834-1982). Llibre de Registre d'Associacions per Municipis, 1897-1937 i registres generals d'entrada i sortida de documentació. També hi ha un Cens d'Associacions del 1935-36.

Centre de Documentació del Museu del Disseny de Barcelona. Fons Rigalt.

Registre de la Propietat Urbana de Girona

Publicacions periòdiques

Autonomista, El / L'Autonomista (Girona) 1907-1939.

Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona (BOEOG), 1907-1936.

Boletín del Sindicato Agrícola del Partido de Olot y de Cassá de la Selva (Olot), 1903-1919.

Butlletí de la Federació Sindical Agrària (Girona), 1920-1934.

Camp, El. Portaveu d'Acció Social Agrària, 1931-32.

Camperol, El. Òrgan de la Federació Provincial de Treballadors de la Terra, Exemplar del 4 de novembre de 1933.

Deber, El (Olot), 1907-1936 (BMV).

Diario de Gerona / Diari de Girona, 1907-1936.

Espurna, L'. Portaveu del Bloc Obrer i Camperol de les Comarques Gironines, 1932-1933.

Espurna, L'. Portaveu del POUM a les comarques gironines, 1936-37 [BPG].

Front. Òrgan del PSU de Catalunya i portaveu de la UGT, 1937-38.

Gerona CNT. Òrgan confederal de la 2a regió, 1937.
Gironès, El. 1930-1934.
Heraldo de Gerona, El. 1907-1932.
Lluitador, El. Portaveu de la Federació Agrària Social Obrera de Banyoles, 1933-34.
Norte de Gerona, El / Nord de Girona, El. 1930-1936 [BPG].
Pagesia. Òrgan de la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya, 1932-36.
Publicitat, La (Barcelona), 1930-1936.
Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, 1900-1931 [IMHB].
Vanguardia, La (Barcelona), 1906-1936.
Veu de Catalunya, La (Barcelona), 1907-1936.

Edita:

Ajuntament de
Cassà de la Selva

Amb el suport:

Diputació
de Girona